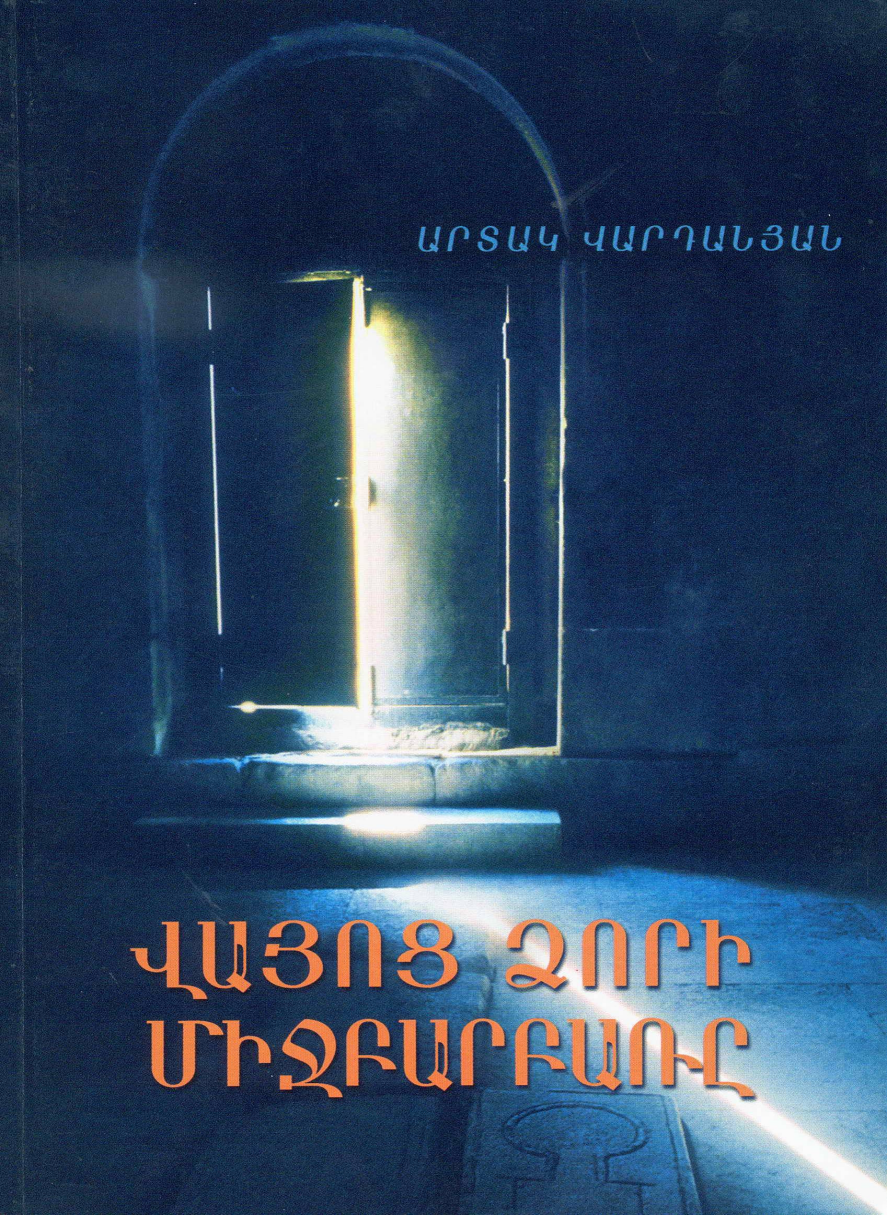

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՎԱՅՈՑ ՁՈՐԻ
ՄԻՋԲԱՐԲԱՌԷ

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ

ՎԱՅՈՑ ՁՈՐԻ ՄԻՋԲԱՐԲԱՌԸ

*Նսիրում եմ սիրելի ուսուցիչս՝
Մարտ Մ յորադասեի հիշատակին*

Գրքի տպագրությունը հովանավորել է
«Ջերմուկ Գրուպ»
փակ բաժնետիրական ընկերության նախագահ,
Ազգային ժողովի պատգամավոր
Աշոտ Արսենյանը

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ՄԻՋԲԱՐԲԱՌԷ

ԵՐԵՎԱՆ – 2004

ՀՏԴ 809.198.1
ԳՄԴ 81.2Հ
Վ 301

Գրախոս՝
բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Լավրենտի Յովհաննիսյան

Խմբագիր՝
բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
դոցենտ Գաղթուհի Հանանյան

Վարդանյան Արուսյակ Վարդանի
Վ 301 **Վայոց ձորի միջբարբառը.** և Եր.: «Տիգրան Մեծ», 2004.– 208 էջ,
8 քարտ., 2 գծ. :

Գրքում քննության են առնված Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախի-
ջևանի շուրջ մեկ տասնյակ հնաքնակ գյուղերի լեզվական սերտ առնչու-
թյուն ներկայացնող խոսվածքները: Ուսումնասիրված են Վայոց ձորի
միջբարբառի հնչյունաբանությունը, ձևաբանությունը, բառագիտությունը,
վեր են հանված ինչպես ներխոսվածքային տարբերությունները, այնպես
էլ արտաքին առնչությունները մերձակա բարբառների նկատմամբ:

Վ $\frac{4602020100}{774(01)2004}$ 2004 թ.

ISBN 99941-0-075-0

ԳՄԴ 81.2Հ

© Արտակ Վարդանյան, 2004 թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Պարմական Հայաստանի Սյունիք աշխարհի Վայոց ձոր գավառը, որ պարմագրության մեջ հայրնի է նաև Հայոց ձոր, Վարդաձոր, Եղեգյաց ձոր, Վայո ձոր, Վայիձոր անուններով և փեղադրված է եղել Վայքի, Վարդենիսի և Զանգեզուրի լեռնաշղթաների միջև ընկած լեռնային փիրությամբ, մոտավորապես համապատասխանում է Հայաստանի Հանրապետության այսօրվա Վայոց ձորի մարզին:

Վայոց ձոր փեղանվան վերաբերյալ փարբեր ստուգաբանություններ կան: Կիրակոս Գանձակեցին, հավանաբար հիմնվելով ժողովրդական ավանդության վրա, գավառանունը կապում է 735թ. աղետաբեր երկրաշարժի հետ, երբ գեղնասույզ է եղել գավառի Մոզ ավանը, և ստուգաբանում որպես «ողբերի ձոր»՝ «Եւ ահա խաւար ի վերուստ անտեսանելի կալաւ զՄոզանն սահմանն, և զաւուրս քառասուն շարժեցաւ վայրն, և խորասոյզ եղեալ ընկղմեցան կենդանոյն ոգիք իբրև փասն հազար: Վասն այնօրիկ Վայոց ձոր անուանեցաւ մինչև ցայսօր ժամանակի»¹: Այս վարկածը Թադևոս Հակոբյանը համարում է ոչ հիմնավոր ստուգաբանություն², քանի որ հիշյալ երկրաշարժից դեռևս դարեր առաջ Մովսես Խորենացին³ և Եղիշեն⁴ վկայում են այս փեղանվան մասին. ուստի այս աշխարհագրական անունը գոյություն է ունեցել առնվազն 5-րդ դարում: Գրիգոր Ղափանցյանը Վայոց ձորը դասում է ցեղանուններից բխող փեղանունների շարքին կապելով Հայկական լեռնաշխարհի հնագույն վայ ցեղանվան և

¹ Կ. Գանձակեցի, Պարմություն Հայոց, Թիֆլիս, 1909, էջ 70:

² Թ. Հակոբյան, Սյունիքի թագավորությունը, Երևան, 1966, էջ 6-7:

³ Մ. Խորենացի, Հայոց պարմություն, Երևան, 1940, էջ 248:

⁴ Եղիշեն, Վարդանանց պարմությունը, Երևան, 1947, էջ 239:

Բիայնա երկրանվան հետ⁵: Արարար Ղարիբյանը կապում է նաև սեպագիր արձանագրություններում հիշարակված **Ուայ** աստծու կամ **Ուայաս** երկրի հետ⁶: Գևորգ Զահուկյանը ցեղանվանական-տոհմանվանական ծագմամբ տեղանունների թվում հիշարակում է Արցախի Վայկունիք գավառանունը⁷: Սահմանակից այս երկու գավառների անունների նույնարմատությունը գրեթե ակնհայտ է:

Վայոց ձորը Հայաստանի հնագույն բնակավայրերից մեկն է: Հայ ժողովրդի պատմության հազարամյակներում գավառը գրնվել է Արարարյան թագավորության (Ուրարտու), Երվանդունիների, Արտաշեսյանների, Արշակունիների թագավորությունների կազմում: Մեծ Հայքի անկումից հետո (428) մարզպանական Հայաստանի մասն է կազմել, 571-ին Սյունիքի հետ միացվել Փայտակարան աշխարհին: Արաբական տիրապետության ժամանակ գրնվել է խալիֆայության Արմինիա նահանգի կազմում: 9-րդ դարում դարձել է Սյունիքի իշխանական տիրույթ, իսկ Եղեգիս գյուղաքաղաքը 9-10-րդ դարերում եղել է գահերեց իշխանական կենտրոնը: 10-12-րդ դարերում մտել է Անիի Բագրատունյաց թագավորության, ապա 13-15-րդ դարերում՝ Զաքարյանների իշխանապետության մեջ՝ որպես Խաղբակյանների և Օրբելյանների իշխանական տիրույթ:

Վայոց ձորը մշակութային մեծ ծաղկում է ապրել հարկապես 13-15-րդ դարերում. Գլաձորի հայրնի համալսարանը, Ներմոնի վանքի դպրոցը, Ցախաց քար, Քարկոփի կամ Խոտակերաց, Գնդեվանք, Վերին Նորավանք, Արափեսի, Թանահատի և այլ վանական հաստատություններ դպրության և գրչության նշանավոր կենտրոններ են եղել:

16-րդ դարից սկսվել է Վայոց ձորի պատմության անկումային շրջանը: 1555թ. գավառն անցել է Մեֆյան Իրանին, ապա 1590-ին՝ Օսմանյան սուլթանությանը: 1603 թվականին Շահ Աբասի կազմակերպած բռնագաղթի հետևանքով գրեթե ամայացել և հայաթափվել է: Այնուհետև 1639թ. թուրք-պարսկական պայմանագրով կրկին ան-

⁵ Գր. Կապանյան, Историко-лингвистическое значение топонимики Древней Армении, Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխատություններ», 1940, հ. ԺԴ, էջ 382-385:

⁶ Ա. Ղարիբյան, Հայոց լեզվի պատմության ուսումնասիրության ներածություն, Երևան 1937, էջ 62:

⁷ Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 441-442:

ցել է Պարսկաստանին, իսկ 1828թ. ռուս-պարսկական պայմանագրով Ռուսաստանին⁸:

Վայոց ձորի այժմյան բնակչության գերակշիռ մասը՝ մոտավորապես 80 տոկոսը, խոսում է խոյի բարբառով: Խոյեցի հայերը, սակայն, այսօրեղ, ինչպես նաև Հայաստանի այլ վայրերում (հիմնականում Արարատի, Արմավիրի, մասամբ նաև Կոտայքի, Արագածոտնի, Սյունիքի մարզեր) վերաբնակվել են պարսկական ոչ հեռու անցյալում՝ 1828 թվականի Թուրքմենչայի դաշնագրին հաջորդող ժամանակահատվածում: Ինչպիսի՞ն է եղել ուրեմն Վայոց ձորի տեղաբնիկների խոսվածքը. չէ՞ որ այդ տարածքի բարենպաստ աշխարհագրական դիրքը վկայում է հայ ժողովրդի տվյալ հատվածի՝ ասպարակումներից և բռնագաղթներից, մասնավորապես շահաբասյան բռնագաղթից մասամբ պաշտպանվելու և հեղափոխություն իրենց հայրենի բնակավայրերում վերահաստատվելու հնարավորության մասին: Եվ իրոք, ուսումնասիրելով այժմյան Վայոց ձորի մարզի (մինչև 1988 թվականը՝ նաև հյուսիսային Նախիջևանի սահմանակից գյուղերի) խոսվածքները, հեշտությամբ կարելի է առանձնացնել խոսվածքների մի խումբ, որը միանգամայն տարբերվում է խոյի բարբառից: Մեր ուսումնասիրություններում այդ խոսվածքախումբն անվանել ենք Վայոց ձորի խոսվածք⁹՝ հաշվի առնելով նաև այն հանգամանքը, որ խոսվածքը կրողներն իրենց անվանում են «հին հայեր»՝ ի տարբերություն խոյ-Մալմաստից վերաբնակվածների շառավիղ «թագա հայերի»: Վայոց ձորի խոսվածքով խոսող բնակավայրերն են՝ Հայաստանի Հանրապետության Վայոց ձորի մարզի Արենի, Աղավնաձոր, Գնիշիկ, Գնդեվազ, Խաչիկ, Կեչուտ, Ռինդ, Զիվա (վերջին բնակավայրի բնակչության գերակշիռ մասը 1918-20թթ. տեղափոխվել է Խաչիկից), Արփի (բնակչությունը 1963թ. տեղափոխվել է Գնիշիկից), Հորս (բնակչությո-

---

⁸ Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. Ա-Ը, Երևան 1967-1984:

⁹ Ա. Վարդանյան, Ազնաբերդի (Վայոց ձորի) խոսվածքի հնչյունահնչության շառավիղի հանրապետական երկրորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1981, էջ 19-20. Վայոց ձորի խոսվածքի հնչյունաբանությունը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, թիվ 1, 1983, էջ 71-83. Վայոց ձորի խոսվածքի ձևաբանական առանձնահատկությունները (դրույթներ), Երիտասարդ լեզվաբանների հանրապետական հինգերորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1986, էջ 107-108:

յունը 1918-20թթ. տեղափոխվել է Նախիջևանի Օծոփ գյուղից), Վերին (Նոր) Ազնաբերդ (բնակչությունը 1988-ին տեղափոխվել է Նախիջևանի Ազնաբերդ գյուղից), մասամբ՝ Զեղեա (Զեյթա), Եղեգիս (Ալայազ) և Արարատի մարզի Եղեգնավան (Շիղու) գյուղերը (վերջին երեք բնակավայրերի բնակչության շուրջ քառորդ մասը նույնպես 1988-ին տեղափոխվել է Նախիջևանի Ազնաբերդ գյուղից), ինչպես նաև Զերմուկ քաղաքը (բնակչության շուրջ երրորդ մասը 1930-50-ական թվականներին տեղափոխվել են Կեչուրից և Գնդեվազից): Ներկայացվող քարտեզներում, ըստ ժամանակագրական փուլերի, պարկերված են Վայոց ձորի խոսվածքի տարածման սահմանները (քարտեզներ 1, 2, 3):

Լեզվական առավել սերտ առնչություն ներկայացնող ընդհանուր խոսվածքից որոշ չափով առանձնանում է Օծոփ-Նորսի խոսվածքը: Օծոփ նշանավոր գյուղը տեղաբնիկ հայերի միակ բնակավայրն էր պարսկական Ճահուկ-Ճահապունիք գավառում (այժմյան Նախիջևանի Ինքնավար Հանրապետության Ճահբուզի շրջան), որ լիովին հայաթափվեց 1970-ական թվականներին, իսկ խոսվածքը գրեթե անփոփոխ գոյատևում է Նորս գ. ք. ում:

Խոյի բարբառը դասական բարբառագիտությանը միանգամայն քաջաձանոթ և առանձին աշխարհաբանությամբ ուսումնասիրված բարբառ է¹⁰, ուստի վերջինիս վայոցձորյան խոսվածքների քննությունը, բնականաբար, դուրս է մնում մեր աշխարհաբանի շրջանակներից: Մույն արեւնախոսության նպատակը Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախիջևանի տարածքի վերոհիշյալ հնաբնակ գյուղերի ավանդական խոսվածքի ուսումնասիրությունն է, որը, ինչպես նշվեց, մեր հրապարակած աշխարհաբանություն անվանել ենք Վայոց ձորի խոսվածք:

Վայոց ձորի խոսվածքի մասին սոսկ թռուցիկ հիշատակություններ կան դասական բարբառագիտական աշխարհաբանություն. Արարաթ Ղարիբյանը¹¹ և Ահարոն Գրիգորյանը¹² այն համարել են Արա-

¹⁰ Հր. Աճառեան, Հայ բարբառագիտութիւն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր Նախիջևան, 1911. Քննություն Մարաղայի բարբառի, Երևան, 1926: Ա. Ղարիբյան, Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ, Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխարհություններ», հ. ԺԿ, Երևան, 1939: Մ. Ասատրյան, Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը, Երևան, 1962:

¹¹ Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1947, էջ 73:

րադյան բարբառի խոսվածք, Նրաչյա Աճառյանը, այնուամենայնիվ, չի ընդգրկել ո՛չ Արարադյան, ո՛չ էլ Արցախի (Ղարաբաղի) բարբառների փարածման սահմաններում¹³: Որպես Արարադյան բարբառի խոսվածք է ներկայացված նաև Ռազմիկ Մարկոսյանի «Արարադյան բարբառ» ուսումնասիրության մեջ¹⁴: Սակայն առանձին աշխատանքով մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը միայն կարող է վեր հանել խոսվածքում առկա բարբառային յուրօրինակ իրողությունները և ճշտել նրա դիրքը մերձակա բարբառների նկատմամբ:

Ըստ ձևաբանական դասակարգման՝ խոսվածքը պարկանում է հայ բարբառների արևելյան խմբակցության «ուս» ճյուղին և ըստ հնչյունաբանական դասակարգման ունի հայական բաղաձայնների երկանդամ համակարգ: Ննչյունային, քերականական, բառապաշարային և բառակազմական մի շարք առանձնահատկություններով հանդերձ՝ Վայոց ձորի խոսվածքն ընդհանուր գծեր է դրսևորում հարևան Այրարադի, Արցախ-Սյունիքի, Վասպուրականի խոսվածքների հետ: Իսկ խոսվածքի ճշգրիտ դիրքը հիշյալ շրջանների բարբառների նկատմամբ կարելի է պարզել ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանի մշակած բազմահայրկանիշ վիճակագրական դասակարգման սկզբունքների¹⁵ կիրառմամբ:

Ուշագրավ է, որ Վայոց ձորի միջնադարյան վիմագիր արձանագրություններում¹⁶ և ձեռագրերի հիշարակարաններում¹⁷ արտացոլվել են խոսվածքի որոշ հատկանիշներ: Դրանում կարելի է համոզվել՝ 14-15-րդ դարերի հիշարակությունների մի շարք դրվագներ համեմարելով ներկա խոսվածքի համապատասխան բառերի ու բառակապակցությունների հետ:

---

¹² Ա. Գրիգորյան, Նայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, 1957, էջ 205:

¹³ Հր. Աճառեան, Նայ բարբառագիտութիւն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ը, Մոսկուա-Նոր Նախիջեան, 1911, էջ 37, 61-62. Նայոց լեզվի պարմություն, հ. Բ, Երևան, 1951, էջ 329, 331:

¹⁴ Ռ. Մարկոսյան, Արարադյան բարբառ, Երևան, 1989:

¹⁵ Գ. Զահուկյան, Նայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972, էջ 45-119:

¹⁶ Ղ. Ալիշան, Միսական, Վենետիկ, Մ. Ղազար, 1893, էջ 145, 167:

¹⁷ Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պարմության, հ. Ա, Երևան, 1973, էջ 39-40:

Հիշատակություն

Խոսվածք

Ձեռքս թիկացաւ

Ծեղքս թիկացաւ

Շնհաւոր

Շընհաւօր

Իմ քիրն մեռաւ

Իմ քիրըս մեռաւ

*Մէր չունի, Ա. քոյր ունի,
էն էլ մեռաւ*

*Մէր չունիւմ, մին քիր ունիւմ,
էն էլ մեռաւ*

Մին կով փութի

Մին կով փրվիւմ

Գրում ի, մուկն ցեթեց

Կըրում իւմ, մուգը ցեթեց

*Շապրէնն մէկ օր
Ծակքարովն ջուր փութի*

*Շապրէնը մին օր
Ծակքարովը ճուր փրվիւմ*

Անծին յերինջ մորթեցի

Անծին հերինջ մօռթ(եց)իւմ

*Մաքս մանկաղով կրդեւ ի,
հէնչանք կարացի գրեւ*

*Մաղըս մանգ՛էղօվ կրդրեւ իւմ,
ընչանք կարացիւմ կրդեւմ*

*Հայնց թուաց, թէ քան կա
պակաս*

*Հէնց [թրվաց], թէ պան կա
պագաս*

Գ. փեղ է գրած ... էս փեղրս

*Իրէք փեղ ա կրրած ... էս
փեղր(ագ)րս*

Արունեցի ոչ

[Վօրունեցիւմ] վօչ

Թէ չէ՝ նա վայ փութի

Թէ չէ՝ նա վայ փութի

Խոսվածքի արեղաբնիկությունն է հասարակարում նաև այն կրող բնակավայրերի անունների հնավանդության փաստը: Օրինակ՝ 13-րդ դարի պարմիչ Սփեփանոս Օրբելյանի «Պարմութիւն նահանգին Սիսական» հայրնի աշխարության մեջ և եկեղեցու հարկացուցակնե-

րում հիշարակվում են Գնշին (Գնիշիկ), Նորք (Նորս), Արենի, Առիա (Արենի), Կեչուր (Կեչուր), Ընեղի (Ռինդ), Գնդեվանք (Գնդեվազ), Ածափ (Օծոփ), Չուվա, Չիվա (Չիվա)¹⁸ բնակավայրերը: Ազնաբերդը, Աղավնաձորը և Խաչիկը այդ ժամանակաշրջանում հավանաբար կրել են այլ անուններ և, ըստ երևույթին, նոր անուններն սրացել են շահաբասյան բռնագաղթին հաջորդող փասնամյակներում: Այնուամենայնիվ, այս երեք բնակավայրերի փարածքներում նույնպես պահպանվել են փարբեր ժամանակաշրջանների բնակատեղիներ (Աղավնաձորի փարածքում Ուլգուր (Ուլգյուր)¹⁹, Ապանա, Միրաշ²⁰, Խաչիկի փարածքում՝ Առնեփ (Արասփամուղ)²¹, Մռահող²², Ազնաբերդի փարածքում՝ Աշուղի աղբյուր, Էվինի աղբյուր, Ղարաղուշ գյուղատեղիները²³), ինչպես նաև բերդեր ու հնավայրեր:

Վայոց ձորի միջնադարյան որոշ հատուկ անուններ, ի հասփարումն վերոհիշյալի, նույնպես խոսվածքի կնիքն են կրում: Որոշ հիշարակություններում, օրինակ, Բուրթեր անձնանունն ունի **Բուրթել** բարբառային ձևը²⁴, Օրբելը՝ **Ուրբել**²⁵, Արափեսը՝ **Արադես**²⁶, Թանափի վանքը՝ **Թանաղա վանք**²⁷, ակնհայտորեն խոսվածքին հարագատ են նաև տեղանունների **Աջառագավիթ**, **Աղնջոց բերդ**, **Ընեղի**, **Ըրվենք**, **Փշոնք**²⁸, **Աջողք**²⁹ և այլ ձևեր:

¹⁸ Մփ. Օրբեկյան, Սյունիքի պատմություն, Երևան, 1986, էջ 290, 382, 383, 395-396:

¹⁹ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, Վայասփանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. Ե, Երևան, 1991, էջ 176:

²⁰ Նույն տեղում, հ. Ա, 1986, էջ 2, 158:

²¹ Մփ. Օրբեկյան, նշված աշխատանքը, էջ 214-216: Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 173:

²² Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 172: Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան, նշված աշխատանքը, հ. Գ, էջ 872:

²³ Ա. Վարդանյան, Ազնաբերդ. նախնիական հայության վերջին ամրոցը, Երևան, 2000, էջ 10 և ներդիրի բարձրագույն:

²⁴ Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 96:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 97:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 143, 144:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 119:

²⁸ Մփ. Օրբեկյան, նշված աշխատանքը, էջ 395-396:

Խոսվածքի ուսումնասիրությունն արդիական է նաև Նախիջևանի տարածքի տեղաբնիկ, պատմական բարբառներից մեկը լինելու առումով. մի տարածք, որտեղ Ադրբեջանի կողմից պետականորեն իրագործվեց ոչ միայն հայերի սպիտակ ցեղասպանության հրեշավոր ծրագիրը, ոչ միայն հիմնահատակ ոչնչացվեցին հայ մշակույթի բազմաթիվ բարձրարժեք հուշարձաններ, այլև իրենց իսկ բնօրրանում մարեցին հայերենի մի ամբողջ շարք տոհմիկ բարբառներ ու խոսվածքներ: Դրանց թվում էին բազմաթիվ ուսումնասիրողների ուշադրությանն արժանացած Ագուլիսի բարբառը (գոկերենը), որի վերջին կրողները մինչև 1988 թվականն ապրում էին Գողթն գավառի (Ռրդուարի շրջան) Ցոլա և Տանակերտ գյուղերում, 1960-ականներին մարած Աստապատի խոսվածքը, Ջուղայի բարբառը (վերջին և միակ հայ բնակիչները Ջուղայից և Աստապատից արտաքսվեցին 1988-ին), ինչպես նաև Արցախի, Մեղրու, Խոյի բարբառների տեղական խոսվածքները³⁰:

Ներկայացվող քարտեզները (քարտեզներ 4, 5, 6) ժամանակագրական փուլերով ընդհանուր պատկերացում են տալիս ինչպես Նախիջևանի տարածքում 20-րդ դարի հայ բնակչության տեղաբաշխման, այնպես էլ հայ բարբառների տարածման սահմանների մասին:

Պատմական Հայաստանի տարբեր նահանգների (Վասպուրական աշխարհի Գողթն և Նախճավան, Այրարատ աշխարհի Շարուր, Սյունիք աշխարհի Ճահուկ-Շահապունիք և Երնջակ գավառներ), հեյլեբար և ազգագրական տարբեր շրջանների խաչմերուկ լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև բնակչության զանգվածային տեղաշարժերը նպաստել են Նախիջևանի տարածքի բարբառային բազմազանությանը: Մինչև 1603-04 թվականները Վայոց ձորի խոսվածքը հավանաբար տարածված է եղել նաև Ճահուկ-Շահապունիք, Նախճավան և Շարուր գավառներում: Այդ է վկայում խոսվածքը կրող վերոհիշյալ բնակավայրերի առկայությունը Նախճավան և Ճահուկ-Շահապունիք գավառներում, ինչպես նաև ըստ երևույթին Նախիջևանի տարածքի Ճահուկ ավանից և Դարաղուշ գյուղից 17-18-րդ դարերում Թուրքիայի Բոլու և մերձակա բնակավայրեր տեղափոխված կաթո-

---

²⁹ Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 97:

³⁰ Ա. Վարդանեան, Նախիջևանի բարբառային քարտեզը, Հանդես ամսօրեայ, Վիեննա, 2000, թիւ 1-12, էջ 457-470:

լիկ հայերի³¹ խոսվածքի վերաբերյալ Վարդուշկա Սամուելյանի (Փարիզ) ուսումնասիրությունները³²:

Այսպիսով այս աշխատանքը նվիրված է Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախիջևանի տարածքի տեղաբնիկ խոսվածքի ուսումնասիրությանը, որի հիմքում առավելապես խոսվածքը կրող ամենամեծ բնակավայրի՝ Նախիջևանի Ազնաբերդ գյուղի խոսվածքն է:

Ազնաբերդը (բարբառախառն գրությամբ՝ Ըզնաբերդ, սխալ գրությամբ՝ Զնաբերդ, օտար գրությամբ՝ Ազնաբյուրդ) մինչև 1988 թվականի նոյեմբեր-դեկտեմբերյան բռնազաղթը Նախիջևանի Ինքնավար Նանրապետության միակ և վերջին հայաբնակ խոշոր գյուղն էր: Ուներ մոտ 2000 հայ բնակիչ, որոնք 1988-ին վերաբնակվեցին Վայոց ձորի և Արարատի մարզերի վերոհիշյալ բնակավայրերում, մասամբ նաև Երևանում, Կոտայքի մարզում և արտերկրում:

Ղևոնդ Ալիշանի կարծիքով Ազնաբերդը հնագույն հայկական բնակավայր՝ «նշանաւոր բերդ և աւան եղեալ է ի հնումն, թէպէտ և ոչ ի հին ցուցակին և ոչ առ պարմիչս գրանենք զդա յիշատակեալ»³³: Ալիշանը խոսում է նաև գյուղանվան մեզ հայտնի ամենահին հիշատակության մասին՝ «անակնկալ իմն հանդիպմամբ գրանի յիշատակարան մի դամբանական ի տար աշխարհի, ի Գենուա (Ճենովա) քաղաքի Իտալիոյ, որ ընդ անուան գեղջն՝ ցուցանէ եւս զայն Գողթան գաւառի պապշաճեալ յ'ԺԷ դարու. և է այս արձան սղալագիր, ի Ս. Բարդուղիմէ եկեղեցւոջ Նայոց, յամի 1687, Նայրապետի ուրումն:

Այս է տապան Նայրապետին՝

Որ է որդի Անանիային.

Սա յերկրէն է Գոխարան տանին.

Եւ ի գեղջէն Ըզնաբերդին.

Վախճանեցաւ Նայոց թվին

Նազար հարիւր էրեսուն իւ վեցին.

Եւ ապրէլի քսան և յնգին:

---

³¹ Ս. Ճեմճեմեան, Նախիջևանի հայոց վարժարանը և Տոմը, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 2000, էջ 6-21:

³² V. Samuelian, Le dialecte des Arméniens de Bolou (Turquie): Etat des recherches en cours, Նայ բարբառագիտության միջազգային համագումարի նյութեր, Սրեփանակերտ, 2001, էջ 2:

³³ Ղ. Ալիշան, նշված աշխատանքը, էջ 505:

Ով յանդիպի այս փապանին՝
Նայր մեր յերկինքս շնորհին
Վասն սիրուն Քրիստոսին:

Բնակիչք Ազնաբերդի բնիկ Նայք են և ոչ գաղթականք (տունք 43 առ Շոբենի և ոգիք 224), ընդ որս և 10 փուն մահմեդականաց»³⁴:

Ազնաբերդի փարածքում կային Ք. ա. 3-2-րդ հազարամյակների կիկլոպյան ամրոցներ, փարբեր ժամանակաշրջանների այլ բնակավայրերի հետքեր: 1970-ական թվականների ուսումնասիրությունները³⁵ ցույց են տվել, որ պահպանված պարմական հուշարձանների մի մասը թվագրվում է 9-10-րդ և ավելի վաղ դարերի:

Անհրաժեշտ է նշել, որ Վայոց ձորի և հյուսիսային Նախիջևանի փարածքը, լեզվական սերտ առնչությունից զատ, դարեր շարունակ կազմել է պարմաազգագրական, տնտեսական, մշակութային մեկ ամբողջություն, փարածքի բնակիչները սերտորեն կապված են եղել ոչ միայն ընդհանուր բարբառով, այլև իրենց կենցաղով, ազգակցական-խնամիական կապերով, հինավուրց սովորություններով ու ավանդույթներով: Ընդհանուր են եղել նաև ժողովրդական փոնացույցի ամենասիրված տոները, հափկապես Զրօրհներ-Սուրբ Ծնունդը (Ճըրօխներ), Ծառզարդարը (Զրոզնոթնր), Զարիկը (Զնդիկ), Նամբարձումը (Նըմբաոցում), Վարդավառը (Վնոթիվօր), Խաչվերացը (Խըրօվ) և այլն: Նախիջևանի փարածքի Շամենի Ս. Խաչ վանքը (Քամօ խաչ, Քախմաչ), Վայոց ձորի Նորավանքը (Նարմիր վանք), Արկազնի Ս. Խաչ վանքը (Ալգնգ), ի թիվս այլ սրբավայրերի, փարածքի ընդհանուր և բազմամարդ ուխտավայրերն են եղել հարյուրամյակներ շարունակ:

Խոսվածքն ուսումնասիրելու գործում աջակցություն ցուցաբերելու համար երախտագիտությամբ ենք հիշում Նայաստանի Նանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի Հր. Աճառյանի անվան լեզվաբանության ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի նախկին վարիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Հովհաննես Մուրադյանի, բանասիրական գիտությունների դոկ-

---

³⁴ Նույն տեղում:

³⁵ Ա. Այվազյան, Նախիջևանի պարմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1978, էջ 62-63:

յոր, պրոֆեսոր Ռաֆայել Իշխանյանի, սույն թեմայով մեր թեկնածուական արեւմախոսության առաջին գիտական ղեկավար, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Ալբերտ Խաչատրյանի անունները:

Երախարագիտությամբ ենք հիշում բարբառախոսների՝ ազնաբերդցիներ Նայրապետ Վարդանյանի (ծնվ. 1895թ.), Թերուր Մարգարյանի (ծնվ. 1899թ.), Թադևոս Խաչիբաբյանի (ծնվ. 1898թ.) Շողակաթ-Աջի Նովհաննիսյանի (ծնվ. 1898թ.), Շուշան Բալասանյանի (ծնվ. 1916թ.), Ռուբեն Մարտիրոսյանի (ծնվ. 1916թ.), աղավնաձորցիներ Գրիգոր Շահբազյանի (ծնվ. 1910թ.), Նրանտ Պետրոսյանի (ծնվ. 1931թ.) Դմիտրի Զաքարյանի (ծնվ. 1919թ.), Իվան Պողոսյանի (ծնվ. 1927թ.), գնդեկագիցիներ Վանո (ծնվ. 1916թ.) և Արևիկա (ծնվ. 1918թ.) Մարգարյանների, գնդիկցիներ Զաբել Մարգարյանի (ծնվ. 1902թ.), Մեհրաբ Մարտիրոսյանի (ծնվ. 1903թ.), Լուսիկ Վարդանյանի (ծնվ. 1911թ.), Բագրատ Նայրապետյանի (ծնվ. 1935թ.), խաչիկցիներ Նահապետ Մարգարյանի (ծնվ. 1897թ.), Արուս Մարգարյանի (ծնվ. 1908թ.), Նեկտոր Մարտիրոսյանի (ծնվ. 1910թ.), Նեղուշ Ենգիբարյանի (ծնվ. 1898թ.), Բագրատ-Նետոր Մարգարյանի (ծնվ. 1923թ.), օժովցիներ Կարեն Նամբարձումյանի (ծնվ. 1900թ.), Անահիտ Իսրայելյանի (ծնվ. 1914թ.), Մերոբ Աբգարյանի (ծնվ. 1912թ.), ռնդեցիներ Ալեքսան Սիմոնյանի (ծնվ. 1894թ.), Նանո Սյունիանյանի (ծնվ. 1916թ.), Մկրտիչ Մկրտչյանի (ծնվ. 1941թ.), արենցիներ Խաչիկ Խաչատրյանի (ծնվ. 1936թ.), Արտաշես Մանուկյանի (ծնվ. 1924թ.), չիվացիներ Աղավնի (ծնվ. 1923թ.), Շուշանիկ (ծնվ. 1930թ.) և Պարիս (ծնվ. 1938թ.) Սաղաթեյանների, կեցուրցիներ Գևորգ (ծնվ. 1905թ.) և Արևիկա (ծնվ. 1913թ.) Առաքելյանների, Վարդգես (ծնվ. 1932թ.), և Պայծառ (ծնվ. 1933թ.) Գևորգյանների, հորսեցիներ Թովսիմյանի (ծնվ. 1916թ.), Մուշեղ Մաթևոսյանի (ծնվ. 1910թ.), Ներիքնազ (ծնվ. 1932թ.) և Գրիգոր (ծնվ. 1930թ.) Մարգարյանների, Զաբել (ծնվ. 1934թ.) և Կամո (ծնվ. 1932թ.) Ամրգույանների և այլոց անունները:

Մեր խորին շնորհակալությունն ենք հայտնում Նայասարանի Նանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի լեզվաբանության ինստիտուտի «Նայերենի բարբառագիտական արվաս» գիտական խմբի առաջարար գիտաշխատողներ, բանասիրական գիտությունների թեկնածուներ Դարիկո Կոստանդյանին, Անահիտ Նանեյանին՝ սույն թեմայով մեր թեկնածուական աշխատանքի ղեկա-

վարին, մյուս գիտաշխատողներին, որոնց հետ համագործակցել ենք սկսած 1978 թվականից և որոնց մասնագիտական խորհուրդներով և օժանդակությամբ, ըստ հայերենի բարբառագիտական արվասի նյութերի հավաքման ծրագրի, տարիներ շարունակ զբաղվել ենք Նախիջևանի և Վայոց ձորի խոսվածքների գրանցման աշխատանքներով, հրապարակել մի շարք գիտական հոդվածներ, որոնք հետագայում դարձան սույն ուսումնասիրության հիմքը:

Մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում ծնունդով գնդեվազցի՝ «Զերմուկ Գրուպ» փակ բաժնետիրական ընկերության նախագահ, Ազգային ժողովի պատգամավոր Աշոտ Արսենյանին՝ գրքի տպագրությունը հովանավորելու համար:

ՀՆՉՅՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՆՉՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Վայոց ձորի խոսվածքն ունի 43 հնչյուն:

Բաղաձայնները 34-ն են.

ձայնեղ պայթականներ և կիսաշփականներ՝ **բ, գ, գ', դ, ձ, ջ.**

խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ՝ **պ, կ, կ', տ, ծ, ճ.**

շնչեղ խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ՝ **փ, ք, ք', թ, ց, չ.**

ձայնեղ շփականներ՝ **զ, ժ, ղ, վ.**

խուլ շփականներ՝ **ս, շ, խ, ֆ, հ.**

ձայնորդներ՝ **լ, մ, յ, ն, ո, ո', ր:**

Մնացած 9-ը ձայնավորներն են՝ **ա, է, ը, ի, ու, օ, ն, օ', ու:**

Ժամանակակից գրական հայերենի հնչյուններից փաթեթավորում են **ն, օ, ու** քմային ձայնավորները, **գ', կ', ք'** քմային բաղաձայնները և **ռ'** շնչեղ ձայնորդը:

Օ-ն և **ու**-ն առաջնային շարքի¹ միջին և վերին բարձրացման քմայիններ են, հիմնականում հանդիպում են նոր փոխառություններում և գրաբարից ավանդված որոշ բառերում՝ **ծողմագ** (բաղ), **ծմբիլ** (կյանք), **ք'ծքանալ** (գիրանալ), **ք'ծմ** (մարագ), **ք'նուգ** (գառների, ուլերի փարախ), **ք'նու** (մոխիր), **ք'նույն** (ծղոպ), **ք'նուք'նուք** (ծծումք), **սնուրն** (այծերի, ոչխարների հոտ), **գ'նունաբախան** (արևածաղիկ) և այլն, ինչպես նաև **մնուրն** (մորուք), **թնուք** (թուք), **թնուգ'նունք** (թիկունք), **լնուգն** (լեզու), **կ'նույնագ** (կուտակ), **գ'ծբուղ** (կոպիտ), **ք'ծմուխտ** (քեմուխտ), **ծրան** (օրան) և այլն:

Ա-ն առաջնային շարքի ստորին բարձրացման քմային է, մեծ հաճախականությամբ հանդիպում է ինչպես փոխառյալ բառերում՝ **բնառան** (շապ մեծ պարկ), **շնֆուսու** (ղեղձ), **փլընք'ան** (քարե աստիճան), **ղնմնյաթի** (մեծ դանակ), **ք'նուք'նունք'նու** (քարադոդոշ լեռնային

---

¹ Հ. Մուրադյան, Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. Ա, Երևան, 1982, էջ 58-59:

մողես), **զմռդանկ** (կանաչավուն դեղին), **զմռզմամբու** (նկուղ), **թնք'ան** (անիվ), **ննՖնր** (շուն), **սնկնրն** (լայն կողով), **փնյլլվան** (լարախաղաց), **վնրնան** (վերակացու), **փնռինջ** (չմաքրած հաճար), **մնռդ** (հանդուրժող), **սնռթ** (ցուրտ), **լրխանգն** (մեղադրյա փաշտ) և այլն, այնպես էլ գրաբարից ավանդված բառերում **ժննգ** (ժանգ), **հնրիլ** (հառնել), **նռ'թնր** (արդար), **զմռզմամբ** (սարսափ, զարզանդ), **կօջնգ** (կոճակ), **լնր** (լար), **նռ'ջի** (առաջին), **չնմիչ** (չամիչ), **անգ'նկ** (անկյալ), **սնռիգ** (սարյակ), **վօխննր** (ոչխար), **շլլնգ** (շալակ), **զրռ'թնրվիլ** (զարդարվել) և այլն: Այս հնչյունը խոսվածքում դրսևորում է հնչույթային արժեք: Դրանում կարելի է համոզվել՝ համեմատելով իմաստային հակադրության հետևյալ զույգերը՝

նրն (ա՛յ փղա)–**արա** (արա՛)

փնր (բարձր տեղ դար)–**փար** (փար՛)

նշի (ծայնարկություն)–**աշի** (ուրելի վայրի բանջար՝ մանդակ)

հնրիլ (կազդուրվել, առողջանալ)–**հարիլ** (հարել, շարժել)

մնլն (թունավոր փիղ)–**մալա** (որմնադրի գործիք)

հնկն (գորգագործի, կարպետագործի գործիք)–**հալա** (եղանակ)

փնս (դաս)–**փաս** (փաս)

լնփ (շան լակ)–**լափ** (ամբողջովին, լրիվ)

լնլ (լալ, լաց լինել)–**լալ** (համր)

Չրվն (Չիվա գյուղանունը)–**Չրվա** (նույն գյուղանվան տրական և բացառական հոլովածնը):

Ք, կ', ք' քմային բաղաձայնները հիմնականում հանդիպում են առաջնային շարքի **է, ի և ն, օ, ու** ձայնավորներից առաջ, չունեն հնչույթային արժեք: Այնուամենայնիվ, գրաբարից ավանդված և փոխառյալ որոշ բառերում այս հնչյունները երբեմն հանդիպում են նաև միջին և երկն շարքի ձայնավորներից առաջ՝ **գ'ըրնագ'ի** (կիրակի), **գ'ըրննգ** (զուրնակ), **գ'ըպպուն** (մեծ մուրճ, կոփուն), **ք'աֆուր** (դաժան), **ք'ըլնֆն** (զուգարան), **գ'ըլլնր** (բալ), **ք'ըֆուս** (կոլովակ), **ք'ալդար** (կաճապ) և այլն, Օծուփ-Նորսի խոսվածքում նաև **ք'ասալը** (աղքար), **ք'ըֆլան** (ճոճանակ) և այլն:

Ռ՝ շնչեղ ձայնորոշ նույնպես դիրքային բնույթ ունի, հանդիպում է հիմնականում խուլերից և խլացած ձայնեղներից առաջ, չունի հնչույթային արժեք՝ **վառ'թ**<վարդ, **կառ'թալ**<կարդալ, **մօռ'թի**<մորթի, **ճառ'թիլ**<ջարդել, **նռ'թնր**<արդար, **առ'չ**<արջ, **պառ'ց**<բարձ, **փրփեռ'սը**<բորբոս, **փռ'ցան**<դերձան, **ժողովուռ'թ**<ժողովուրդ,

կօռ՝ջիլ<կորնջիլ, **հըռ՝սանիք**<հարսանիք, **թըռ՝թուռ**<թրթուր և այլն: Օծուփ-Նորսի խոսվածքում այս հնչյունն առաջանում է նաև **րդ, րփ, րթ** հնչյունակապակցություններից և, թեև դարձյալ չունի հնչույթային արժեք, այնուամենայնիվ, կայուն հնչյունական գործառույթ ունի՝ **կօռ՝նունգ**<գորպնուկ, **վօռ՝նիլ**<որդնել, **պառ՝ք**<պարք, **ըզնապէռ՝ցի**<ազնաբերդցի և այլն:

Նարկ է նշել նաև, որ խոսվածքում **ա** ձայնավորն ունի թույլ արփահայրված շրթնայնություն, որն առավել զգալի է Աղավնաձորի և Օծուփ-Նորսի խոսվածքներում: Տեքստը չծանրաբեռնելու համար, սակայն, այդ հնչյունը հափուկ նշանով չենք փառադարձում:

ՇԵՇՏԸ

Խոսվածքում շեշտը վերջընթեր է՝ **պա՛գուգ**<բագուկ, **փախ՝ծը**<դադձն, **փա՛ռդա՛նգ**<դադարկ, **կա՛րունք**<գարուն, **առդա՛սունք**<արփասուք, **ո՛ւղիլ**<ուրել, **գ՛ըրա՛գի**<կիրակել, **հո՛վունք**<ուլունք, **ուս՝մա՛րան**<ուսումնարան, **վօսկ՛էղէն**<ուկեղէն, **մառ՝թալ՛էլ**<մարդագայլ, **աղա՛նուր**<աղաջուր, **ուր(ա)խը՛թուն**<ուրախութիւն, **պարէզա՝մը՛թուն**<բարեկամութիւն և այլն:

Սակայն այս օրինաչափությունից շեղվելով՝ շեշտն ընկնում է վերջնավանկի վրա հետևյալ դեպքերում.

ա) նախավերջին վանկում գաղտնավանկ ունեցող բառերում՝ **փը՝մա՛գ**<դմակ, **կըձի՛գ**<կծիկ, **կըրա՛գ**<կրակ, **փըռի՛լ**<փռել, **թըռ՝թըռա՛լ**<թրթուր, **խըշխըշա՛լ**<խըշխըշալ, **ըստը՛ղ**<այստել, **կըլխը՝վէ՛ր**<գլուխ ի վայր և այլն.

բ) պարճառական բայերում՝ **աբրացնի՛լ**<ապրեցուցանել, **պընց(ր)ացնի՛լ**<բարձրացուցանել, **քընացնի՛լ**<քնեցուցանել, **լանցացնի՛լ**<լացուցանել, **ուրխացնի՛լ**<ուրախացուցանել և այլն.

գ) նի վերջավորությամբ հոգնակի ձևերում կարաս-**կարասնի՛**, շերեփ-**շերեփնի՛**, վօննաման-**վօննամաննի՛**, ալապաստրագ-**ալապաստրագնի՛**, ճիբօդ-**ճիբօդնի՛**, կադու-**կադվընի՛**, ասեղ-**ասխընի՛**, կըջուզ-**կըջըջնի՛**, փըրէխ-**փըրխընի՛**, շափիք-**շապկընի՛** և այլն.

դ) սահմանափակ թվով այլ բառերում՝ **ան՝ջի**<առաջին, **կօռ՝(թ)նո՛ւգ**< գորպ(նուկ), **փա՛րվէ՛ր**<դար ի վեր, **յէղնո՛ւգ**<աղաւնուկ, **կաթ՝ղիգօ՛ս**<կաթողիկոս և այլն:

ՀՆՉՅՈՒՆ ԱՓՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ձայնավորների հնչյունափոխությունը

Բոլոր դիրքերում հին հայերենի ձայնավորների մեծ մասը խոսվածքում հիմնականում մնացել է անփոփոխ.

Պակաս>պագաս, կարդալ>կառ^Իթալ, անապատ>անաբադ, արջ>առ^Իջ, կար>կար, սար>սար, ագատ>ագադ, կարաս>կարաս, կարագ>կարաք, ականջ>անգաջ, փղայ>փղղա, վեց>վեցց, էշ>էշ, իլիկ>իլիգ, սիրտ>սիրդ, հին>հին, վիգ>վիգ, փոքգ>փոքք, գլուխ>կըլուխ, առնետ>առնէդ, ուրագ>հուրաք, առու>առու, գարի>կարի, կատու>կադու, անգութան>անգութան, անսիրտ>անսիրդ, բերան>պերան, աղջիկ>ախճիգ, բագուկ>պագուգ, սեղան>սէղան, գերան>կ'երան և այլն:

Նախաշեշտ վանկերում, մասամբ թուլանալով, ձայնավորները (հայրկապեա ա-ն) ոչ մեծ հաճախականությամբ վերածվել են ը-ի.

Աղանձել>ըղանձիլ, առաւօտ>ըռավօդ, արաժան>ըրէժան, մարանի>մըղանի, արեգակն>ըրէքնագ, դագանակ>դըգ'աննագ, անալի>ըլանի, Ազնաբերդ>Ըզնապեռ^Իթ, Աղանաձոր>Ըղնաձօր, Արիստակէս>Ըռըստակէս, բաժանել>պըժանիլ, երախայ>ըրէխա, գերեզման>կըրէզման||կըրէձման, դեպի>դըբա, հասկանալ>հըսկանալ, գիշեր>քըշեր, Իսկուհի>Ըսկօհի||Ըսկօյի, ողողել>ըղօղիլ, լողանալ>լըղանալ, ոլորել>հըլօրիլ, օրորել>հըրօրիլ||ըրօրիլ, բորբոսնել>փըփեռ^Իսնիլ, ուղեղ>ըղօղ և այլն:

Փոքր հաճախականությամբ, հիմնականում նախաշեշտ վանկերում, լրիվ թուլանալով, ձայնավորներն ընկել են.

Ապսպարել>պըսպարիլ, եղունգն>դունգը, եթե>թէ, ապա>բա, մխիթարել>մըխթանիլ, ուղղորդ>(ը)ղօռ^Իթ, ուղարկել>ղարգ'իլ, Գարրիել>Կափուլ, Անանուխ>Նանուխ, Ամադու>Մադու և այլն:

Բոլոր դիրքերում հանդիպում են ա ձայնավորի քմայնության դեպքեր՝ ա>ն.

Արդար>առ^Իթար, աջք>նշկը, անկեալ>անգ'նլ, ակիշ>նգ'իշ, ալեւոր>հնլիվօր, ճանճ>նննջ, ճաշ>ննշ, կիրակե>գ'ըրնագ'ի, քարճիկ>ք'նոջիգ, լար>լնր, զարթնուլ>զնռ^Իթնիլ, շապիկ>շնբիք, թաքուն>թնքուն, թանաք>թնննք, ժանգ>ժննգ, հարիւր>հնրիւր, ոչխար>վօխճնր, թեւճակ>թնպճնագ, սպիտակ>սիպտնագ, Սարգիս>

Մարքիս, Զաքար>Զմքմր, Զարդար>Զմոթմր, Վարդազար>Վմոթմազմր և այլն:

Խոսվածքում Աճառյանի օրենքը գործում է մասնակիորեն՝ առավելապես դ-ով սկսվող բառերում.

Դալար>լմլմր, դահ>լմնխ, դանակ>լմննգ, դառն>լմռռ, դաս>լմսս, դալարակ>լմռռնգ, դար>լմմր, դարձ>լմռռ'ց, դարման>լմմրմնն, դանդուռ>լմննդուռ, դաղձ>լմնխծըլլլախծը, նաև բանջար>լմննջմր, բաշ>լմշշ, ձար(իկ)>ծմրիգ, բարակ>լմմրնգլլ պարագ, ձագ>ծմքլլծաք և այլն:

Օծով-Նորսի խոսվածքում այս օրենքն առավել լիարժեք է գործում, վերոհիշյալ օրինակներից բացի առկա են նաև մեծաթիվ այլ օրինակներ՝ բամբակ>լմմմբնկ, բակ>լմնկ, բարձ>լմմռ'ց, դալել>լմմլիլ, գարուն>լ'մրունք, ձաւար>ծմմլմր, ձագար>ծմքմր, գաբն>լ'մնի, գառն>լ'մնռ, գարի>լ'մրի և այլն:

Համեմատաբար սակավ է հանդիպում **ա>է** հնչյունափոխությունը.

Երախայ>ըրէխա, մանգաղ>մանգ'էղ, ծագ>ծէք, ծագել>ծէք'իլ և այլն:

Բառասկզբի **ե-ի** դիմաց խոսվածքն ունի **յէ** կամ **է**.

Միավանկ բառերում **ե-ի** դիմաց հիմնականում առկա է **յէ՝ ե>յէ՝ եգն>յէգը, եր>յէղ, ես>յէս, եռ>յէռ** և այլն, իսկ բազմավանկերում **ե>է՝ երեկ>էրէգ, երես>էրէս, երկու>էրգու, եփել>էփիլ, երկայն>էրգ'էն, երեք>էրէք>իրէք**. որոշ բառերում, որոնք բարբառային հնագույն փարբերակներ են, **է-ից** առաջ առկա է նաև **հ²**՝ երդ>**հէռ'թ, երինջ>հէրինջ, եղի>հէղի** և այլն: Ինչպես վերը նշվեց, կան նաև բառասկզբի **ե-ի ը-ի** վերածվելու և անկման դեպքեր:

Սահմանափակ թվով բառերում, որոնք նույնպես բարբառային հնագույն փարբերակներ են³, գրաբարի բառասկզբի **ե-ի** դիմաց առկա է **ա** հնչյունը՝ եղբայր>**ախպեր**, երագ>**արագ**, երկաթ>**արգաթ**, երկան(ք)>**արգանք**, եղիճ>**աղինջ**:

² Հր. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. Բ, Երևան, 1951, էջ 413:

³ Նույն տեղում, էջ 414-415: Է. Աղայան, Բարբառային հնագույն փարբերություններ հայերենում, «ՆԽՄՏ ԳԱ հասարակական գիտությունների տեղեկագիր», 1958, թիվ 5, էջ 67-80:

Բառամիջում որպես կանոն ե-ին, ինչպես նաև է-ին համապատասխանում է է ձայնավորը.

Տեր>տեր, աղուէս>աղվէս, տեղ>տէղ, աղեղն>անէղ, սերմն>սերմը, աներ>անէր, ասեղն>ասէղ, սեղան>սէղան, արեգակն>ըրէքնագ, բերդ>պէռ՞թ, բարեկամ>պարէգամ, խեղճ>հէղջ և այլն:

Ոչ հաճախ հանդիպում է ե>ի (է>ի) հնչյունափոխությունը.

Կիրակէ>գ՛րրնգ՛ի, անէծք>անիսկը (է>ի), թեկն||թէկն>թինգը, աւել>ւմվիլ, թեթեւ>թիթէվ, խեժ>խիժը (ե>ի), ալետր>հւմվիօր (ե>է>ի) և այլն:

Ժամանակակից գրական հայերենի նման բառասկզբում որպես կանոն գործում է ո>վօ, բառամիջում ո>օ հնչյունափոխությունը.

Որդն>վօռ՞թը, ոսկի>վօսկի՞, ոչխար>վօխնւր, ոսկր>վօսկուր, ոսպն>վօսպը, ուրն>վօղը, ծով>ծօվ, ձոր>ծօր, շոր>շօր, բոր>բօր, ձոր>ծօր, որորոց>հըրօրօց, կոճակ>կօջնգ, փիլոն>փիլօն և այլն:

Մ, ն, ր, ո ձայնորդներից առաջ հաճախ հանդիպում է ո(օ)>ու հնչյունափոխական երևույթը.

Մոմ>մոմ, ծոմ>ծոմ, տոմար>տոմար, Թորգոմ>Թօրգոմ, Թովմաս>Թոմաս>Թոմասս, կոկոն>կուգոմ, մեռոն>մէռուն, դամոն>պամբուվ, մորեխ>մուրէխ, կորնգան>կուտընգա, Օրբել>Ուրբել, ծոռն>ծուռը («թոռան զավակ»), կոռն>կուռը («թոռան թոռ»), Հոռոմ>Հուռում և այլն:

Երկբարբառների հնչյունափոխությունը

Այ երկբարբառի դիմաց խոսվածքն ունի է ձայնավոր՝ այ>է.

Փայտ>փէղ, այծ>էձ, այդ>էդ, երկայն>էրգէն, ձայն>ծէն, կայծակ>կէձագ, մայր>մէր, հայր>հէր, եղբայր>ախպէր և այլն:

Աւ երկբարբառը ենթարկվել է ընդհանուր-պատրմական օրինաչափությանը՝ աւ>օ.

Աղ>օթ, ար>օր, աւձ>օց, արհնել>օխնիլ, աղաթել>աղօթիլ, գարբ>գօրբ, կարաւոք>կարօղ, ծանաւթ>ծանօթ և այլն:

Եա երկբարբառը, ինչպես նաև եայ եռաբարբառը դարձել են Է՝ եա>է, եայ>է.

Երանեակ>հըրանէք, սեամ>շէմք, կորեակ>կօրէգ, ցորեան>ցօրէն, սեաւ>սէվ, աւեալ>վէլ, մագեայ>մագէ, փայտեայ>փէղէ և այլն:

Իւ երկբարբառը հնչյունափոխվել է ի ձայնավորի իւ>ի.

Արին>արին, սին>սին, ալիւր>ալիւր, ձին>ձին, հարիւր>հւն-
րիւր||հարիւր և այլն:

Սահմանափակ թվով բառերում, որոնք բարբառային հնագույն
փարբերակներ են⁴, առկա է ավելի վաղ շրջանում փեղի ունեցած
ի>ու հնչյունափոխությունը՝ ճիւղ>ճուղ, աղբիւր>ախպուր, շիւղ>
շուղ:

Ութին վերջածանցով բառերում նույնպես առկա է իւ>ու հնչյու-
նափոխություն, սակայն այս դեպքում առկա է ձայնավորների առա-
ջընթաց ներդաշնակություն.

Բարձրութիւն>պանցըրութիւն||պանցըրըթիւն, գորութիւն>գո-
րութիւն||գորըթիւն, արդարութիւն>ան⁵թարութիւն||ան⁵թարըթիւն և
այլն.

Ոյ երկբարբառը հիմնականում հնչյունափոխվել է ի ձայնավորի՝
ոյ>ի.

Լոյս>լիս, թոյլ>թիլ, պարոյգ>պաղդիք, քոյր>ք'իր, կապոյր>
կաբիդ և այլն:

Մենաբարբառացման այս օրինաչափությանը չեն ենթարկվել
սահմանափակ թվով բառեր, որոնցում ավելի վաղ փեղի է ունեցել
ոյ>ու հնչյունափոխությունը⁵.

Շոյք>շուղ, ոյժ>ուժ, բոյն>պուն:

Միայն անոյշ>անօշ օրինակում ոյ-ի դիմաց առկա է օ ձայ-
նավորը:

Բաղաձայնների հնչյունափոխությունը

Ձայնեղ պայթականներ և կիսաշփականներ

Խոսվածքում հին հայերենի ձայնեղ պայթականներն ու կի-
սաշփականները ենթարկվել են հետևյալ հնչյունափոխական օրինա-
չափություններին.

Բառասկզբում դարձել են խուլեր՝ ք, գ, դ, ձ, ջ > պ, կ, փ, ծ, ճ.

---

⁴ Հ. Մուրադյան, Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. Ա, Երևան,
1982, էջ 191-196:

⁵ Նույն փեղում, էջ 182-187:

Բարձ>պառ^ոց, բովել>պովիլ, գեպ>կ'եղ, գինձ>կ'ինձը, դեղին> փեղին, դուռն>փուռը, ձախ>ծախ, ձոր>ծօր, ջուր>ճուր, ջարդել>ճառ^ո-թիլ և այլն:

Խուլերի են վերածվել նաև շփականահաջորդ դիրքերում.

Աղբիւր>ախպուր, ագբն>ասպը, աղբ>ախպը, անգգամ>անըսկամ, աղջիկ>ախճիգ, շաղգամ>շախկամ, դաղձն>փախձը, թուղբ>թուխպը և այլն:

Բառամիջում և բառավերջում՝ ր ձայնորդին հաջորդելիս, ձայնավորների միջև և բառավերջի հետձայնավորային դիրքում վերածվել են շնչեղ խուլերի՝ ք, գ, դ, ձ, ջ > փ, ք, թ, ց, չ.

Ժողովուրդ>ժողովուր^ոթ, երդումն>օր^ոթումը, կարդալ>կառ^ոթալ, արդար>առ^ոթար, արբենալ>հարփիլ, որձ>վօռ^ոց, որբ>վօրփ, մարդ>մառ^ոթ, Սարգիս>Մարք^ոիս և այլն.

Խաբել>խափիլ, արեգակն>ըրեքնագ, դադար>թաթար, յաջող>աչօղ, ոջիլ>վօչիլ և այլն.

Էգ>էք, գաք>կափը, ուրագ>հուրաք, ձագ>ծաք||ծաք, ծագ>ծէք, գոգ>կօք, աւծ>օց, Մերոք>Մէրօփ և այլն:

Սահմանափակ թվով այլ բառերում նույնպես վերածվել են շնչեղ խուլերի.

Բռնել>փրռնիլ, դառնալ>թառնալ, դադարել>թըրթարիլ, գնալ>քընալ, գիշեր>քըշէր, Գեղամ>Ք'էղամ, ինչպես նաև գերանդի>ք'նրննթու, բորբոսնել>փըփեռ^ոսնիլ, բրդել>փըռ^ոթիլ և այլն: Վերջին երեք օրինակների հնչյունափոխությունը, կարծում ենք, բառամիջի շնչեղ խլացած ձայնեղի առնմանությամբ բառասկզբի ձայնեղի շնչեղ խլացման երևույթ է:

Ռնգայիններին հաջորդող դիրքերում մնացել են անփոփոխ.

Սանդ>սանդ, խնձոր>խընձօր, փանձ>փանձ, բամբակ>պամբագ, մանգաղ>մանգ'էղ, երինջ>հէրինջ, ամբար>ամբար և այլն:

Խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ

Բառասկզբում խուլ պայթականներն ու կիսաշփականները մնացել են անփոփոխ՝ ա, կ, փ, ծ, ճ = պ, կ, փ, ծ, ճ.

Պապ>պաղ, պառաւ>պառավ, պարկ>պարգ, կափու>կաղու, կոճակ> կօջանգ, կով>կօվ, փանել>փանիլ, փուն>փուն, փոպրակ>փօր-

րագ, ծանր>**ծանդրր**, ծիծաղել>**ծըծաղիլ**, ծով>**ծով**, ճանկ>**ճանգ**, ճուր>**ճուդ**, ճրագու>**ճըրաքու** և այլն:

Որոշ բառերում դիպվում են խուլ պայթականների ձայնեղացման օրինակներ՝ **պ, կ, փ > ք, գ, դ**։

Կիրակել>**գ'ըրնագի**, Կիրակոս>**Գ'ըրնագ'ոս**, փող>**դօղ**, պղտոր>**բըխտոր**, կոպիտ>**գ'օբուտ** և այլն:

Օծով-Հորսի խոսվածքում նման հնչյունափոխության օրինակները համեմատաբար ավելի հաճախ են հանդիպում պոպոք>**բօբօք**, կոպրել>**գօդրիլ**, կորել>**գըդրիլ**, պրիհան>**բըդրրիհան**, կրուր>**կըրուր**, բայց սեռականում՝ **գըդրանը** և այլն: Այս հնչյունափոխությունը, կարծում ենք, բառամիջի ձայնեղի, ավելի ճիշտ՝ ձայնեղացած խուլի, առնմանությամբ բառասկզբի խուլի ձայնեղացման երևույթ է:

Որոշ բառերում խուլ պայթականներն ու կիսաշփականները բառասկզբում վերածվել են շնչեղ խուլերի՝ **պ, կ, փ, ծ, ճ > փ, ք, թ, ց, չ**։

Տաքանալ>**թըքանալ**, կթել>**քըթիլ**, կշեռ(ք)>**քըշեռք** և այլն: Այս հնչյունափոխությունը, կարծում ենք, բառամիջի շնչեղ խուլի առնմանությամբ բառասկզբի խուլի շնչեղացման երևույթ է:

Նման հնչյունափոխություն է երբեմն նկատվում նաև բառավերջի ձայնավորահաջորդ դիրքում՝ մափիտ>**մադիթ**, Բագրատ>**Պագրաթ**, Արարատ>**Արարաթ**, Անդրանիկ>**Անդրանիք**, Սմբատ>**Միմբաթ** և այլն:

Այսպեղ, անշուշտ, առկա է բառավերջի ձայնավորահաջորդ դիրքերում խուլ պայթականների և կիսաշփականների ձայնեղացման, ապա ձայնեղ պայթականների և կիսաշփականների շնչեղ խլացման երկաստիճան հնչյունափոխություն:

Բառամիջում և բառավերջում խուլ պայթականներն ու կիսաշփականները որպես կանոն ձայնեղացել են՝ **պ, կ, փ, ծ, ճ > ք, գ, դ, ձ, ջ**։

Շապիկ>**շափիք**, կուպր>**կուբրր**, կաբու>**կադու**, սունկն>**սունգը**, ճանճ>**ճանջ**, անկեալ>**անգ'անլ**, պատ>**պադ**, կարար>**կադար**, ալիշ>**անգ'իշ**, աճել>**աջիլ**, ապրել>**աբրիլ**, անապատ>**անաբադ**, անիծ>**անիձ**, պատրիժ(ք)>**պադիշկը**, ծաղիկ>**ծադիգ**, կայծակ>**կ'էձագ**, անգուրան>**անգուդան**, կարիճ>**կարիջ**, կարկուտ>**կարգուդ**, կուրապ>**կուդաք**, ճակատ>**ճագադ**, մածուն>**մաձուն**, մրածել>**մըդաձիլ**, նեղ>**նեդ**, շար>**շադ**, պճեղն>**պըջեղ**, պրծանիլ>**պըռձ(ը)նիլ**, արածել>**ըրաձիլ**, բարակ>**պարագ**, սպիտակ>**սիպլանգ** և այլն:

Բացառություն են կազմում խուլ շփականներին հաջորդող դիրքերը, որոնցում մնում են անփոփոխ՝ **այ, կ, տ, ծ, ճ = ա, կ, տ, ծ, ճ**։

Աստառ>**աստրառ**, փախտակ>**փախտազ**, ապսպարել>**պըսպարիլ**, աստրղ>**աստրղը**, փաշտ>**փաշտ**, պաշտել>**պաշտիլ**, սաստել>**սաստիլ** և այլն։

Բառամիջում և բառավերջում խուլերի համարարած ձայնեղացումը բնորոշ չէ միայն Օծուփ-Նորսի խոսվածքին՝ ծակել>**ծակիլ**, կապ>**կապ**, կուպ>**կօպ**, նամակ>**նամակ**, շալակ>**շըլակ**, կարու>**կարու**, պար>**պար**, ծիծաղ>**ծըծաղ**, կոճակ>**կօճակ**, անիծել>**անըծիլ**, կարկուտ>**կարկուտ** և այլն։ Այնուամենայնիվ, այստեղ ևս, թեև ոչ մեծ հաճախականությամբ, առկա են ձայնեղացման օրինակներ՝ շապիկ>**շնքիք**, այծ>**էճ**, ակիշ>**նգիշ**, հոտաղ>**հոդաղ**, փայտ>**փեղ**, ականջ>**անգաջ**, ծունկն>**ծունգը** և այլն։

Շնչեղ խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ

Շնչեղ խուլ պայթականները և կիսաշփականները հիմնականում մնում են անփոփոխ՝ **փ, ք, թ, ց, չ = փ, ք, թ, ց, չ**։

Փայտ>**փեղ**, փոխել>**փօխիլ**, քար>**քար**, քիթ>**քիթ**, թաթ>**թնթ**, թերեւ>**թիթել**, թափան>**թափան**, ցորեան>**ցօրեն**, ցամաք>**ցամաք**, չամիչ>**չնմիչ**, չարչարանք>**չարչարանք**, փարթամ>**փառթամ** և այլն։

Այս օինաչափությունը չի տարածվում շփականներին հաջորդող դիրքերի վրա, ուր շնչեղ խուլերը ապաշնչեղանում են՝ **փ, ք, թ, ց, չ** = **պ, կ, տ, ծ, ճ**։

Քաղցր>**քախծըր**, աղքատ>**ախկաղ**, աղցան>**ախծան**, ժածք>**ժնշկ**, յաղթել>**ախտիլ**, Ասքանազ>**Ասկանազ**, փախուցանել>**փախծընիլ**, մեղք>**մէխկը**, դժոխք>**տըժօխկը** և այլն։

Ձայնեղ շփականներ

Ձայնեղ շփականները բոլոր դիրքերում հիմնականում մնացել են անփոփոխ՝ **զ, ժ, դ, վ = զ, ժ, դ, վ**։

Վարդ>**վառթ**, եղինգ>**աղինջ**, գգել>**կըզիլ**, գառակ>**զավազ**, զանգ>**զանգ**, բաժանել>**պըժանիլ**, աղ>**աղ**, ծով>**ծով**, ոյժ>**ուժ**, ժողովուրդ>**ժողովուռթ** և այլն։

Նպականների նախորդելիս դարձել են խուլ շփականներ՝ **գ, ժ, դ, վ > ս, շ, խ, ֆ**։

Աղքատ>**ախկադ**, աղջիկ>**ախճիգ**, ժածք>**ժանկ**, ազգ>**ասկը**, ազրն>**ասպը**, պարիժք>**պադիշկը**, նախ>**նանֆր** և այլն։

Մահմանափակ թվով բառերում, որոնք բարբառային հնագույն փարբերակներ են⁶, **դ** ձայնեղ շփականի դիմաց առկա է **լ** ձայնորդը։

Ջիդ>ճիլ, փիղմ>**փիլ**, բող>**պօլի**, բղուղ>**պուլիզ**||**պըղուղ**։

Մահմանափակ թվով բառերում **վ** ձայնեղ շփականի դիմաց առկա է **ֆ** խուլ շփականը՝ **վ>ֆ**։

Որս>**վօռ՝ս>ֆօռ՝ս**, Ազնիվ>**Ազնիֆ**։

Կա նաև **վ>բ** հնչյունափոխության օրինակ՝ **թեւճակ>թնբճնագ>թնպճնագ**։

Խուլ շփականներ

Խուլ շփականները բոլոր դիրքերում հիմնականում մնացել են անփոփոխ՝ **ս, շ, խ, հ = ս, շ, խ, հ**։

Սար>**սար**, հասար>**հասար**, միս>**միս**, շուն>**շուն**, մաշել>**մաշիլ**, խելք>**խելք**, գլուխ>**կըլուխ**, հայելի>**հիլի**, բահ>**պահ**, հավ>**հավ**, վախենալ>**վախնիլ** և այլն։

Հ շփականին, սակայն, որոշ գյուղերի խոսվածքներում (Ազնաբերդ, Աղավնաձոր, Արենի, Ռինդ) բառասկզբում՝ **ո**-ից առաջ, համապարասխանում է **ֆ՝ հո>ֆօ**։

Նող>**ֆօղ**, հոս>**ֆօղ**, հորել>**ֆօրիլ**, հոսել>**ֆօղիլ**, հորթ>**ֆօռ՝թ**, հոգի>**ֆօք՝ի** և այլն (քարտեզ 7)։

Երկու բառում **հ**-ի դիմաց առկա է **խ** հնչյունը՝ **հ>խ՝** օրինել>**օխնիլ**, դահ>**տանիլ**։

Ձայնորդներ

Յ ձայնորդը բառասկզբում հիմնականում ընկել է՝ **յ>Յ**։

Յաղթել>**ախսրիլ**, յաջող>**աջօղ**, յիշարակ>**իշադազ**, յղի>**ըղի**, յոնք>**ունք**, յօրանջել>**ըռըշկօղալ**, յուշապ>**ուշաք**, Յիսուս>**իսուս**, Յակոբ>**Ագօփ** և այլն։

---

⁶ Նույն տեղում, էջ 206-217։

Մահմանափակ թվով բառերում յ-ի դիմաց առկա է **հ՝ յ>հ՝** յիսուն>**հիծծուն**, յուշ>**հուշ**:

Մյուս ձայնորդները հիմնականում չեն հնչյունափոխվել՝ **մ, ն, և, ր, ռ = մ, ն, և, ր, ռ**.

Լար>**լար**, խելք>**խելք**, գայլ>**կ'ել**, մագ>**մագ**, ծամ>**ծամ**, նուռն>**նուռ**, անիծ>**անիծ**, ռուս>**ռուս**, առաջ>**առաջ**, թառ>**թամ**, արեւ>**արեւ**, գիշեր>**քըշէր** և այլն:

Շրթնայիններից առաջ, սակայն, ն ձայնորդը վերածվել է **մ-ի՝** ն>մ.

Անբախտ>**ամբախտ**, անփորձանք>**ամփօռ՝ցանք**, անպետք>**ամպետրկը**, անմարդ>**ամմառ՝թ** և այլն:

Անրմ (<անուն) բառը, որտեղ երկրորդ **ն-ի** դիմաց առկա է **մ** հնչյունը, ինչպես Արցախ-Սյունիքի, Զուղայի բարբառներում և Արարատյան որոշ խոսվածքներում, պահպանել է հնդեվրոպական ածո՞ղ նախաձևի **m** հնչյունը⁷:

Բ ձայնորդը ձայնավորի հաջորդելիս վերածվել է **ռ-ի՝ դ, ձ, ջ, փ, ծ, ճ** ձայնեղ և խուլ **հպականներին, ինչպես նաև գ, ժ** ձայնեղ **շփականներին** նախորդող դիրքերում, և **ռ՝-ի՝ թ, ց, չ** ձնչեղ խուլ **հպականներին, ինչպես նաև ս, շ** խուլ **շփականներին** նախորդող դիրքերում **ր>ռ, ռ՝**.

Արտ>**առտ**, արտասուք>**առդասունք**, արձան>**առձան**, կարճ>**կառճ**, կրտել>**կըռղիլ**, դարարկ>**դարտակ**>**տմառդնգ**, խարտել>**խառղիլ**, արժենալ>**մառժիլ**, արծաթ>**արգաթ**>**առգաթ** և այլն.

Մարդ>**մառ՝թ**, մորթել>**մօռ՝թիլ**, կարդալ>**կառ՝թալ**, արդար>**մռ՝թմր**, արջ>**առ՝ջ**, հարց>**հառ՝ց**, փարջ>**փառ՝ջ**, հարսն>**հառ՝սը**, Արշակ>**Առ՝շագ**, և այլն.

Մահմանափակ թվով բառերում **ր-ի** դիմաց առկա է **լ** ձայնորդը՝ խանձիր>**խանձիլ**, մոծիր(ք)>**մօձիլք||մօձիրք**, Արկազն>**Ալգ՝նգ**:

Որոշ հնաբանություններում **լ** ձայնորդի դիմաց առկա է **դ** ձայնեղ **շփականը՝ լ>դ**⁸.

Բոլոճ>**բըղօջ**, ճուճուլ>**ճուջուլ**:

⁷ Հր. Աճառյան, Վայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Երևան, 1971, էջ 208-209:

⁸ Հ. Մուրադյան, նշված աշխատանքը, էջ 206-217:

Փոխազդեցական և դիրքային հնչյունափոխություն

Բաղաձայնական կապակցություններ

Կից բաղաձայնները խոսվածքում ենթարկվում են որոշակի հնչյունափոխական օրինաչափությունների:

Վերը մասնավոր առումներով արդեն նշվեց շփականահաջորդ հպականների հնչյունափոխության մասին: Ընդհանրացնելով ասվածը՝ կարող ենք նկատել, որ շփականից և հպականից կազմված գույգը խոսվածքում վերածվել է խուլ շփականից և խուլ հպականից կազմված գույգի.

Աղբիւր>ախաւոր, ագբն>ասալը, աղբ>ախալը, աղջիկ>ախճիգ, բողկ>պօխկը, շաղգամ>շախկամ, գաղթական>կախորագան, թուղբ>թուխալը, ագգ>ասկը, դաղձն>տախձը, մաղձ>մախձը, ծաղկել>ծախկ'իլ, պժգալ>փըշկըվիլ, քաղցր>քախժըր, աղքատ>ախկաղ, աղցան>ախծան, ժաժք>ժաձկ, յաղթել>ախտիլ, դժոխք>տըժօխկը, Ասքանագ>Ասկանագ, մեղք>մէխկը, աստառ>աստառտ, տախտակ>տախտագ, ապստարել>պըստարիլ, աստղ>աստըղ, տաշտ>տաշտ, պաշտել>պաշտիլ, տատել>տատիլ և այլն:

Կարելի է նկատել նաև, որ կիսաշփականից և պայթականից կազմված գույգը հնչյունափոխվում է խուլ շփականից և խուլ պայթականից կազմված գույգի.

Կոժկել>կօսկ'իլ, վարձք>վառ'սկը, ծածկել>ծասկ'իլ, կծկել>կըսկ'իլ, անէծք>անխկը, ործկալ>օռ'սկալ, խոցտիկ>խօստիգ, մեջք>մէշկը, աչք>աձկը և այլն:

Խոսվածքում առկա է տրնն փոխազդեցական-առնմանական հնչյունափոխությունը.

Մտնել>մըննիլ, մարնոց>մաննօց, մարնել>մաննիլ, ուրնաման>վօննաման, գետնախնձոր>կ'էննախընձօր, երնաթուխ>յէննաթուխ («ոչ թեժաթուխ լավաշ») և այլն:

Նարկապետ Օծով-Նորսի խոսվածքում առկա է նաև պն>մն փոխազդեցական-առնմանական հնչյունափոխությունը.

Դիպչել>դիպնել>դըմնիլ, կպչել>կպնել>կըմնիլ:

Ինչպես նկատվում է, հնչյունափոխության այս երևույթը պայմանավորված է չ սոսկածանցի դիմաց և սոսկածանցի առկայու-

թյամբ, որը բնորոշ է խոսվածքին (թռչել>թըռնիլ, փախչել>փախնիլ և այլն):

Կան նաև հնչյունների միաձուլման օրինակներ՝

վի>ֆ՝ հավաքել>վըհաքիլ>ֆաքիլ, Արևհար>Արեվհար>Արեֆադ:

Հնչյունական շղթա

Հնչյունական շղթայում դիտվում են հաջորդ բառի սկզբի բաղաձայնի ազդեցությամբ բառավերջի բաղաձայնի հնչյունափոխության մի շարք օրինաչափ երևույթներ: Հնչյունափոխության նման օրինաչափություններ նկարվել⁹ և ուսումնասիրվել են¹⁰ են նաև այլ բարբառներում:

Ձայնեղները խուլերից առաջ խլանում են.

Կըրազ անիլ, բայց՝
ջանըդ արբի,
նըստաձ աղվես,

կըրակ տալ,
ջանըդ սառել ա,
նըստաձ ճանջ և այլն:

Մանդ ա թագրւմ, բայց՝
ջօրացրաձ անջար
կաջ ա քրարւմ

սանթ թագիլ,
ջօրացրաց չիր,
կաջ քրսօդ և այլն:

Հալ էմ պահիրւմ, բայց՝
գիժ ախնիգ,
մադ առնող,

հաֆ պահօդ,
գիշ տրդա,
մախ սարքող և այլն:

Արագ խոսելիս կիսաշփականները, ենթարկվելով նշված օրինաչափությանը, նաև պայթում են և վերածվում համապատասխան շփականի.

Դանդաղ խոսելիս
Մարկաձ բադ
կառթացաձ կիրք

Արագ խոսելիս
սարկազ բադ
կառթացաա կիրք

⁹ Հր. Աճառյան, Զննություն պոլսահայ բարբառի, Երևան, 1941, էջ 11-12:

¹⁰ Դ. Կոստանդյան, Երզնկայի բարբառը, Երևան, 1979, էջ 22-23, 34:

*քրնաց քաղաք
ճանճ փրոնի*

*քրնաս քաղաք
ճանճ փրոնի* և այլն:

Խուլերը ձայնեղներից առաջ ձայնեղանում են.

*Իրեք օր, բայց՝
լավ մատոթ ա,
վեցց օր,*

*իրեգ դիլին,
մատո ջանմեռ չի ըլի,
վեճճ դավուն և այլն:*

*պաբբա Արամն ա, բայց՝
քաֆ քաշի,
թաս լրվանալ*

*պաբբո Գրբյւզճուն ա,
քաֆ վեննի,
թազ դրլեգիլ և այլն:*

Արագ խոսելիս **ջ, ճ, չ** կիսաշփականներից առաջ սուլականները վերածվում են շչականների.

Դանդաղ խոսելիս

Արագ խոսելիս

Շարք արագ խոսելիս

*Հրրեվանիս
ջամուշը*

հրրեվանիգ ջամուշը

*հրրեվանիժ
ջամուշը*

կալիս չէս

կալիս չէս

կալիշ չէս

քրնաց չիր պերի

քրնաս չիր պերի

*քրնաշ չիր պերի և
այլն:*

Արագախոսության արդյունք է նաև կիսաշփականների՝ շփականների վերածվելու երևույթը ձայնորդներից առաջ.

Դանդաղ խոսելիս

Արագ խոսելիս

Ինճ նան ք՛էգ

ինգ նան ք՛էգ

ընդանց լավ խափիւ

ընդանս լավ խափիւ

կառժ մախաթ

կառժ մախաթ

ինչ լավ պան ա

ինշ լավ պան ա և այլն:

Երկնայեզվայինները ձայնավորներից առաջ

Գ, կ, ք երկնայեզվային բաղաձայնները բառասկզբում և բառամիջում առաջնային շարքի **է, ի, ն, օ, ու** ձայնավորներից առաջ

անխտիր վերածվել են իրենց քմային փարբերակներին: Այս օրինաչափությանը ենթարկվում են ինչպես հնավանդ բառերը, այնպես էլ նոր և նորագույն փոխառությունները՝ կ'ինդ, կ'ինի, ք'երիլ, գ'օբուդ, գ'իդալ, գ'իժ, մանգ'էդ, պարկ'էրք, ք'ան'թանք'ան, ք'ուգ, գ'իլան, լազ'էռ, փազ'էթ, փըշկ'ան և այլն:

Այս երևույթը գործում է նաև հնչյունական շղթայում, եթե երևալեզվայինով ավարտվող և վերոհիշյալ ձայնավորներից մեկով սկսվող բառերը միասին են արտասանվում.

*Տըվինք տարան, բայց՝
ընդանք կալ'դեն,
կըրազ տալ,*

*տըվինք՝ իրանց,
ընդանք՝ էգան,
կըրազ՝ ին տըվել*

*Օծով-Նորսի խոսվածքում՝
կըրակ տալ,*

կըրակ՝ ին տըվել և այլն:

Հնչյունափոխական այլ երևույթներ

Հավելում

Խոսվածքում կան հնչյունի հավելման մի շարք օրինաչափ դեպքեր.

Բ-ի հավելում բառամիջում՝ ամոլ>ամբօլ, թմրել>տըմբըրիլ, ճմռել>ճըմբըրիլ, համարել>հըմբարիլ, գնուռ>գըմբուռ, **դ**-ի հավելում բառամիջում՝ մանր>մանդըր, ծունր>ծունդըր, ծանր>ծանդըր, **հ**-ի հավելում բառասկզբում՝ ալետր>հանլիօր, ոլորել>հըլօրիլ, օրորել>հըրօրիլ||ըրօրիլ, ուլունք>հուլունք, ուրագ>հուրաք, **ն**-ի հավելում բառամիջում՝ կանաչ>կանանչ, եղիճ>աղինչ, կամուրջ>կարմունչ, յիշոց>ուշունց, արտասուք>առդասունք, աղի(ք)>աղինք, չեչ>չենչ, դդում>տընդըմ, ամաչել>հըմանչիլ, **ռ**-ի հավելում բառամիջում՝ մզել>մըռզիլ, մծեխ>մըռջէխ, **ք**-ի հավելում բառավերջում՝ պարկեր>պարկ'էրք, գարուն>կարունք, աշխարհ>ախշարք, աշուն>աշունք, **ը**-ի հավելում բառավերջում՝ ազգ>ասկը, բողկ>պոխկը, գաղթ>կախտը, անէծք>անիսկը, ծառ>ծառը, **ը**-ի հավելում բառասկզբում **ռ** և **ր** ձայնորդներից առաջ՝ ռահան>ըռէհան, ռոճիկ>ըռօ-

ջիգ, ռուս>ըռուս, թուպե>ըրօպպե, Ռազմիկ>Ըռազմիգ, Ռափայել>Ը-
ռափայիլ, ինչպես նաև և ձայնորդից առաջ նոր>ընօր և այլն:

Կան նաև հավելման այլ օրինակներ.

Մ-ի հավելում բառամիջում կոպալ>կօմբալ, ա-ի հավելում
բառասկզբում նոթի>անօթի և այլն:

Անկում

Խոսվածքում առկա են հնչյունի անկման հերևյալ օրինաչափ
դեպքերը.

Ն-ի անկում բառավերջում մուկն>մուգը, ձուկն>ծուգը, կամն>
կամը, նուռն>նուռը, ձեռն>ծեռը, մաքն>մաղը, դոխն>դօխ, կո-
տինն>կօդին, ասեղն>ասեղ, յ-ի անկում բառասկզբում յաջողել>աջօ-
ղալ, յոպոպ>պոպալու, յղի>ըղի, յուշապ>ուշաք, Յիսուս>Իսսոս, յ-ի
անկում բառավերջում երախայ>ըրէխա, մանանայ>մանանա,
տղայ>տրղա, սափանայ>սրղանա, հ-ի անկում բառամիջում աշ-
խարհ(ք)>ախշարք, շնորհ(ք)>շընօրք, ք-ի անկում բառամիջում օրի-
նել>օխնիլ, արջառ>աջառ, խարշել>խաշիլ, երբ>յէփ, սուրբ>սուփ,
ջրաղաց>ճաղաց, Գրիգոր>Կիքօր և այլն:

Ձայնավորների անկման մասին խոսվեց ձայնավորների հնչյու-
նափոխության բաժնում:

Կան նաև անկման այլ օրինակներ.

Տ-ի անկում բառամիջում պարճառավոր>պաջառավօր, ն-ի ան-
կում բառամիջում լինել>ըլիլ և այլն:

Խոսվածքում առկա են նաև կրկնավոր բարդության առաջին ար-
մադի վերջին հնչյունի անկման բազմաթիվ օրինակներ՝ ջախջա-
խել>ճըջըխիլ, մրթմրթալ>մըմըրթալ, խրթխրթալ>խըրթխըրթալ,
սրթսրթալ>սըրթսըրթալ, կրթկրթալ>կըրթկըրթալ, փնթփն-
թալ>փընփընթալ>փըմփընթալ և այլն:

Դրափոխություն

Խոսվածքում կան հնչյունների դրափոխության զգալի թվով
օրինակներ.

Ականջ>անգաջ (կ/ն), բորբոս>փըփեռսը (ր/բ), բանալի>պը-
լանիք (ն/լ) անալի>ըլանի (ն/լ), աղեղն>անեղ (ղ/ն), կամուրջ>կար-
մունջ (մ/ր), այրելիք>ըլելիք (ր/լ), թթխմոր>փըխփրմօր (թ/խ),
գոքանջ>գանքաջ (ք/ն), դափարկ>փմռոյմգ (փ/ր), փեպուր>թե-
փուտ||թեբուտ (փ/փ), թոնիր>թօրեն (ն/ր), աշխարհ>ախշարք (շ/խ),
անձրել>անձվեր (ր/վ), արեգակն>ըրեքնագ (կ/ն), լվացք>վըլասկը
(լ/վ), ոչխար>վօխճնար (չ/խ), (հ)ամաչել>մըհանչիլ, համար>մըհար
(հ/մ), կակղել>կախկիլ (կ/ղ), նալ>լաննը (ն/լ) և այլն:

Կրկնություն

Տնչյունի կրկնման (տրականության) դեպքերն առավել նկատելի
են բնաձայնական բառերում.

Կոռռալ, մրռռալ, ֆըշշալ, ֆըսսալ, ճրռռալ, մըզզալ, վըզզալ,
թըշշալ, սըղղալ և այլն:

Կան նաև այլ օրինակներ.

Թ-վականներում վեց>վեցց(ը), ութ>ուրթ(ը), տասն>տասս(ը), յի-
սուն>հիծծուն, հազար>հազ(զ)ար, ինչպես նաև Յիսուս>Իսսուս,
երախ>ըռռէխ, ջոլորել>ճըլլօրիլ, լոպէ>ըրօպպէ, ամեն>ամմեն և
այլն:

Այս հնչյունափոխությունը խոսվածքում հիմնականում սաստ-
կական բնույթ ունի:

Բաղաձայնների առնմանություն

Կան բաղաձայնների առնմանության մի շարք օրինակներ.

Մաքնոց>մաննօց, մքնել>մըննիլ, մաքնել>մաննիլ, ոքնա-
ման>վօննաման, ուռչել>ուռռիլ, մոլոր>մըլօլ, կաճապ>կաջաջ, ել-
նել>լէլիլ, կլորիկ>կըլօլիգ||պըլօլիգ||փըլօլիգ, Փիլիպոս>Պըլիպօս,
Կիրակոս>Կըրնագճս>Գըրնագճս, Պառել>Պապել||Պաբել և այլն:

Բաղաձայնների տարմանություն

Մի շարք բառերում խ-ն դ-ից տարմանվելով դարձել է հ՝ խ>հ.

Խաղող>հաղօղ, խաղ>հաղ, խեղճ>հեղջ, խեղճացնել>հեղջաց-
նիլ, խաղալ>հաղ անիլ, խաղաղ>հաղաղ, խաղաղութիւն>հաղա-
ղըթուն և այլն:

Բաղաձայնների փարսմանության այլ օրինակներ նույնպես կան.
Բարձր>պանցըր, շրէշ>սըրէշ||սըրէժ, ննջել>մընջալ, բոկիկ>պօ-
բիգ և այլն:

Ձայնավորների ներդաշնակություն

Խոսվածքում առկա են ձայնավորների առավելապես հետընթաց,
երբեմն նաև առաջընթաց ներդաշնակության օրինակներ.

Աւել(ի)>Էվէլ(ի), թիկունք>թո՞ւգո՞ւնք, լեզու>լո՞ւզո՞ւ, կանեփ>կէ-
նէփ, գոքանչ>գանքաչ, հայելի>հէլի>հիլի, մորուք>մո՞ւրո՞ւք, կո-
կոն>կօգոմ>կուգոմ, մենակ>մէննազ>մաննազ, Ռուբէն>Ըռուբէն>Ու-
ռուբէն>Ուռուբէ||Ուռբէ, ինչպես նաև մարգարէ>մարքարա, կարե-
նալ>կարանալ և այլն:

Ամփոփում

Խոսվածքում առկա են ամփոփման բազմաթիվ օրինակներ:
Ամփոփման են ենթարկվում ոչ միայն առանձին բառեր, բառա-
կապակցություններ, այլև երբեմն նախադասություններ.

Շնորհավոր>շընհավոր, բարի երեկո>պարո՞ւգո՞ւն, համար>մար,
ինչի համար>ինչիմար, ես ինչ իմանամ>յէսիմ, ով է գիտենում>օվայ-
դըմ||օվայըմ, դեպի ուր>տըվօրը, ընդ այս>տէսը, ընդ այդ>տէդը, ընդ
այն>տէնը, եկ այստեղ>յէստէ՛, տուր ինձ>տուրի՛, ահաւասիկ>հէսիգ,
ահաւաղիկ>հէղիգ, ահաւանիկ>հէնիգ, փորս ի վայր>փոռ՝սըվէր,
դար ի վեր>տւիրվէր, գլուխ ի վայր>կըլխըվէր, ինչ տեղ>ըշտէղ, ամեն
օր>ամնօր, մեծ-մեծ>մէմէնձ, խաչհամբույր>խըչհամբուր, ուսումնա-
րան>ուսմարան («դպրոց»), աշնանաւար>աշնավար («աշնանա-
ցան»), զարնանաւար>կըռնավար («զարնանացան»), այ տղա>մողմի՛,
վեր կաց>վէ՛կաց, վեր կացեք>վէ՛րէք, Տյառնընդառաջ>Դատանջ,
Սուրբ Նովիաննես>Սըռվանէս, Սուրբ Նակօր>Սըրգագօփ, Թովմա
Առաքյալ>Թօփառաք՛ել, Քամոյ խաչ>Քամխաչ||Քախոմաչ, Աղաւնա-
ծոր>Ըղնածօր, Վարդիթեր>Վառ՞թէր, այգողք>այք և այլն:

Պարզեցում և բարդացում

Ննջումի պարզեցման և բարդացման օրինակները խոսվածքում
համեմատաբար սակավ են.

Ձգտալ>զրգրողալ, ածելի>առզրլի, արծիւ>առզիւ, արծաթ>առզաթ, պարծանք>պառզանք, Ծառգարդար>Ջրոզանթանր, կեղև բառի հոմանիշներից՝ կեղա>քրլեք>խրլեք, կճեղա>քրջեք>խրջեք¹¹.

Քանզ>քանց, գերեզման>կրրեճման, մժեխ>մրոջխ, կռժ>կրռժ||կրռէնջ, յիսուն>հիծծուն:

Ժողովրդական սրուգաբանություն

Խոսվածքում առկա են նաև ժողովրդական սրուգաբանության օրինակներ.

Պարկապզուկ>պարգապուբուզ («պարկի կույր»), մկնաբամ>մգրադամ(ան) («մկրաբաման»), ականջամուր>անգաջամընուն («ականջի մուն»), մարդակեր>մառթակ'ել («մարդագայլ»), մալունաշուրթն>մաննաշունջ («մալի շունջ՝ րնքոց»), խոջակ>խրոթարնզ («խոջակի րակ»), սարդ>սրդանա («սարանա»), վերնաշապիկ>վրնշաբիք («վրայի շապիկ»), եղիսաբեր>եղսապեթ («Յուլի բերդ»), Յուդաբեր>Յեդապեդ («Յուլի պեր»), Բազմունք>Պազուզ («Բազուկ») և այլն:

Բաղաբանություն

Խոսվածքում առկա են երկու նույնանիշ կամ մերձիմաստ բառերի միաձուլմամբ նոր բառ կազմվելու՝ բաղաբանության (կոմբամինացիա)¹² օրինակներ՝ ծամօն + մասրակ > ծանդաք («ծամոն»), րոտրիկ + ոլոք > րոտօք («շար նիհար, ոսկրոտ ուրք»):

Կա նաև փոխառյալ բառերի բաղաբանության օրինակ. կարծում ենք, որ ճանկ, մագիլ բառերի պարսկերեն փննջուլ (پنجول) և չանգուլ (چنگول) հոմանիշների միախառնումից խոսվածքում առաջացել է չանջոլ (<չանջուլ) («ճանկ, մագիլ») ձևը:

¹¹ Հր. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. Բ, Երևան, 1951, էջ 419:

¹² Հ. Պետրոսյան, Մ. Գալստյան, Թ. Կարազույան, Լեզվաբանական բառարան, Երևան, 1975, էջ 47:

ՉԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Խոսվածքում *գոյականի հոգնակի թիվը* կազմվում է հետևյալ վերջավորություններով.

էր-ով կազմվում է միավանկ բառերի հոգնակին՝ **էձ-էձէր, կօվ-կօվէր, սիռդ-սրռդէր, ծու-ծրվէր, պաղ-պաղէր, շուն-շրներ, լու-լրվէր, կիրք** (<գիրք)-**կրրք'եր**: Նին հայերենում բաղաձայն+ն-ով վերջացող միավանկ բառերը հոգնակիում պահպանել են ն հնչյունը՝ մուկն>**մուգը-մրգներ, ձուկն>ձուգը-ծրգներ, նուռն>նուռը-նրռներ, թռռն>թռռը-թռռներ, հարսն>հառ'սը-հառ'սներ, մալն>մաղը-մաններ**: Որոշ բառեր, որոնք հավանաբար նախկինում ն են ունեցել, նույնպես հոգնակի ձևում ն-ն պահպանել են՝ **ծառը** (<ծառն)-**ծառներ, կափը** (<գաբն)-**կափներ, թեղը** (<թեռն)-**թեռներ, խօփը** (<խոփն)-**խօփներ, ճուղը** (<ճիւղն)-**ճրղներ, քուղը** (<քուղն)-**քրղներ**:

Նի/ներ վերջավորությամբ կազմվում է հիմնականում բազմավանկ բառերի հոգնակին (տղիղ ձևերում **նի-ով, թեք ձևերում՝ նէր-ով**)՝ **աղվես-աղվեսնի/աղվեսների, վոխճաճ-վոխճաճնի/վոխճաճների, ալապաստրագ-ալապաստրագնի/ալապաստրագների, առնեղ-առնեղնի/առնեղների, թաքավօր-թաքավօրնի/թաքավօրների, ասեղ-ասխընի/ասխըների, կրջուջ-կրջըջնի/կրջըջների, առու-առվընի/առվըների, կաղու-կաղվընի/կաղվըների, փրրէխ-փրրիխընի/փրրիխըների, ախպուր-ախպըրնի/ախպըրների, կ'եռինք-կ'եռ'քընի/կ'եռ'քըների, շափք-շապկընի/շապկըների, աղինք-ախկընի/ախկըների**:

Ինչպես նկատվում է վերջին օրինակներից, **նի/ներ-ով** կազմված հոգնակի ձևերում բաղաձայնային կուտակումների արդյունքում երբեմն փեղի է ունենում ն հնչյունի անկում և ի>ը հնչյունափոխություն:

Ք վերջավորությամբ կազմվում է հիմնականում ձայնավորով վերջացող բառերի հոգնակին՝ **ըրէխա-ըրէխէք, սըղանա-սըղանէք, հիլի** (<հայելի)-**հիլէք, ճըրաքու-ճըրաքվէք, պէլի-պէլէք, մըղանի-մըղանէք, կաղու-կաղվէք||կաղվընի, աման-ամանէք, ախպեր-ախ-**

պէրք, քիր-քըվէրք: Ինչպէս երևում է օրինակներից, **ք** վերջավորությունը, ավելի վաղ շրջանում կիրառվելով **այ**-ով ավարտվող բառերի ոլորտում, **այ>է** հնչյունափոխությունից հետո դիպվել է որպէս նոր հոգնակերպ վերջավորություն՝ **էք**, որը համաբանությամբ ընդգրկել է **ի, ու** ձայնավորներով, երբեմն նաև բաղաձայնով վերջացող բառերը: Աղավաճորի, Ռինդի և Օծով-Նորսի խոսվածքներում, սակայն, ձայնավորահանգ բառերը անաղարտորեն ստանում են գրաբարի **ք** հոգնակերպը՝ **կինի-կինիք, քամի-քամիք, մղդանի-մղդանիք, առծըլի-առծըլիք, խընամի-խընամիք, դասափու-դասափուք:** Ի դեպ, այս երևույթն ընդգրկում է նաև նորաբանությունները՝ **ավփօ-ավփօք, կինօ-կինօք, վէդրօ-վէդրօք:**

Էրք վերջավորությունը կիրառական է մի շարք բառերի հոգնակի ձևերում՝ **ախճիգ-ախճըգ'էրք, փրղա-փրղէրք, կ'էղին** (<գէտին)-**կ'էննէրք, ծօց-ծօցէրք, կօխկ-կօխկ'էրք, մէչ** («միջուկ»)-**մէչէրք:**

Ինք և **անիք** վերջավորությունները համապատասխանաբար ստանում են **մարդ** և **կին** բառերը՝ **մառ'թ-մառ'թինք, կընիգ-կընանիք:**

Սահմանափակ կիրառություն ունեն հետևյալ բաղադրյալ վերջավորությունները, որոնցով կազմված հոգնակի ձևերը հիմնականում ունեն հավաքական իմաստ.

Արենք՝ փեղ-փեղարենք, կ'եղ-կ'եղարենք, սերմը-սերմարենք:

Անք՝ փըշուր-փըշուրանք, փագ-փագանք, ծի-ծիյանք:

Դանք՝ կըղօր-կըղօրդանք:

Նէրք՝ ափը-ափներք:

Տոհմանունները և անեզական մի շարք բառեր կազմվում են **անք, էնք, օնք** վերջավորություններով՝ **Մըխսօնք, Դամըռ'չօնք, Խառաղէնք, Ուսէփէնք, հէրանք, ք'էռօնք, խընամօնք:**

Որոշիչ հոդ ստանալիս **ա** ձայնավորին հանգող գոյականներում փեղի է ունենում **այ>է** հնչյունափոխություն՝ **սըղանա** (<սափանայ)-**սըղանէն, փրղա** (<փղայ)-**փրղէն, Աննա** (<Աննայ)-**Աննէն:**

Մրացական հարկացյալի հոգնակին կազմվում է կրկնակի վերջավորությամբ, որոնցից վերջինը որպէս կանոն **նի**-ն է՝

էձ-էձէր-էձէրնիս (մեր այծը, մեր այծերը)

էձէրնիդ (ձեր այծը, ձեր այծերը)

ծաղիգ-ծախկընի-ծախկընէրնիս (մեր ծաղիկը, մեր ծաղիկները)

ծախկընէրնիդ (ձեր ծաղիկը, ձեր ծաղիկները):

Էք վերջավորությամբ կազմված հոգնակիների ստացական հաքվացյալի եզակին և հոգնակին քարքերակվում են.

Խընամի-խընամէք-**խընամէքնիս** (մեր խնամիները)
խնամէքնիդ (ձեր խնամիները)
խնամէրնիս (մեր խնամին)
խնամէրնիդ (ձեր խնամին):

Ստացական հոդ ստացած գոյականը հանդես է գալիս նաև դերանվան հետք.

Ախճիգըս նան քողէդ մին թայ էն:

Իմ ախճիգըս նան քօ քողէդ մին թայ էն:

(Իմ աղջիկն ու քօ քղան հասակակից են:)

Խոսվածքի անվանական հոլովման համակարգը արդի հայերենի նման ունի հինգ հոլով՝ ուղղական (ուղղական-հայցական), քրական (սեռական-քրական), բացառական, գործիական, ներգոյական:

Բոլոր հոլովածներում գոյականը կարող է ստանալ որոշիչ հոդ:

Տրական հոլովն ունի **ի, ան, օ, վա(ն), ա և (օն)ց** հոլովական վերջավորությունները (վերջինը միայն հոգնակի ձևերի համար), առկա են նաև **օ-ով** և **ա-ով** հերթագայություններ:

Բացառական հոլովի հիմքը սովորաբար քրականն է, որին ավելանում է **(ի)ց** վերջավորությունը, զուգահեռ կիրառական է նաև **է(ն)** վերջավորությամբ ձևը, որի դեպքում հիմքը ուղղականն է կամ քրականը (սար-սարի-սարից||սարէն, ճուր-ճըրի-ճըրից||ճըրէն, հեր-հօր-հօրից||հօրէն, ախալեր-ախալօր-ախալօրից(ը)||ախալօրէն, քըշեր-քըշերվա(ն)-քըշերվանից(ը)||քըշերվանէ): Նոգնակի սեռականում **(օն)ց** ունեցող բառերը որպես կանոն ստանում են **էն** վերջավորությունը (հըրեվանէնք-հըրեվանէնց-հըրեվանէնցէն, ք'եռօնք-ք'եռօնց-ք'եռօնցէն, ըրէխէք-ըրէխէքօնց-ըրէխէքօնցէն), իսկ **ա-ով** թեքվող բառերի բացառականը նույնանում է քրականին.

Նախճըվանա ժամը կարմիր քարից ա:

(Նախիջևանի եկեղեցին կարմիր քարից է:)

Նախճըվանա էմ կալի:

(Նախիջևանից եմ գալիս:)

Գործիական հոլովի միակ վերջավորությունը **օվ-ն** է, ընդ որում ներքին թեքման և հոգնակի սեռականում **(օն)ց** ունեցող բառերի համար հիմքը քրականն է, իսկ մնացած դեպքերում ուղղականը

(սին-սան-սանօվ, հեր-հոր-հորօվ, ըրէխէք-ըրէխէքօնց-ըրէխէքօնցօվ, ք'էոնք-ք'էոնց-ք'էոնցօվ, բայց՝ կըջուջ-կըջըջօվ, ծաղիգ-ծախկօվ):

Ներգոյական հոլովը կազմվում է ըմ վերջավորությամբ: Նրա և գործիականի հիմքերը միշտ համընկնում են (**սար-սարօվ-սարըմ, կըջուջ-կըջըջօվ-կըջըջըմ, հոր-հորօվ-հորըմ, պարգ-պարգօվ-պարգըմ**):

Այս հոլովածնը ժամանակակից գրական հայերենի համապատասխան հոլովածնի համեմատությամբ խոսվածքում առավել կիրառական է.

Առվըմը փախծը կա:

(Առվի մեջ դաղձ կա:)

Քննանիը հորըմը չի, ախպօրըմն ա:

(Նայրը մեղք չունի, եղբայրն է մեղավոր, բառացի՝ Մեղքը հոր մեջ չէ, եղբոր մեջ է:)

Օրըմըս ըղենց պան չեմ փեսել:

(Կյանքիս մեջ նման բան չեմ փեսել:)

Քարըմը արին կա:

(Քարի մեջ արյուն կա:)

Ծառան քօքըմը սունգը կար:

(Ծառի բնին սունկ կար:)

Խոսվածքի *արտաքին թեքման* հոլովումներն են.

Ի հոլովումը ամենագործածականն է խոսվածքում, որով թեքվում է բառերի գերակշիռ մասը (սար-սարի, քար-քարի, ճուր-ճըրի, լիս-լըսի, չնմիչ-չնմչի, կարիջ-կարջի, կարմունջ-կարմընջի, կըրէզման-կըրէզմանի, ուսմարան-ուսմարանի, թըլթու-թըլթվի, կադու-կադվի, առու-առվի, Անուշ-Անուշի, Մարօ-Մարօյի, Մարքարա-Մարքարի):

ՈՒ ծըմէրուգ(ը)   ծըմէրգընի(ն)

Տ ծըմէրգի(ն)   ծըմէրգընէրի(ն)

Բ ծըմէրգից(ը)   ծըմէրգընէրից(ը)

Գ ծըմէրգօվ(ը)   ծըմէրգընէրօվ(ը)

Ն ծըմէրգըմ(ը)   ծըմէրգընէրըմ(ը)

Ան հոլովմամբ հոլովվում են հիմնականում նախկին **բաղաձայն + ն** վերջավորությամբ բառերը (ծուգը-ծըգան, մուգը-մըգան, փուռը-փըռան, ծունգը-ծընգան, ծառը-ծառան, խօփը-խօփան, ինչպես նաև ախճիգ-ախճըգան(ն), կընիգ-կընգան(ն):

ՈՒ ծունգը	ծընգընի(ն)
Տ ծընգան(ը)	ծընգըների(ն)
Բ ծընգանից(ը)	ծընգըներից(ը)
Գ ծընգանով(ը)	ծընգընեով(ը)
Ն ծընգանըմ(ը)	ծընգըներըմ(ը)

Օ-ով թեքվում են **ի** ձայնավորով վերջացող բառերը (մըղանի-մըղանօ, կիհի-կիհնօ, հօքի-հօքօ, ըզնապեռ¹թցի-ըզնապեռ²թցօ, Անայի-Անայօ): Անշուշտ, այսպեղ պահպանվել է հին հայերենի¹ **ո** հոլովիչը (հմմտ. ոսկի-ոսկոյ, մաքանի-մաքանոյ, հոգի-հոգոյ, որդի-որդոյ), որ մեծ կիրառություն ուներ նաև միջին հայերենում² (հմմտ. գինի-գինոյ, եկեղեցի-եկեղեցոյ, կաշի-կաշոյ, գարի-գարոյ):

ՈՒ սինի(ն)	սինեք(ը)
Տ սինօ(ն)	սինեքօնց(ը)
Բ սինօց(ը)	սինեքօնցեն
Գ սինով(ը)	սինեքօնցով(ը)
Ն սինըմ(ը)	սինեքօնցըմ(ը)

Ի-ով վերջացող՝ ազգակցություն արտահայտող որոշ բառեր և անձնանուններ փրականում ստանում են նաև **նի** վերջավորությունը (բիբի-բիբինի||բիբօ, զիզի-զիզինի||զիզօ, քեռի-քեռինի||քեռօ, պելի-պելինի||պելօ, Մամրի-Մամրինի, Ծաղի-Ծաղինի, Նաղի-Նաղինի). այսպեղ **ն** հնչյունը հանդես է գալիս որպես ձայնակապ: Աղավնաձորի և Կեչուսի խոսվածքներում **օ** հոլովմանը փոխարինում է **ու** հոլովումը (մըղանի-մըղանու, քամի-քամու, հօքի-հօքու, ըզնապեռ¹թցի-ըզնապեռ²թցու, Անայի-Անայու), որն ամենայն հավանականությամբ գրական հայերենի ազդեցություն է: Օծուփ-Նորսի խոսվածքում նույնպես **օ**-ի փոխարեն առկա է **ու** հոլովում, որը, սակայն, կարելի է բացարթել Արցախ-Սյունիքի խոսվածքների հետ աշխարհագրական մերձավորությամբ:

¹ Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 50-52:

² Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, հ. Բ, Երևան, 1975, էջ 17-22: Մ. Ղազարյան, Նայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Երևան, 1981, էջ 237-242:

Վա(ն) հոլովմանն են ենթարկվում ժամանակ ցույց տվող մի շարք բառեր (օր-օրվա(ն), քրշեր-քրշերվա(ն), ծնունդ-ծնունդվա(ն), տա-րի-տարվա(ն), առաջ-առաջվա(ն), յեղ-յեղվա(ն):

ՈՒ քրշեր(ը)	քրշերնի(ն)
Տ քրշերվա(ն)(ը)	քրշերների(ն)
Բ քրշերվանե(ն) քրշերվանից(ը)	քրշերներից(ը)
Գ քրշերով(ը)	քրշերներով(ը)
Ն քրշերում(ը)	քրշերներում(ը)

Ա-ով թեքվում են բոլոր տեղանունները (Ըրեվան-Ըրեվանա, Նախճրվան-Նախճրվանա, Ըզնապեռ-Ըզնապեռա, Զահրի-Զահրվա, Զրվն-Զրվա):

ՈՒ Ըրեվան(ը)	Կրնդեվազ(ը)
Տ Ըրեվանա	Կրնդեվազա
Բ Ըրեվանա	Կրնդեվազա
Գ Ըրեվանովը	Կրնդեվազովը
Ն Ըրեվան	Կրնդեվազ

Անշուշտ, այստեղ պահպանվել է հին հայերենի արտաքին թեքման **ա** հոլովումը³ (հմմտ. Մծբին-Մծբնայ, Նոովմ-Նոովմայ):

Ց-ով թեքվում են ազգակցական կապեր արտահայտող մի շարք անեզական բառեր (հերանք-հերանց, պարօնք-պարօնց, պելօնք-պելօնց, Խաչըբաբեք-Խաչըբաբեց, Փօլադենք-Փօլադենց, Զարգենք-Զարգենց, Կրովրոնք-Կրովրոնց):

ՈՒ Մըխսոնք	ք'նոնք(ը)
Տ Մըխսոնց(ը)	ք'նոնց(ը)
Բ Մըխսոնցեն	ք'նոնցեն
Գ Մըխսոնցովը	ք'նոնցով(ը)
Ն Մըխսոնցումը	ք'նոնցում(ը)

Օնց վերջավորությունը համաբանությամբ ծագել է **ց** հոլովումից՝ դիտվելով որպես ինքնուրույն հոլովական վերջավորություն: Դրանով թեքվում են **ք**, **եք**, **երք** վերջավորություններով հոգնակի ձևերը (սղդանեք-սղդանեքօնց, ախալերք-ախալերքօնց, ախճըգ'երք-ախճըգ'երքօնց, կրնանիք-կրնանիքօնց, կ'եններք-կ'եններքօնց):

ՈՒ ախալերք(ը)	ախճըգ'երք(ը)
Տ ախալերքօնց(ը)	ախճըգ'երքօնց(ը)

³ Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 24-27:

Բ	ախալերթօնցէն	ախճըգ'երթօնցէն
Գ	ախալերթօնցօվ(ը)	ախճըգ'երթօնցօվ(ը)
Ն	ախալերթօնցըմ(ը)	ախճըգ'երթօնցըմ(ը)

Խոսվածքի *ներքին թեքման* հոլովումներն են.

Օ ներքին հոլովումն ընդգրկում է ազգակցական կապեր ար-
փահայտող մի շարք բառեր (հեր-հօր, մեր-մօր, աներ-անօր, հրնգ'եր-
հրնգօր, փէրըր-փէթօր, ք'իր-քըվօր, ըսկ'եսօր-ըսկ'եսօր):

ՈՒ	ախալեր(ը)	ախալերք(ը)
Տ	ախալօր(ը)	ախալերթօնց(ը)
Բ	ախալօրէն ախալօրից(ը)	ախալերթօնցէն
Գ	ախալօրօվ(ը)	ախալերթօնցօվ(ը)
Ն	ախալօրըմ(ը)	ախալերթօնցըմ(ը)

Ինչպես նկատվում է, **ըսկ'եսօր** բառի սեռականը նույնանում է ուղղականին, իսկ **ք'իր** բառը սեռականում պահպանել է հնդեվրո-
պական *syésōr (սեռ. *syésrós*)⁴ նախաձևը:

Ա ներքին հոլովման ենթարկվում է միայն երեք բառ՝ **փուն-փան,**
շուն-շան, սին-սան:

ՈՒ	փուն(ը)	փըներ(ը)
Տ	փան(ը)	փըների(ն)
Բ	փանից(ը)	փըներից(ը)
Գ	փանօվ(ը)	փըներօվ(ը)
Ն	փանըմ(ը)	փըներըմ(ը)

Խոսվածքում **փէր** և **Ասփօձ** բառերն ունեն յուրօրինակ թեքում.

ՈՒ	Ասփօձ	փէր(ը)	փէրնրէնք(ը)
Տ	Ասսօ(ն)	փըրօնչ(ը)	փէրնրէն(քօն)ց(ը)
Բ	Ասսանէ	փըրօնչից(ը)	փէրնրէն(քօն)ցէն
Գ	Ասսանօվ(ը)	փըրօնչէն փըրօնչօվ(ը)	փէրնրէն(քօն)ցօվ(ը)
Ն	Ասսանըմ(ը)	փըրօնչըմ(ը)	փէրնրէն(քօն)ցըմ(ը)

Ինչպես նկատվում է, **Ասփօձ** բառը **օ** արտաքին հոլովմամբ
թեքվող միակ **ի**-ով չվերջացող բառն է, որի թեք ձևերում փեղի է
ունեցել **փ** հնչյունի անկում և **սձ>սս** փոխազդեցական-առնմանական
հնչյունափոխություն, իսկ **փէրը** միակ բառն է, որ հոլովվում է հա-
վելյալ **ն** ստացած **օչ(<ոչ)** հոլովմամբ:

⁴ Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, Խ. Դ, Երևան, 1979, էջ
586-587:

Սրացական հատկացյալի եզակին և հոգնակին հոլովվում են հետևյալ ձևով.

ՈՒ կարասնիս	կարասներնիս
(«իմ կարասները»)	(«մեր կարասը», «մեր կարասները»)
Տ կարասներիս	կարասներներիս
Բ կարասներիցս	կարասներիցս
Գ կարասներովս	կարասներներովս
Ն կարասներմս	կարասներներմս

ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Խոսվածքում առկա են ինչպես *որակական* (մենձ, պըջիր, էրգ'են, կառջ, փեղին և այլն), այնպես էլ *հարաբերական* (փեղէ||փեղի, արգաթէ||արգաթի, հորագան, պաբէգան և այլն) ածականներ:

Որակական ածականներն ունեն համեմատության երեք աստիճան՝ դրական, բաղդատական, գերադրական:

Դրական աստիճանն ընդհանուր է արդի հայերենի հետ՝ **նախշուն ախճիգ, փեղին ծաղիգ, սիպրնագ փնռոյն** և այլն:

Բաղդատականն ունի առավելական և նվազական աստիճաններ:

Առավելականն արտահայտվում է նկարագրական ձևով (առաջին օրինակ) կամ բացառական խնդրով (երկրորդ օրինակ).

Էս ծառը մենձ ա, քանց էն մինը:

Էս ծառը էն ծառանիցը մենձ ա:

Նվազականն արտահայտվում է **ավուն** ածանցով և ցույց է տալիս փվյալ հատկանիշից քիչ ունենալը.

Կարմրաավուն խընձոր, մենձավուն ծըմէրուգ, էրգ'ենավուն փանձ:

Գերադրական աստիճանը կազմվում է **շաղ, լաղի, թոնդ** բառերով, **ամմենա** նախածանցով ինչպես նաև **սաղ, բիթնմ, բիրնդի** փոխառյալ դերանունների բացառական հոլովածներով և արտահայտվում է գերազանց հատկանիշ.

Շաղ կ'էշ, լափ պըջիր, թոնդ կաբիդ:

Թուխծամը մնիլի ախճըգ'էրքոնցէն ամմենանախշունն էր:

(Թուխծամը թաղի աղջիկներից ամենագեղեցիկն էր:)

Յէրըլէմշի մէջին բիրնդօցը լավը շնափրնաւուն ա:

(Մրգերից ամենալավը դեղձն է:)

Մասրկական իմաստ արտահայտելու համար ածականը կրկնվում է՝ մէնծ-մէնծ, սէվ-սէվ, ծանդըր-ծանդըր, փաք-փաք, նախշուն-նախշուն և այլն:

Գոյականաբար գործածվող ածականը հոլովվում է ի հոլովմամբ (սիպարնգ(ը)-սիպարնգի(ն)-սիպարնգից(ը)-սիպարնգով(ը)-սիպարնգմ(ը):

ԹՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Խոսվածքի *քանակական* թվականներն են՝ մին, երգու, իրէք, չօռ՝ս(ը), հինգ(ը), վէցց(ը), օխպը, ութթ(ը), ինն(ը), փասս(ը), փասնըմին, փասնէրգու, փասնիրէք, փասնըչօռ՝ս, փասնըհինգ, փասնըվէցց(ը), փասն(ը)օխպը, փասն(ը)ութթ(ը), փասն(ը)ինն(ը), քըսան, (յ)էռէսուն, քառասուն, հիծծուն, վածծուն, օխփանասուն, ութանասուն, իննըսուն, հնարիր, երգու հնարիր, հազ(զ)ար...

2973-Էրգու հազ(զ)ար իննը հնարիր օխփանասն(ը)իրէք:

Քանակական թվականները հոլովվում են ի հոլովմամբ (մին-մինի, երգու-երգըսի, իրէք-իրէքի, օխպը-օխպի, իննըսնըվէցց-իննըսնըվէցցի, հնարիր-հնարրի):

Բաշխական թվականները կազմվում են քանակականների կրկնությամբ՝ մին-մին, չօռ՝ս-չօռ՝ս, էռէսուն-էռէսուն, հնարիր-հնարիր և այլն:

Կոպորական թվերն արտահայտվում են նկարագրական եղանակով՝ ութթիցը մինը (1/8), փասնօխպիցը իրէքը (3/17) հնարրիցը օխպը (0,07) և այլն:

Խոսվածքի *դասական* թվականներն են **անշի** (առաջին), **վեռ՝ջի** (վերջին), ինչպես նաև **ըմ** (<ում) ածանցով կազմված ձևերը (երգըսըմ, իրէքըմ, փասսըմ, հնարըրըմ և այլն):

Քըվօրըս անշի թօռը Պագրաթն ա:

(Քրոջս առաջին թօռը Բագրաթն է:)

Հինգ հեղ ճըղըղացիմ, լըսեց վօջ, վէցցըմը լըսեց:

(Հինգ անգամ գոռացի, ջըսեց, վեցերորդին լըսեց:)

ԴԵՐԱՆՈՒՆ

Խոսվածքի *անձնական* դերանուններն են՝ **յէս, փու, ինքը, մէնք, փուք, իրանք**: Երրորդ դեմքի **նա, նրանք** դերանունները բացակայում են, նրանց համապատասխանաբար փոխարինում են **էն, ընդանք||ընդօնք** ցուցական դերանունները:

Անձնական դերանունները հոլովվում են դերանվանական հոլովման համակարգում, որտեղ առկա է նաև սեռական հոլովը: Այս համակարգում սեռականը, երբեմն նաև քրականը ունեն ինքնուրույն հոլովաձևեր, իսկ բացառականը և գործիականը կազմվում են քրականի հիմքով և համապատասխանաբար **անէ||(ան)ից, օվ, ըմ** վերջավորություններով.

ՈՒ յէս	փու	ինքը
Մ իմ	քօ	իրա
Տ ինձ	ք'է(զ)	իրան
Բ ինձանէ ինձանից	ք'էզանէ ք'էզանից	իրանէ իրանից
Պ ինձանօվ	ք'էզանօվ	իրանօվ
Ն ինձանըմ	ք'էզանըմ	իրանըմ

ՈՒ մէնք	փուք
Մ մէր	ծէր
Տ մէզ	ծէզ
Բ մէզանէ մէզանից	ծէզանէ ծէզանից
Պ մէզանօվ	ծէզանօվ
Ն մէզանըմ	ծէզանըմ

Միայն **իրանք** անձնական դերանունն է հոլովվում անվանական համակարգում (իրանք-իրանց-իրանցէն-իրանցօվ-իրանցըմ):

Ցուցական դերանուններն են՝ **էս, էդ, էն, ըստանք||ըստօնք, ըդանք||ըդօնք, ընդանք||ընդօնք, ըստէդ, ըդէդ, ընդէդ, ըստնմ||ըստնր, ըդնմ||ըդնր, ընդնմ||ընդնր, ըստէնց, ըդէնց, ընէնց**: **էս, էդ, էն** դերանունները հոլովվում են դերանվանական համակարգում, իսկ դրանց հոգնակի ձևերը և մյուսները՝ անվանական համակարգում.

ՈՒ էս	էդ	էն
Մ ըստա ըստուր	ըդա ըդուր	ընդա ընդուր
Տ ըստան	ըդան	ընդան
Բ ըստանէ ըստանից	ըդանէ ըդանից	ընդանէ ընդանից

Գ	ըստ(ան)ով	ըդ(ան)ով	ընդ(ան)ով
Ն	ըստ(ան)ըմ	ըդ(ան)ըմ	ընդ(ան)ըմ
ՈՒ	ըստանք	ըդանք	ընդանք
Տ	ըստանց	ըդանց	ընդանց
Բ	ըստանցէն	ըդանցէն	ընդանցէն
Գ	ըստանցով	ըդանցով	ընդանցով
Ն	ըստանցըմ	ըդանցըմ	ընդանցըմ
ՈՒ	ըստամ ըստար	ըդամ ըդար	
Տ	ըստամի(ն) ըստարի(ն)	ըդամի(ն) ըդարի(ն)	
Բ	ըստամից(ը) ըստարից(ը)	ըդամից(ը) ըդարից(ը)	
Գ	ըստամով(ը) ըստարով(ը)	ըդամով(ը) ըդարով(ը)	
Ն	ըստամըմ(ը) ըստարըմ(ը)	ըդամըմ(ը) ըդարըմ(ը)	
ՈՒ	ընդամ ընդար		
Տ	ընդամի(ն) ընդարի(ն)		
Բ	ըստամից(ը) ընդարից(ը)		
Գ	ընդամով(ը) ընդարով(ը)		
Ն	ընդամըմ(ը) ընդարըմ(ը)		
ՈՒ	ըստէ(դ)		
Տ	ըստէդի(ն) ըստէյի(ն)		
Բ	ըստէդան(ը) ըստէյան(ը) ըստիյան(ը)		
Գ	ըստէդով(ը) ըստէյով(ը) ըստիյով(ը)		
Ն	ըստէդըմ(ը) ըստէյըմ(ը) ըստիյըմ(ը)		
ՈՒ	ըդէ(դ)		
Տ	ըդէդի(ն) ըդէյի(ն)		
Բ	ըդէդան(ը) ըդէյան(ը) ըդիյան(ը)		
Գ	ըդէդով(ը) ըդէյով(ը) ըդիյով(ը)		
Ն	ըդէդըմ(ը) ըդէյըմ(ը) ըդիյըմ(ը)		
ՈՒ	ընդէ(դ)		
Տ	ընդէդի(ն) ընդէյի(ն)		
Բ	ընդէդան(ը) ընդէյան(ը) ընդիյան(ը)		

Գ ընդէղօվ(ը)||ընդէյօվ(ը)||ընդիյօվ(ը)

Ն ընդէղըմ(ը)||ընդէյըմ(ը)||ընդիյըմ(ը)

Փոխադարձ դերանուններից կիրառական են **իրար(ի)**, **մինմի-**
նի||մինը մինին դերանունները, որոնք հոլովվում են անվանական
հոլովմամբ (իրար-իրարի-իրարից-իրարօվ-իրարըմ):

Հարցական-հարաբերական դերանուններն են՝ **օվ, ինչ, վօր,**
օվօր(ի), ինչվօր(ի), վօր մին, յեփ, ուր, քանի(ս), խի||խը, էր,
ըշմամ||ըշմար, վօնց, ըշտել||վօրդէ(դ), արվօրը և այլն: **Օվը** հոլով-
վում է դերանվանական հոլովման համակարգում, անվանականում
ինչ, վօր, վօր մին, քանիս, ըշմամ, վօնց, ըշտէ(դ)||վօրդէ դերա-
նունները.

ՈՒ օվ

Մ ում

Տ ում

Բ ումանէ||ից

Գ ումանօվ

Ն ումանըմ

ՈՒ ինչ(ը)   վօր(ը)   ըշտէ(ը)

Տ ինչի(ն)   վօրի(ն)   ըշտէի(ն)||ըշտէի(ն)

Բ ինչից(ը)   վօրից(ը)   ըշտէան(ը)||ըշտէյան(ը)||ըշտիյան(ը)

Գ ինչօվ(ը)   վօրօվ(ը)   ըշտէօվ(ը)||ըշտէյօվ(ը)

Ն ինչըմ(ը)   վօրըմ(ը)   ըշտէըմ(ը)||ըշտէյըմ(ը)

Ժխրական դերանուններն են՝ **վօչ մին, օչօվ, վօչ մին պան:**

Որոշյալ դերանուններն են՝ **ամմէն, ամմէն մին, ամմէն պան,**
ինչպես նաև փոխառյալ սաղ, բիրթամ («բոլոր մարդիկ»), **բիրնդի**
(«բոլորը») դերանունները:

Անորոշ դերանուններից կիրառական են **նորնշ||ուրիշ, էսինչ,**
էդինչ, էնինչ, մին, մին քանի, մին-էրգու, ինչպես նաև փոխառյալ
Ֆըլան («այսինչ»), **բէման** («այնինչ»), **Ֆըլանք'մա** («այսինչ մար-
դը»), **բէմանք'մա** («այնինչ մարդը»), **բմգի** («որոշ»), **մին վախար,**
վախարին դերանունները:

Վերջին երեք տեսակների դերանունների մի մասը նույնպես հոլովվում է անվանական հոլովման համակարգում (վօջ մին(ը)-վօջ մինի(ն)-վօջ մինէն||վօջ մինից(ը)-վօջ մինօվ(ը)-վօջ մինըմ(ը), էսինչ(ը)-էսինչի(ն)-էսինչէն||էսինչից(ը)-էսինչօվ(ը)-էսինչըմ(ը) և այլն):

ԲԱՅ

Բայը խոսվածքում ունի երկու լծորդություն՝ է և ա, թեև է լծորդության բայերը անորոշում ունեն իլ վերջավորությունը՝ քընիլ-քընէմ, պամբասիլ-պամբասէմ, ազադիլ-ազադէմ, հաքնիլ-հաքնէմ, ուղացնիլ-ուղացնէմ, լըցնիլ-լըցնէմ, առնիլ-առնէմ, անիլ-անէմ, կըրիլ-կըրէմ: Ա լծորդության բայերը անորոշում ունեն ալ, ինչպես նաև հազվադեպ ան վերջավորությունները՝ քընալ-քընամ, աղալ-աղամ, կառ՞թալ-կառ՞թամ, ուրխանալ-ուրխանամ, հըվադալ-հըվադամ, լըղանալ-լըղանամ, գօրանալ-գօրանամ, նաև՝ գ՞իդանլ-գ՞իդանմ, գ՞իդանլ-գ՞իդանմ, լանլ-լանմ:

Սակավաթիվ բացառություններով հանդերձ՝ կարելի է ասել, որ գրաբարի բայի 4 լծորդությունները խոսվածքում ունեն հետևյալ համարժեքները՝ ալ>ալ||անլ, ել, իլ, ուլ>իլ:

Որոշ բայեր անորոշ ձևում ունեն երկու վերջավորություն՝ հաքիլ||հաքալ, կաթիլ||կաթալ, ցալիլ||ցալալ, փըշիլ||փըշալ և այլն:

Խոսվածքում բայն ըստ կազմության կարելի է ընդհանուր ձևով բաժանել երկու հիմնական խմբերի՝ համադրական կազմությամբ (քընիլ, լէլի, զընգալ, զըռ՞թանլիլ, իլանալ, թըռնիլ, լըզլըզալ, կօնձկօնձալ, ճօգճօգադիլ, պընցանալ, թըլըսօրիլ, խընթխընթացնիլ, ֆանիմիլ, աֆսունիլ) և հարադրական կազմությամբ (հաղ կանչիլ, վեր ունիլ, վեր փընիլ, կարունքըհան ըլիլ, փըրօր-փըրօր կալ, կաթընկօրէզ ըլիլ, փօղփօղահար կալ, դընջընջահար կալ, դըռի-դըռի պար աձիլ, վեր հաղ անիլ, դառհադառ ըլիլ, փեղբափեղ ըլիլ, քառ՞սընքակօխ ըլիլ, դընամիշ անիլ, անփըռմիշ կալ, անգանգ-բանգանգ ըլիլ):

Բայաձանցներն են՝

Վ՝ կրավորական սեռի և կրավորակերպ չեզոք սեռի բայերում (կօղըրվիլ, ուղվիլ, խըմվիլ, պացվիլ, կաբվիլ, խառնըրվիլ, ճօզվիլ, հաքնըրվիլ, ճօզնըրվիլ, հընցըրվիլ, պընջըրվիլ):

ն, ան՝ սոսկածանցավոր բայերում (թըռնիւ, դըբնիւ, կըբնիւ, կըզանաւ, պընցանաւ, քըշանաւ, իլանաւ, յեղանաւ)։

(ա)ցն՝ պատճառական բայերում (հընցընիւ, հակծընիւ, լնցացնիւ, կըռվացնիւ, պընցացնիւ, քըշացնիւ, շըռշըռացնիւ)։

ադ, օդ, օր՝ բազմապարկական բայերում (կըդդարդիւ, թագօդիւ, վէննօդիւ, պաչպըջօրիւ, թըլըսօրիւ, պընպընատիւ, պօզպօզադիւ, թըռ՝թըռնօդիւ, խըլխլօդիւ, խըլխըլատիւ, ծըքծըքատիւ, ճաքճըքօրիւ, ջըքջըքօդիւ)։

Են սոսկածանցը խոսվածքում հնչյունափոխվել և նույնացել է ան սոսկածանցին՝ մոտենալ>մօղանալ, ուզենալ>ուզանալ, գիտենալ>գիդանալ և այլն։

Բուն (անկախ) դերբայներն են՝ անորոշ, ենթակայական, հարակարար, համակարար և ընթացակցական⁵, ձևակազմիչ (կախյալ) դերբայները՝ անկարար, վաղակարար և ապառնի։

Անորոշ դերբայն ունի իւ, ալ վերջավորությունները՝ լըսիւ, աղաւ, թըռնիւ, պընցանաւ, թիլանաւ։ Այս դերբայը հոլովվում է ի հոլովմամբ՝ պընցանալի վախարը, քընիլի փեղը, կառ՝թալի կ'իրքը և այլն։

Ենթակայական դերբայը ժամանակակից հայերենի նման կազմվում է անորոշի կամ անցյալի հիմքով և օդ վերջավորությամբ՝ լըսօդ, աղացօդ, թըռնօդ, պընցացօդ, թիլացօդ։

Հարակարար դերբայի կազմությունը նույնպես ժամանակակից հայերենի նման է. կազմվում է անորոշի կամ անցյալի հիմքով և ած վերջավորությամբ՝ լըսաձ, աղացաձ, թըռաձ, պընցացաձ, թիլացաձ։

Համակարար դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայով և իս կամ ից վերջավորությամբ՝ լըսիլիս||լըսիլից, աղալիս||աղալից, թըռնիլիս||թըռնիլից, պընցանալիս||պընցանալից, թիլանալիս||թիլանալից։

Ընթացակցական դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայով և էն վերջավորությամբ՝ լըսիլէն, աղալէն, թըռնիլէն, պընցանալէն, թիլանալէն։

Անկարար դերբայը կազմվում է բայահիմքով և ըմ վերջավորությամբ՝ լըսըմ, աղըմ, թըռնըմ, պընցանըմ, թիլանըմ։

---

⁵ Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953։

Հաղակարար դերբայը կազմվում է անորոշի կամ անցյալի հիմքով և է վերջավորությամբ՝ **լըսէլ, աղացէլ, թըռէլ, պընցացէլ, թիւացէլ**:

Ապառնի դերբայը կազմվում է անորոշ դերբայով և **օ** վերջավորությամբ՝ **լըսիօ, աղալօ, թըռնիլօ, պընցանալօ, թիւանալօ**: Օծուի-Նորսի խոսվածքում այս դերբայն ունի **ու** վերջավորությունը՝ **լըսիւու, աղալու, թըռնիլու, պընցանալու, թիւանալու**:

Բայն արդի հայերենի նման ունի 5 եղանակ՝ սահմանական, ըդ-ձական, պայմանական, հարկադրական, հրամայական, և համապատասխան 14 ժամանակաձևերը (աղյուսակ 1): Հիմնականում արդի հայերենի նման է նաև խոնարհման համակարգը, սակայն առկա են մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք ներկայացվում են հիշյալ աղյուսակում:

Սահմանականի ապառնին և անցյալ ապառնին (քարտեզ 8) կազմվում են անորոշ դերբայով և **պիպրեմ** բայի մաշված ձևերով (**լըսիլ'դէմ||լըսի'բդէմ, լըսիլ'դիմ||լըսի'բդիմ**), իսկ շրջուն շարադասության, հարադրական բայերի և ժխտական խոնարհման դեպքերում երևան են գալիս ապառնի դերբայով և օժանդակ բայով ձևեր՝

յէս լըսիլ'դէմ, բայց՝ յէս էմ լըսիօ, լըսիօ չէմ

յէս քընալ'դիմ յէս իմ քընալօ, քընալօ չիմ

լւնց էմ ըլիօ, վեր էմ ունիօ, հաղ իմ կանչիօ, պար իմ կալօ և այլն:

Որոշ բնակավայրերի խոսվածքներում (Աղավնաձոր, Գնիշիկ, Գնդեվագ, Խաչիկ) անորոշ դերբայով կազմված ձևին զուգահեռ կիրառական է ապառնի դերբայով կազմված ձևը (**լըսի'բդէմ||լըսիօ էմ, քընա'բդիմ||քընալօ իմ**), իսկ Օծուի-Նորսի խոսվածքում գերիշխում է ապառնի դերբայով կազմված (**ու>վ** հնչյունափոխությամբ) ձևը՝

յէս լըսիլ'վէմ, բայց՝ յէս էմ լըսիլու, լըսիլու չէմ

յէս քընալ'վիմ յէս իմ քընալու, քընալու չիմ:

Օժանդակ բայի, ինչպես նաև պարզ դիմավոր ժամանակաձևերի անցյալի եզակի թվի առաջին դեմքերում ավելանում է **մ** վերջավորությունը՝ **լըսըմ իմ, լըսէլ իմ, լըս(եց)իմ, լըսիմ, կըլըսիմ, բըղի լըսիմ||բիղի լըսիմ||բիղըմա լըսիմ**:

Օծուի-Նորսի և Կեչուրի խոսվածքներում է լծորդության որոշ պարզ բայերի սահմանական եղանակի անցյալ կադրայալը կազմվում է **ա** խոնարհիչով, իսկ եզակի երրորդ դեմքը՝ կրավորաձև՝ **պէ-**

**րամ-պերար-պերավ, պերանք-պերաք-պերան, փրրամ-փրրար-փր-
րավ, փրրանք-փրրաք-փրրան, փրվամ-փրվար-փրվավ, փրվանք-
փրվաք-փրվան** և այլն:

Աղավնաձորի և Ռինդի խոսվածքներում **գալ, փալ** բայերի սահմանական եղանակի ներկան և անցյալ անկատարը կազմվում է նաև անկատար դերբայի մաշված ձևով՝ **կալիս ա||կալի ա, փալիս ա||փալի ա, կալիս իք||կալի իք, փալիս իք||փալի իք** և այլն:

Բոլոր ժխտական ձևերը կազմվում են օժանդակ բայի հեփադաս կիրառությամբ՝ **լըսըմ չեմ, լըսըմ չիմ, աղալ չեմ, քընաք վօջ, բըդի աղամ վօջ, ա՛ղալ մի, քընա՛լ մէք** և այլն: Բացառություն է կազմում Աղավնաձորի խոսվածքը, որտեղ օժանդակ բայը կիրառվում է առաջադաս՝ **չեմ լըսըմ, չիմ լըսըմ, չեմ աղալ, չըքընաք, բըդի չաղամ, մի՛ աղալ, մէ՛ք քընալ** և այլն: Սա կարելի է բացատրել ինչպես գրական հայերենի ազդեցությամբ, այնպես էլ այս բնակավայրում ժամանակին հաստատված խոյեցի մի քանի փոփոխության բարբառի ազդեցությամբ:

Ինչպես նկատվում է օրինակներից, օժանդակ բայի անցյալի ձևերը կորցրել են է հնչյունը՝ **էի>իմ, էիր>իր, էիք>իք** և այլն:

Խոսվածքում առկա են նաև *անկասնոն բայեր*, որոնց խոնարհումը ընդհանուր օրինաչափություններից շեղվում է բերված ձևերում.

անիլ՝ արած, արել, արիմ, արա՛
փընիլ՝ փըրած, փըրել, փըրիմ, փի՛ր
փանիլ՝ փարած, փարել, փարամ, փա՛ր
ռդիլ՝ կ՛երած, կ՛երել, կ՛երամ, կ՛էր
կ՛ենալ՝ կացած, կացել, կացամ, կա՛ց
պանալ՝ պացած, պացել, պացամ, պա՛ց
ունիլ՝ կալած, կալել, կալամ, կա՛լ
մըննիլ՝ մըդած, մըդել, մըդամ, մըդի՛
փէնալ՝ փէսած, փէսել, փէսամ, փէ՛ս
կալ՝ էգօղ, էգած, կալի(ս), էգ՛ել, էգամ, յէ՛գ
փալ՝ փըվօղ, փըված, փալի(ս), փըվել, փըվիմ, փո՛ւր
առնիլ՝ առ
պէրիլ՝ պէր
ասիլ՝ ասա՛
թօղալ՝ թօ՛ղ

Խոսվածքի պակասավոր բայերն են.

Էմ՝ ունի միայն սահմանականի ներկա և անցյալ՝

Էմ	էնք	իմ	ինք
Էս	էք	իր	իք
ա	են	եր	ին

Կամ՝ ունի միայն սահմանականի ներկա և անցյալ՝

կամ	կանք	կ'իմ	կ'ինք
կաս	կաք	կ'իր	կ'իք
կա	կան	կ'եր	կ'ին

(բ)ղէմ՝ ունի միայն սահմանականի ներկա և անցյալ՝

(բ)ղէմ	(բ)ղէնք	(բ)ղիմ	(բ)ղինք
(բ)ղէս	(բ)ղէք	(բ)ղիր	(բ)ղիք
(բ)ղի	(բ)ղէն	(բ)ղէր	(բ)ղին

ունէմ՝ ունի միայն սահմանականի ներկա և անցյալ՝

ունէմ	ունէնք	ունիմ	ունինք
ունէս	ունէք	ունիր	ունիք
ունի	ունէն	ունէր	ունին

լնլ՝ ունի սահմանականի ներկա և անցյալ, արգելական հրամայական՝

լնլիս էմ	լնլիս էնք	լնլիս իմ	լնլիս ինք
լնլիս էս	լնլիս էք	լնլիս իր	լնլիս իք
լնլիս ա	լնլիս են	լնլիս եր	լնլիս ին

լնլ մի, լնլ մէք:

Մրանք կիրառվում են հարադիր կազմություններին գուգահեռ (**լնց էմ ըլըմ, լնց ինք ըլըմ, լն'ց մի ըլի** և այլն):

Վէննիլ բայը, որ առաջացել է **վեր ունիլ** հարադիր բայի ամփոփումից, ունի սահմանականի ներկա (**վէննըմ էմ**), ապառնի (**վէննի(յ)'(բ)ղէմ**), անցյալ անկատար (**վէննըմ իմ**), անցյալ ապառնի (**վէննի(յ)'(բ)ղիմ**), ըղծականի ապառնի (**վէննէմ**) և անցյալ (**վէննիմ**), պայմանականի ապառնի (**կըվէննէմ**) և անցյալ (**կըվէննիմ**), հարկադրականի ապառնի (**բըղի վէննէմ**) և անցյալ (**բըղի վէննիմ**), որոնք կիրառվում են հարադիր կազմություններին գուգահեռ (**վեր էմ ունըմ, բըղի վեր ունէմ, վեր իմ ունըմ, բըղի վեր ունիմ, վեր ունէմ** և

այլն): Մնացած ժամանակաձևերում կիրառական են միայն հարադիր կազմությունները՝ վեր եմ կալել, վեր կալամ, վեր կալ, վեր մի ունիլ և այլն:

Ձևաբանորեն հերաքրքրական մի երևույթ է նկատվում խոսվածքում. բազմապարկական օդ ածանցի օգնությամբ որոշ բայերի հոգնակիները սրանում են առանձնահատուկ բազմապարկական ձևեր.

էգօդանք (մենք բոլորս եկանք), **էգօդաք** (դուք բոլորդ եկաք), **էգօդան** (նրանք բոլորը եկան), **էգօդինք** (մենք բոլորս գայինք), **էգօդիք** (դուք բոլորդ գայիք), **էգօդին** (նրանք բոլորը գային), **քընացօդանք** (մենք բոլորս գնացինք), **քընացօդաք** (դուք բոլորդ գնացիք), **կառ՞թացօդինք** (մենք բոլորս կարդայինք) և այլն:

Խոսվածքում կիրառական են նաև բայի *երկրորդական բադարձյալ ժամանակներ*, որոնք կազմվում են անկատար, հարակատար, համակատար դերբայներով և **ըլի**, **կամ** բայերով.

խօսըմ ա ըլըմ, խօսըմ ինք ըլըմ, քընած ինք ըլիօ, կառ՞թըմ կըլեմ, քընած բըդի ըլիմ, քընալիս էնք ըլըմ, քընալիս ինք ըլըմ, փեսած կամ, քընացած չըկիմ և այլն:

ՄԱԿԲԱՅ

Խոսվածքում առավել կիրառական են հետևյալ մակբայները.

Ժամանակի՝ հըմիգ(ըս)||մըհիգ(ըս), յեղավ, ըսօր, էքում, էլլօր, կալլօր, մեգ՛ել օրը, քըշեռօվ, քըշեր-ցերեգ, հերու||հերնըվի, մեգ՛ել փարի, էգօդ փարի, շապտենը մին, փարտենը մին, ինչպես նաև փոխառյալ ընթանշրան («վաղ առավոտյան»), *հանման* («միշտ»):

Տեղի՝ փեմափեմ, վերեվ, ներքեվ, փեսը, փեղը, փենը, հեռու, մօդ(իգ):

Ձևի՝ թանքուն, մեննգ, կամանց, ծեռաց, մառ՞թալօրի, փնագվերի, ծանդըր, ծանդըր-ծանդըր, ինչպես նաև փոխառյալ անբանը||անբըհանը («խսկույն, միանգամից»), *դաֆուլ(դան)* («հանկարծ(ակի)»), *յալաշ* («կամաց, դանդաղ»), *թանփի* («շտապ»), *բիրդան* («հանկարծ»), *յեգին* («արագ»), *յեգին-յեգին* («արագ-արագ»):

Չափի՝ շադ, քիչ, մըկն||մըքն («մի քիչ, մի կտոր»), *մին թիթել, ըսկի* ինչպես նաև փոխառյալ *խելնգ* («բավական»), *բօլ* («շատ»), *մին բօլ* («մի գլուխ»):

Ընդհանրական՝ մին-մին, ճուխտ-ճուխտ, հա, հենցհա, էլ, կահէս||կասէս, ինչպես նաև փոխառյալ նըհախս («անտեղի, իզուր»), *յալանանան* («ի միջի այլոց») և այլն:

Մակբայների մի մասը հոլովվում է՝ *վերել(ը)-վերելի(ն)-վերէ-վան(ը)-վերելով(ը)-վերելքմ(ը), ներքել(ը)-ներքելի(ն)-ներքէ-վան(ը)-ներքելով(ը)- ներքելքմ(ը)* և այլն:

ԿԱՊ

Կիրառական են հետևյալ կապերը.

Տեղի՝ կուշտ («մութ»), *մէջ, վըրա, րագ, արանք, քամագ, տէսը, տէղը, տենը, դըբա:*

Ժամանակի՝ մընչել, յեղավ, առաջ:

Բացառման և զիջման՝ առանց(ի), տեղագ, տէղը, փոխանագ, փոխառյալ սաֆայի («բացի, չհաշված»), *անվան* («փոխարեն»):

Պատճառի՝ էրեսիցը, պաջառովը, փոխառյալ՝ սմբմբը («պատճառով»):

Նպատակի՝ հըմար||մըհար||մար:

Ձևի՝ պէս:

Չափի՝ ավել, պագաս, փոխառյալ՝ դըդմը||դըդման («չափ»):

Ընդդիմության՝ հագառագ, փոխառյալ՝ աջըղովը («ի հեճուկս»):

Միասնության՝ հէդ:

Կապերն օգտագործվում են ինչպես ուղղական-հայցական, այնպես էլ սեռական-տրական և բացառական հոլովների հետ՝ *մընչել ծառը, ծառան րագի՛ն, ծառանիցը տենը* և այլն:

Կապերի մի մասը հոլովվում է՝ *կուշտ(ը)-կըշտի(ն)-կըշտից(ը)-կըշտով(ը), րագ(ը)-րագի(ն)-րագից(ը)-րագով(ը), մէջ(ը)-մէջի(ն)-մէջից(ը)-մէջով(ը)-մէջքմ(ը)* և այլն:

ՇԱՂԿԱՊ

Խոսվածքում գործածական են հետևյալ շաղկապները.

Համադասական՝ (հ)ու, էլ, էնինչ, թէ, ինչպես նաև փոխառյալ նա(ն) («և»), *համա* («բայց»), *նմ... նմ* («ո՛չ... ո՛չ»), *յմ* («կամ»), *յմ... յմ* («կամ... կամ»), *հա՛մ... հա՛մ* («և՛... և՛») և այլն:

Մտորադասական՝ վոր, թէ, քանց, մընչէվ, հէնց, քանի(չ), մէննգ||մաննագ, յէփ, վոր թէ, թէ վոր, քանց թէ, հէնց վոր, մընչէվ վոր, յէփ վոր, թէ չէ, թէ չէ նա, մէննգ թէ||մաննագ թէ, ինչպես նաև փոխառյալ չօնքի («որովհետև, քանի որ») և այլն:

ՎԵՐԱԲԵՐԱԿԱՆ

Կիրառական են հետևյալ վերաբերականները.

Հասարակական՝ հա, լավ, ինչ խօսկը:

Յուցական՝ ըիը, հէսիգ||հէսէ, հէդիգ||հէդէ, հէնիգ||հէնէ:

Երկբայական՝ օվայըմ, յէսիմ, կասէս||կահէս, վայ թէ, չէ-հա, ինչպես նաև փոխառյալ հանրթ («երևի, հավանաբար»), *բանքի||բանք'ա||բան(ը)յան* («երևի»):

Մասրական՝ մընչէվ անքամ:

Մահմանադական՝ կօնյա, մէննգ||մաննագ, փոխառյալ՝ մադուլ(ջա) («գոնէ»):

Կամային՝ թօղ, դէ, բա, մին, փոխառյալ՝ հանն («տե՛ս»), *ա(յ) ջանըմ* («այ հոգիս»), *յանի* («իբր»), *գըվան* («իբր»):

Զիջական՝ ինչ վօրի ա, օվ վօրի ա:

Ժխրական՝ չէ:

Բաղձանքի՝ հըրանէք, հըրանէք էր, ուր էր, փոխառյալ՝ յարաք («միթէ»):

ՀԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Խոսվածքում կիրառվող ձայնարկությունները կարելի է բաժանել երեք խմբի.

Զգացում արտահայտող ձայնարկություններ՝

պա՛յ, վա՛յ, պը՛յ, պա՛, պո՛ւ (զարմանք), *ջա՛ն, ջա՛ն, ջա՛ն-ջա՛ն, ջա՛ն-ջա՛ն* (ուրախություն), *պա՛հ, պա՛հ-պա՛հ, պա՛խ-պա՛խ* (արհամարհանք), *է՛, է՛հ, դէ՛, հա՛լլա, հա՛լլա-հա՛* (բարկություն), *փիյան՛, պա՛-բա՛-բա՛-բա՛, պա՛հօ-վան՛* (զայրույթ), *անջի՛, անջի-դէ՛, ան(հ), (անարարբերություն, ծանծրույթ), ի՛ֆֆ, փի՛ֆֆ, փո՛ւֆֆ* յանկ, թո՛ւ (զգվանք, նողկանք), *վա՛յ, վո՛ւյ, վը՛յ վո՛ւշ, վի՛շ* (վիշտ), *ան(չ) վականություն), ի՛շ, ի՛շ-յէսի՛մ* (հուսահատություն), *թան՛* (ափսոսանք) և այլն:

Կամային վերաբերմունք արտահայտող ձայնարկություններ

ա) մարդկանց դիմելու՝

մրա՛, մրա՛ (տղամարդկանց), **ախճի՛, ակընի՛գ** (կանանց),
բալա՛, բալէ՛ս (երեխաներին), **ա՛յ, է՛յ, հէ՛յ, է՛-հէ՛-հէ՛յ** և այլն.

բ) կենդանիներին կանչելու՝

բըժի՛-բըժի՛ (կովին), **բըժօ՛-բըժօ՛** (հորթին), **գըղի՛-գըղի՛** (այծին),
գըղօ՛-գըղօ՛ (ուլին), **քըշո՛ւ-քըշո՛ւ** (էշին), **քո՛ւռ-քո՛ւռ** (քուռակին),
փըշի՛-փըշի՛ (կապվին), **փըշօ՛-փըշօ՛** (կապվի ձագին), **քո՛ւթ-քո՛ւթ**
(շանը), **քըչօ՛-քըչօ՛** (շան լակոտին), **ծի՛ք-ծի՛ք** (հավերին), **ճո՛ւ-ճո՛ւ**
(ճտերին), **փո՛ւ-փո՛ւ** (ոչխարին, արտասանվում է շրթունքների
թրթոցով) և այլն.

գ) կենդանիներին քշելու՝

օհօ՛ (կովին), **էհա՛** (այծին), **քի՛ս** (ոչխարին), **հօ՛շ(շ), չօ՛շ(շ),**
հօշ(շ)է՛ (էշին), **հէ՛-հէ՛** (ծիռն), **փը՛շփ, փըշփա՛** (կապվին), **աշո՛ւն**
(շանը), **քըշա՛** (հավին) և այլն.

դ) կենդանիներին կանգնեցնելու՝

հօ՛-քը՛շ (էշին), **փո՛ւռ** (ծիռն, շրթունքների թրթոցով), **օ՛հօ**
(կովին),

հը՛ռ (եզին), **յը՛խ** (ուղտին), **ճըգը՛ռ-թը՛սս** (հավին) և այլն.

ե) կենդանիներին կռվեցնելու՝

քը՛շ-քը՛շ, հոջա՛-հօ՛յ (շներին), **հօ՛լ- հօ՛լ** (ցուլերին) և այլն:

Բնաձայնություններ արտահայտող ձայնարկություններ.

դը՛գգ, թը՛ռռ, ճը՛ռռ, թըրը՛մփ, չըրը՛խկ, գըրը՛նգ, թը՛խկ-թը՛խկ,
շը՛խկ-շը՛խկ, չը՛խկ-չը՛խկ, ծուգլուկո՛ւ, կը՛ռռ, մը՛ռռ, խը՛ռռ և այլն:

**ԲԱՅԻ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ ՀԱՐԱՅՈՒՅՅՆԵՐ
ԴՐԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ
Սահմանական եղանակ**

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պարճառական ածանցով
Ներկա	լըսըմ էմ լըսըմ էս լըսըմ ա	աղըմ էմ աղըմ էս աղըմ ա	թըռնըմ էմ թըռնըմ էս թըռնըմ ա	թիլանըմ էմ թիլանըմ էս թիլանըմ ա	պընցացնըմ էմ պընցացնըմ էս պընցացնըմ ա
	լըսըմ էնք լըսըմ էք լըսըմ էն	աղըմ էնք աղըմ էք աղըմ էն	թըռնըմ էնք թըռնըմ էք թըռնըմ էն	թիլանըմ էնք թիլանըմ էք թիլանըմ էն	պընցացնըմ էնք պընցացնըմ էք պընցացնըմ էն
Վաղա- կատար	լըսել էմ լըսել էս լըսել ա	աղացել էմ աղացել էս աղացել ա	թըռել էմ թըռել էս թըռել ա	թիլացել էմ թիլացել էս թիլացել ա	պընցացրել էմ պընցացրել էս պընցացրել ա
	լըսել էնք լըսել էք լըսել էն	աղացել էնք աղացել էք աղացել էն	թըռել էնք թըռել էք թըռել էն	թիլացել էնք թիլացել էք թիլացել էն	պընցացրել էնք պընցացրել էք պընցացրել էն
Ապառնի	լըսի(լ)'(բ)դէմ լըսի(լ)'(բ)դէս լըսի(լ)'(բ)դի	աղա(լ)'(բ)դէմ աղա(լ)'(բ)դէս աղա(լ)'(բ)դի	թըռնի(լ)'(բ)դէմ թըռնի(լ)'(բ)դէս թըռնի(լ)'(բ)դի	թիլանա(լ)'(բ)դէմ թիլանա(լ)'(բ)դէս թիլանա(լ)'(բ)դի	պընցացնի(լ)'(բ)դէմ պընցացնի(լ)'(բ)դէս պընցացնի(լ)'(բ)դի
	լըսի(լ)'(բ)դէնք լըսի(լ)'(բ)դէք լըսի(լ)'(բ)դէն	աղա(լ)'(բ)դէնք աղա(լ)'(բ)դէք աղա(լ)'(բ)դէն	թըռնի(լ)'(բ)դէնք թըռնի(լ)'(բ)դէք թըռնի(լ)'(բ)դէն	թիլանա(լ)'(բ)դէնք թիլանա(լ)'(բ)դէք թիլանա(լ)'(բ)դէն	պընցացնի(լ)'(բ)դէնք պընցացնի(լ)'(բ)դէք պընցացնի(լ)'(բ)դէն

Ըղծական եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն սլափճառական ածանցով
Ապառնի	լըսէմ լըսես լըսի	աղամ աղաս աղա	թըռնէմ թըռնես թըռնի	թիլանամ թիլանաս թիլանա	պընցացնէմ պընցացնես պընցացնի
	լըսենք լըսեք լըսեն	աղանք աղաք աղան	թըռնենք թըռնեք թըռնեն	թիլանանք թիլանաք թիլանան	պընցացնենք պընցացնեք պընցացնեն
Անցյալ	լըսիմ լըսիր լըսէր	աղիմ աղիր աղար	թըռնիմ թըռնիր թըռնէր	թիլանիմ թիլանիր թիլանար	պընցացնիմ պընցացնիր պընցացնէր
	լըսինք լըսիք լըսին	աղինք աղիք աղին	թըռնինք թըռնիք թըռնին	թիլանինք թիլանիք թիլանին	պընցացնինք պընցացնիք պընցացնին

Պայմանական (ենթադրական) եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	կըլտսեմ կըլտես կըլտի	կաղամ կաղաս կաղա	կըթըռնեմ կըթըռնես կըթըռնի	կըթիլանամ կըթիլանաս կըթիլանա	կըպընցացնեմ կըպընցացնես կըպընցացնի
	կըլտսենք կըլտեք կըլտեն	կաղանք կաղաք կաղան	կըթըռնենք կըթըռնեք կըթըռնեն	կըթիլանանք կըթիլանաք կըթիլանան	կըպընցացնենք կըպընցացնեք կըպընցացնեն
Անցյալ	կըլտսիմ կըլտսիր կըլտեր	կաղիմ կաղիր կաղար	կըթըռնիմ կըթըռնիր կըթըռներ	կըթիլանիմ կըթիլանիր կըթիլանար	կըպընցացնիմ կըպընցացնիր կըպընցացներ
	կըլտսինք կըլտսիք կըլտին	կաղինք կաղիք կաղին	կըթըռնինք կըթըռնիք կըթըռնին	կըթիլանինք կըթիլանիք կըթիլանին	կըպընցացնինք կըպընցացնիք կըպընցացնին

Հարկադրական եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	բռդի լռսւմ բռդի լռսէս բռդի լռսի	բռդի աղամ բռդի աղաս բռդի աղա	բռդի թրռնէմ բռդի թրռնէս բռդի թրռնի	բռդի թիլանամ բռդի թիլանաս բռդի թիլանա	բռդի պրնցացնէմ բռդի պրնցացնէս բռդի պրնցացնի
	բռդի լռսէնք բռդի լռսէք բռդի լռսէն	բռդի աղանք բռդի աղաք բռդի աղան	բռդի թրռնէնք բռդի թրռնէք բռդի թրռնէն	բռդի թիլանանք բռդի թիլանաք բռդի թիլանան	բռդի պրնցացնէնք բռդի պրնցացնէք բռդի պրնցացնէն
Անցյալ	բռդի լռսիմ բռդի լռսիր բռդի լռսեր	բռդի աղիմ բռդի աղիր բռդի աղար	բռդի թրռնիմ բռդի թրռնիր բռդի թրռներ	բռդի թիլանիմ բռդի թիլանիր բռդի թիլանար	բռդի պրնցացնիմ բռդի պրնցացնիր բռդի պրնցացներ
	բռդի լռսինք բռդի լռսիք բռդի լռսին	բռդի աղինք բռդի աղիք բռդի աղին	բռդի թրռնինք բռդի թրռնիք բռդի թրռնին	բռդի թիլանինք բռդի թիլանիք բռդի թիլանին	բռդի պրնցացնինք բռդի պրնցացնիք բռդի պրնցացնին

Հրամայական եղանակ

Ժամանակ	Է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	լռսի՛ լռսե՛ք	ա՛ղա աղա՛ցեք	թըռի՛ թըռե՛ք	թիլա՛ցի թիլա՛ցեք	պընցաքրի՛ պընցաքրե՛ք

ԺԽՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ
Մահմանական եղանակ

Ժամանակ	Է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պարճառական ածանցով
Ներկա	լռսրմ չեն լռսրմ չես լռսրմ չի	աղլմ չեն աղլմ չես աղլմ չի	թըռնրմ չեն թըռնրմ չես թըռնրմ չի	թիլանրմ չեն թիլանրմ չես թիլանրմ չի	պընցացնրմ չեն պընցացնրմ չես պընցացնրմ չի
	լռսրմ չենք լռսրմ չեք լռսրմ չեն	աղլմ չենք աղլմ չեք աղլմ չեն	թըռնրմ չենք թըռնրմ չեք թըռնրմ չեն	թիլանրմ չենք թիլանրմ չեք թիլանրմ չեն	պընցացնրմ չենք պընցացնրմ չեք պընցացնրմ չեն
Վաղա- կադար	լռսել չեն լռսել չես լռսել չի	աղացել չեն աղացել չես աղացել չի	թըռել չեն թըռել չես թըռել չի	թիլացել չեն թիլացել չես թիլացել չի	պընցացրել չեն պընցացրել չես պընցացրել չի
	լռսել չենք լռսել չեք լռսել չեն	աղացել չենք աղացել չեք աղացել չեն	թըռել չենք թըռել չեք թըռել չեն	թիլացել չենք թիլացել չեք թիլացել չեն	պընցացրել չենք պընցացրել չեք պընցացրել չեն
Ապառնի	լռսիւօ չեն լռսիւօ չես լռսիւօ չի	աղաւօ չեն աղաւօ չես աղաւօ չի	թըռնիւօ չեն թըռնիւօ չես թըռնիւօ չի	թիլանաւօ չեն թիլանաւօ չես թիլանաւօ չի	պընցացնիւօ չեն պընցացնիւօ չես պընցացնիւօ չի
	լռսիւօ չենք լռսիւօ չեք լռսիւօ չեն	աղաւօ չենք աղաւօ չեք աղաւօ չեն	թըռնիւօ չենք թըռնիւօ չեք թըռնիւօ չեն	թիլանաւօ չենք թիլանաւօ չեք թիլանաւօ չեն	պընցացնիւօ չենք պընցացնիւօ չեք պընցացնիւօ չեն

Անցյալ անկադար	լրսւմ չիմ լրսւմ չիր լրսւմ չէր	աղւմ չիմ աղւմ չիր աղւմ չէր	թըռնւմ չիմ թըռնւմ չիր թըռնւմ չէր	թիւանւմ չիմ թիւանւմ չիր թիւանւմ չէր	պընցացնւմ չիմ պընցացնւմ չիր պընցացնւմ չէր
	լրսւմ չինք լրսւմ չիք լրսւմ չին	աղւմ չինք աղւմ չիք աղւմ չին	թըռնւմ չինք թըռնւմ չիք թըռնւմ չին	թիւանւմ չինք թիւանւմ չիք թիւանւմ չին	պընցացնւմ չինք պընցացնւմ չիք պընցացնւմ չին
Անցյալ վաղա- կադար	լրսել չիմ լրսել չիր լրսել չէր	աղացել չիմ աղացել չիր աղացել չէր	թըռել չիմ թըռել չիր թըռել չէր	թիւացել չիմ թիւացել չիր թիւացել չէր	պընցացրել չիմ պընցացրել չիր պընցացրել չէր
	լրսել չինք լրսել չիք լրսել չին	աղացել չինք աղացել չիք աղացել չին	թըռել չինք թըռել չիք թըռել չին	թիւացել չինք թիւացել չիք թիւացել չին	պընցացրել չինք պընցացրել չիք պընցացրել չին
Անցյալ ապառնի	լրսիւ չիմ լրսիւ չիր լրսիւ չէր	աղաւ չիմ աղաւ չիր աղաւ չէր	թըռնիւ չիմ թըռնիւ չիր թըռնիւ չէր	թիւանաւ չիմ թիւանաւ չիր թիւանաւ չէր	պընցացնիւ չիմ պընցացնիւ չիր պընցացնիւ չէր
	լրսիւ չինք լրսիւ չիք լրսիւ չին	աղաւ չինք աղաւ չիք աղաւ չին	թըռնիւ չինք թըռնիւ չիք թըռնիւ չին	թիւանաւ չինք թիւանաւ չիք թիւանաւ չին	պընցացնիւ չինք պընցացնիւ չիք պընցացնիւ չին
Անցյալ կադարայալ	լրսիմ վօջ լրսիր վօջ լրսեց վօջ	աղացիմ վօջ աղացիր վօջ աղաց վօջ	թըռսմ վօջ թըռար վօջ թըռալ վօջ	թիւացսմ վօջ թիւացար վօջ թիւացալ վօջ	պընցացրիմ վօջ պընցացրիր վօջ պընցացրեց վօջ
	լրսինք վօջ լրսիք վօջ լրսին վօջ	աղացինք վօջ աղացիք վօջ աղացին վօջ	թըռսնք վօջ թըռաք վօջ թըռան վօջ	թիւացսնք վօջ թիւացաք վօջ թիւացան վօջ	պընցացրինք վօջ պընցացրիք վօջ պընցացրին վօջ

Ըղծական եղանակ

Ժամանակ	Է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկաձանցով	ան սոսկաձանցով	(ա)ցն պատճառական աձանցով
Ապառնի	լռսեն վոջ	աղամ վոջ	թըռնեն վոջ	թիլանամ վոջ	պընցացնեն վոջ
	լռսես վոջ	աղաս վոջ	թըռնես վոջ	թիլանաս վոջ	պընցացնես վոջ
	լռսի վոջ	աղա վոջ	թըռնի վոջ	թիլանա վոջ	պընցացնի վոջ
	լռսենք վոջ	աղանք վոջ	թըռնենք վոջ	թիլանանք վոջ	պընցացնենք վոջ
	լռսեք վոջ	աղաք վոջ	թըռնեք վոջ	թիլանաք վոջ	պընցացնեք վոջ
	լռսեն վոջ	աղան վոջ	թըռնեն վոջ	թիլանան վոջ	պընցացնեն վոջ
Անցյալ	լռսիմ վոջ	աղիմ վոջ	թըռնիմ վոջ	թիլանիմ վոջ	պընցացնիմ վոջ
	լռսիր վոջ	աղիր վոջ	թըռնիր վոջ	թիլանիր վոջ	պընցացնիր վոջ
	լռսեր վոջ	աղար վոջ	թըռներ վոջ	թիլանար վոջ	պընցացներ վոջ
	լռսինք վոջ	աղինք վոջ	թըռնինք վոջ	թիլանինք վոջ	պընցացնինք վոջ
	լռսիք վոջ	աղիք վոջ	թըռնիք վոջ	թիլանիք վոջ	պընցացնիք վոջ
	լռսին վոջ	աղին վոջ	թըռնին վոջ	թիլանին վոջ	պընցացնին վոջ

Պայմանական (ենթադրական) եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պատճառական ածանցով
Ապառնի	լըսիլ չէմ լըսիլ չես լըսիլ չի	աղալ չէմ աղալ չես աղալ չի	թըռնիլ չէմ թըռնիլ չես թըռնիլ չի	թիլանալ չեմ թիլանալ չես թիլանալ չի	պընցացնիլ չեմ պընցացնիլ չես պընցացնիլ չի
	լըսիլ չենք լըսիլ չե՞ք լըսիլ չեն	աղալ չենք աղալ չե՞ք աղալ չեն	թըռնիլ չենք թըռնիլ չե՞ք թըռնիլ չեն	թիլանալ չենք թիլանալ չե՞ք թիլանալ չեն	պընցացնիլ չենք պընցացնիլ չե՞ք պընցացնիլ չեն
Անցյալ	լըսիլ չիմ լըսիլ չիր լըսիլ չեր	աղալ չիմ աղալ չիր աղալ չեր	թըռնիլ չիմ թըռնիլ չիր թըռնիլ չեր	թիլանալ չիմ թիլանալ չիր թիլանալ չեր	պընցացնիլ չիմ պընցացնիլ չիր պընցացնիլ չեր
	լըսիլ չինք լըսիլ չի՞ք լըսիլ չին	աղալ չինք աղալ չի՞ք աղալ չին	թըռնիլ չինք թըռնիլ չի՞ք թըռնիլ չին	թիլանալ չինք թիլանալ չի՞ք թիլանալ չին	պընցացնիլ չինք պընցացնիլ չի՞ք պընցացնիլ չին

Հարկադրական եղանակ

Ժամանակ	է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պարճառական ածանցով
Ապառնի	բըղի լըսէմ բըղի լըսես բըղի լըսի	բըղի աղամ բըղի աղաս բըղի աղա	բըղի թըռնէմ բըղի թըռնես բըղի թըռնի	բըղի թիլանամ բըղի թիլանաս բըղի թիլանա	բըղի պընցացնէմ բըղի պընցացնես բըղի պընցացնի
	բըղի լըսենք բըղի լըսեք բըղի լըսեն	բըղի աղանք բըղի աղաք բըղի աղան	բըղի թըռնենք բըղի թըռնեք բըղի թըռնեն	բըղի թիլանանք բըղի թիլանաք բըղի թիլանան	բըղի պընցացնենք բըղի պընցացնեք բըղի պընցացնեն
Անցյալ	բըղի լըսիմ բըղի լըսիր բըղի լըսեր	բըղի աղիմ բըղի աղիր բըղի աղար	բըղի թըռնիմ բըղի թըռնիր բըղի թըռներ	բըղի թիլանիմ բըղի թիլանիր բըղի թիլանար	բըղի պընցացնիմ բըղի պընցացնիր բըղի պընցացներ
	բըղի լըսինք բըղի լըսիք բըղի լըսին	բըղի աղինք բըղի աղիք բըղի աղին	բըղի թըռնինք բըղի թըռնիք բըղի թըռնին	բըղի թիլանինք բըղի թիլանիք բըղի թիլանին	բըղի պընցացնինք բըղի պընցացնիք բըղի պընցացնին

Հրամայական եղանակ

Ժամանակ	Է խոնարհում	ա խոնարհում	Ածանցավոր բայեր		
			ն սոսկածանցով	ան սոսկածանցով	(ա)ցն պարտադրական ածանցով
Ապառնի	լըսի՛(լ) մի	ա՛ղա(լ) մի	թըռնի՛(լ) մի	թիլա՛նա(լ) մի	պընցնի՛(լ) մի
	լըսի՛(լ) մեք	ա՛ղա (լ) մեք	թըռնի՛(լ) մեք	թիլա՛նա(լ) մեք	պընցացնի՛(լ) մեք

ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱՌԱԳԱՇԱՐԸ

Բառապաշարի շերտերը

Վայոց ձորի խոսվածքի բառապաշարի հիմնական մասը կազմում է գրաբարի հետք ընդհանուր բառերի շերտը՝ ազբն>ասպը, ալևոր>հն-լիվօր, ալիւր>ալիւր, ախոռ>ախօռ, ածելի>առզըլի, ածենմ>ածիլ, ա-կանջ>անգաջ, աղանձենմ>ըղանձիլ, բազուկ>պազուկ, բաժանենմ>պը-ժանիլ, բանջար>պանջար, բառաչել>բըռանջիլ, գաբ>կափը, գաղթ>կախարը, գայլ>կ'էլ, գանգալ>կանգալ, գդալ>քըթալ, երինջ>հէրինջ, երկաթ>արգաթ, երկան>արգանք, երկայն>էրգ'էն, զարմանամ>զար-մանալ, թել>թէլ, թեկն>թինգը, թեռ>թեռը, թեւ>թէվ, լական>լնգ'նն, լակուր>լագօր, լայն>լէն, լարենմ>լարիլ, լաց>լնց, խաւարիմ>խաւա-րիլ, խարսենմ>խառդիլ, խեժ>խիժը, խեղդենմ>հէխարիլ, խեղճ>հեղջ, ծունկն>ծունգը, ծունր>ծունդըր, ծուռ>ծուռ, կաթեցուցանենմ>կաթաց-նիլ, կակդենմ>կախկիլ, կանաչ>կանանչ, կանեւի>կ'էնէւի, մեռուն>մէ-ռուն, մեք>մէնք, մզենմ>մըզիլ, յուշ>հուշ, յուշապ>ուշաբ, շերեւի>շէ-րէի, շեն>շէն, շինենմ>շինիլ, շալակ>շըլնգ, ողողենմ>ըղօղիլ, ոսպն>վօսպը, չամիչ>չնմիչ, չար>չար, չափենմ>չափիլ, չեչ>չէնչ, չորք>չօռ'ս, պախարակենմ>պախարագիլ, սամիթ>սամիթ, սանդ>սանդ, սանրըր>սանդըր, սառոյց>սառից, վախենամ>վախնիլ, վանք>վանք, վառենմ>վառիլ, վարդ>վառ'թ, վարենմ>վարիլ, փանձ>փանձ, փանջենմ>փանջիլ, փաշենմ>փաշիլ, ցորենան>ցօրէն, ցուրտ>ցուռդ, փաթաթենմ>փըթաթիլ, փախչիմ>փախնիլ, փայտ>փէդ, փարթամ>փառ'թամ, օձ>օց, օր>օր և այլն:

Գրաբարից ավանդված բառերը առավել ամբողջական ներկա-յացված են հավելվածի գրաբար-բարբառ բառացանկում:

Խոսվածքում զգալի թիվ են կազմում նաև զավառական բառերը՝ գրաբարին անծանոթ հայերեն բառերը՝ ննգի-մայր, ափա-հայր, ըրօ-փիլ-հովաքնելով խառնել (եփվող կերակուրը), թնգ'նիլ-առաջըն-թաց-հետընթաց կարել, թախկիլ-խիստ փափկել, թախկուլջ-մա-զակծիկ, թըլըսօրիլ-խորամանկորեն խաբել, թըռըսխիլ-ծուլանալ-

մնալ, **թօռագ**–գորգի մեծ շրջանակազարդը, **թանթուկ**–քիթ–մոռիք, **լամփան**–չափից ավելի լայն և տձև, **խըլալիլ**– գլուխը պտտվել, **խըլըշկօդալ**–վախից ականջները ցցել (կենդանիների), **կրգօնիլ**–խիստ ազահանալ, **կըջէջիլ**–խիստ գունաւորվել, **կըռըզնիլ**–կծկվել–մնալ, **կօթռուջ**–անճոռնի, **կօլօջ**–բրդուն, **դըռինձ**–խճճված կապ, **ճըխտիլ**–մտքնել, **շըլընթիլ**–արագ և անփույթ կարել, **պըռդիլ**–լողզել, **վըռ՞թկալ**– միանգամից բռնկվել, **պըզպըզօդիլ**–մի քանի տեղից ուռչել և այլն:

Խոսվածքի բառապաշարի հարստացման հիմնական միջոցներից են հայերենի արմատներով կազմված բարդություններն ու ածանցումները՝ **ալիրմադիլ**–թիթեռ, **անշկիլ**–սպասել, **անիսկապէրան**–անիծելու սովորություն ունեցող, չարախոս, **առաջացու**–գորգի, կարպետի հենքի ամուր ոլորած թելը, **գիծվանուլ**–ոչ ուրելի վայրի բանջար, **զավագապուն**–արգանդ, **էճամիլուն**–սամիթանման վայրի ուրելի բույս, **էշակաթնուլ**–տափաստանային կաթնապուր բույս, **ըլէրիք**–վառելիք, **թաթուլ**–գուլպա գործելու համար նախապատրաստված՝ ձեռքի վրա 8-աձև փաթաթված թել, **թանժանժ ըլիլ**–արթնանալ և քունը չտանել, **թըխսամէր**–մեկից ավելի փարի անընդմեջ թուխս նստող հավ, **թիթիլ**–թռչունների զուգավորվելը, **ժամ(հ)աժամք**–երեկոյան մուրճն ընկնելու ժամը, **խըզխըզ**–խզված ձայնով խոսող, **խընթխընթ**–քթի մեջ խոսող, **խինըխաշու**–ուժ, գործություն, **ծասկան**–օրորոցի շղարշե ծածկոց, **ծէռնապէլ**–մառան, **ծըղվանք**–շաւ մանր ձավար, **կաբան**–օրորոցի՝ բրդյա գունավոր թելերից գործած կապ, **կագօղէրէս**–գիջող, հանդուրժող, **կադվագանգագ**–սոխուկավոր, խնջողանման ոչ ուրելի բույս, **կադվիլ անշկը**–խաղողի տեսակ (ոսկեվազ), **կաթնաքամիլ**–կաթ քամելու տոպրակ, **կանանչ-կարմիր**–ծիածան, **կառնակօթ**–վայրի հազար (մարդ), **կառնակուշ**–երնջակ բույսը, **կէլապօխի**–ոչ ուրելի ժախ, **կըզըկօթիլ**–խիստ զայրանալ, չարանալ, **հազարաշանթիք**–վայրի դեղին հիրիկ, **հուրուսըլ**–օճառի, պանրի մաշված-փոքրացած կտոր, **հօվան**–տաք ջրին խառնվող սառը ջուր, **ճագադանօց**–կանանց գլխանոցի վրա ամրացվող ասեղնագործ զարդարանք, **ճանջաքըշիլ**–ծիու, ավանակի ճակարին կապվող՝ ճանճերից պաշտպանող կաշվե բշոց, **մօլլաքար**–քարկտիկ, **յէննապընդան**–տան դռան ներսի փակիչը, **չաթվահէխտ**–պարանով խեղդված, **չըքչըքօդիլ**–չօրանալ–ճաքճքել, **պանջնրափիշտուլ**–մանր, կարկտանման ձյուն, **սանդա-**

կըլուիս—երկարագլուիս, սարաւրանձ—վայրի րանձ (պանրա), պըն-դաք'իթ—դժվար կթվող կով, սընդ(ը)վակալիգ—սնդուն (թոնրի օղանցքը) փակելու հարմարանք, վօդաւրեղ—գուգարան, րագաթումբան—վարդիք, րաշրաք'էրանք—բազմազավակ ընտանիքի վերջին երեխան, րագաթաղուսկ ըլիլ—խսպառ վերանալ, րաննանձմաժ—դառնալուն, րըզվիլ—ազահորեն խմել, լակել, ուսքըցիգ—կժի րակ՝ ուսին զցվող ասեղնագործ շոր, փուխրաք'իթ—հեշտ կթվող կով, օռ'թումաճաք ըլիլ—շատ երդվելով՝ պայթել, ճաքել, օցփօր—նախանձ, չկամ, ֆօղմաղիգ—հող մաղելու հարմարանք և այլն:

Խոսվածքի գավառական բառերն առավել ամբողջական ներկայացված են հավելվածի գավառական բառերի ցանկում, սակայն լեզվաբանական տեսանկյունից առանձնակի հետաքրքրություն ներկայացնող որոշ բառեր ներկայացնում ենք ստորև.

ԱՆԳՈՒՂԱՆ—«ուրելի վայրի բանջար և համեմունք». հովանոցավորների ընտանքին պարկանող՝ յուրօրինակ սուր հոտով, մուգ կանաչ, գանգուր փերկներով ուրելի բանջար է, որ Նայասարանի մյուս շրջաններում գրեթե անհայտ է: Ակնհայտորեն բուսանվան գրաբարյան անգուրան ձևը անխաթար պահպանվել է խոսվածքում:

ԲԱՌԻԳ—«ձյուն մաքրելու փայտյա լայն բահ». Օծուի-Նորսի խոսվածքում առկա բափռիգ րարբերակը հուշում է, որ բառի արմատը ամենայն հավանականությամբ պարսկերեն 𐭠𐭡𐭣 (բափ) «ձյուն») բառն է, որին ավելացել է իկ վերջածանցը:

ԸԼԷՐԻԶ—«աթար, վառելիք». այրելիք բառածնի հնչյունափոխությունն է, որ րեղի է ունեցել մի քանի փուլով՝ այրելիք>երելիք>ըրելիք>ըլերիք:

ԸԼՈԼՈՅ-ԸԼՈԼՈՅ ԱՆԻԼ—«որևէ բան չարամորոտեն-խարդախորեն հափշտակել-թաքցնել՝ չարոց անել». ամենայն հավանականությամբ կապված է հայ առասպելաբանության մեջ հայտնի Ալալոս (Ալալոց) և Թալալոս (Թալալոց) չար ոգիների անունների հետ, մանավանդ որ խոսվածքում առկա է նաև ալալոց-քըլոլոց անիլ գուգահեռ ձևը: Նույն Թալալոցին էր նվիրվում Մեծ պահքի առաջին շաբաթվա շաբաթ օրվա րոնը¹, որի ծեսը երեխաներին պաշտպանում էր թալալոց կոչվող հիվանդությունից:

¹ С. Лисицян, Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т.1, Ереван, 1958, с. 443.

ԽԸՄԲԱԲԱ–«խապուրիկ»։ Խոսվածքում պահպանված հնագույն փոխառություններից է **խըմբաբա** բուսանունը (արդի հայերեն՝ խապուրիկ, լատիներեն՝ *Taraxacum L.*), որը ևս մեկով լրացնում է ասորաբաբելոնյան միջոցով հայերենին փոխանցված շումերական փոխառությունների շարքը²։ Բուսանունն ամենայն հավանականությամբ ուղղակիորեն բխում է շումերական «Գիլգամեշ» դյուցազնագության Խումբաբա (շումերերեն՝ *Huwawa*, ասորաբաբելոնյան՝ *Khumbaba*) հրեշի անունից։ Դա են հաստատում խապուրիկ բուսանվան հայ բարբառներում առկա բազմաթիվ հնագույն փառերակները՝ **խըբուր, խըպուր, խապուրիկ, հապըպուր, բուբու, պուպու** և վերջապես խոսվածքում առկա **խըմբաբա** կամ **խըմբաբաբա** ձևը, որն ավելի հարազատորեն է պահպանել հնագույն ձևը։ Որ **խըմբաբան** պատահական նմանություն չունի **Խումբաբայի** հետ, հաստատում են այդ բուսանվան ժողովրդական մյուս փառերակները՝ **սափանի ճրագը** և **ակլապիզը**։ Երկուսն էլ հուշում են խապուրիկի հրեշային-պաշտամունքային ծագումը։ Առաջինի հրեշային իմաստն ակնհայտ է, իսկ երկրորդը Մեծ պահքի հովանավոր Ակլապիզ հրեշի անունն է։ Նույն Զարկին նախորդող յոթ շաբաթներին, րոնը խորհրդանշող յուրօրինակ օրացույց-խամաճիկ (սոխի վրա ճառագայթաձև ամրացված յոթ փետուր՝ խապուրիկի համաբանությամբ) էր կախվում րների երդիկներից, յուրաքանչյուր անցնող շաբաթվա հետ փետուրներից մեկը հանվում էր, իսկ վերջին փետուրն ավերում էր Զարիկը։

ԾԱՆԴԱԶ–«ծամոն»։ Ինչպես վերը նշվեց, կարծում ենք, որ **ծամոն** և **մաստրակ** բառերի բաղարկությունն է։ Այսպեղ առկա է նաև **մութնար** փոխազդեցական հնչյունափոխություն, բառամիջի խուլ հպականի ձայնեղացում (**պ>դ**), ինչպես նաև բառավերջի հետձայնավորային դիրքում խուլի շնչեղ խլացում (**կ>ք**), որոնք բնորոշ են խոսվածքին։ Ի դեպ, Ազնաբերդի փարեց բնակիչների մի մասը այս բառն արտասանում էր անցումային **ծամդաք** ձևով։

² **Ա. Վարդանյան**, «Գիլգամեշի» Խումբաբան և հայերեն բարբառային խմբաբա բուսանունը, Իրան-Նամե, հ. 37, 2001, էջ 23։ **A. Vardanian**, *The Assyro-Babylonian Khumbaba and the Armenian plant name khmbaba*, Iran & the Caucasus, V, 2001, Tehran, էջ 207-208։

ԿԱԶԱԶ–«մեղրարու բույս»։ խոսվածքում պահպանված այս բուսանունը ամենայն հավանականությամբ **կաճապ** բույսի անունն է (ըստ Հր. Աճառյանի «Նայերեն արմարական բառարանի» «նուիկ խոփը»³, ըստ Սյրեփան Մալխասյանցի «Նայերեն բացարարական բառարանի»՝ «անորոշ փեսակի բույս, որը Ամարունին նոյնացնում է սպիտակաբանջարի հետ, իսկ Նայբուսակը նոյնացնում է նուիկի կամ նուիճի հետ, որոնք բոլորովին փարբեր բոյսեր են»)՝։ Կարծում ենք, որ վիճելի բուսանունը հենց **կաջաջն** է. խոսվածքում նախ փեղի է ունեցել կաճապ>**կաջաբ** հնչյունափոխությունը, ապա բաղաձայնների առաջընթաց առնմանություն՝ կաջաբ>**կաջաջ**)։ Կաճապը բարձր ցողուններով, ավելուկանման խոշոր փերեններով և վառ դեղին, աղվամազի պես նուրբ ծաղիկներով թփանման բույս է, որի դալար ցողուններն ուտելի են։ Բուսանունն ակնհայտորեն կրում է **կաճ** («թաղիք», «աղվամազ», «բուրդ») արմարը։ Որոշ գյուղերի խոսվածքներում կիրառական է նաև բուսանվան պարսկերենից փոխառյալ **քաղդար** ձևը։

ԿՕԶՆԻ–«ոգնի»։ Նրաջյա Աճառյանը գտնում է, որ հայ բարբառներում առկա այս ձևի «**կ** նախաձայնը ծագած է շրջամայր՝ **ոգնիկ** նուազականից»⁵։ Սակայն հետագա ուսումնասիրությունները⁶ վկայում են, որ **կոգնի** ձևը բարբառային հնագույն փարբերակ է։ Մանավանդ որ Աճառյանը համանման այլ դեպքերում՝ **ոսկր** բառի սլավոնական զուգահեռներում առկա «**k** յաւելումաճի» (ռուսերեն՝ *козь*, լեհերեն՝ *kość*, հին սլավոներեն՝ *kostŭ* և այլն)⁷, ինչպես նաև **ոսպղ** («թռչուն բռնելու ոսպ») բառի **կոսպղ** փարբերակի «**կ** յաւելումաճի»⁸ ծագումը

³ Հր. Աճառյան, Նայերեն արմարական բառարան, հ. Բ, Երևան, 1973, էջ 497:

⁴ Նայերեն բացարարական բառարան, կազմեց Սյր. Մալխասեանց, հ. Բ, Երևան, 1944, էջ 372:

⁵ Հր. Աճառյան, նշված աշխատանքը, հ. Գ, Երևան, 1977, էջ 549-550:

⁶ Ն. Միմոնյան, Նայ բարբառների հնդեվրոպական հնաբանությունները, «Նայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր» ժողովածու, Երևան, 1979, էջ 224-225:

⁷ Հր. Աճառյան, նշված աշխատանքը, հ. Գ, Երևան, 1977, էջ 549-550:

⁸ Հր. Աճառյան, նշված աշխատանքը, հ. Բ, Երևան, 1973, էջ 639:

համարում է անհայր: Կարծում ենք, որ այս բառերի շարքը կարելի է համայրել նաև հայերեն **ոսկի** բառի շումերերեն *guškin* գուգահեռով⁹:

ԿԸՌՈՒՄ—«միջուկը դժվար մաքրվող ընկույզ»։ արարքուսար դժվար սպուգաբանելի այս բառի ծագումը դյուրին է դարձնում Օծոփի խոսվածքում առկա **վօսկո** ձևը: Ամենայն հավանականությամբ վերջինից էլ կրճարվել է **կո** (Խաչիկի խոսվածք) ձևը, ապա փեղի է ունեցել **օ>ու** հնչյունափոխությունը: Այս սպուգաբանությունը լիովին համամիտ էր բանասիրական գիտությունների դոկտոր Նովհաննես Մուրադյանը:

ՄԸՆՈՒՄ—«հավի ոջիլ»։ հավանաբար գրաբարի **մուն** («մանր մժեղ, քոս») բառի հնագույն բարբառային փաթեթակն է, որը նույն ձևով պահպանվել է նաև Զուղայի բարբառում:

ՊԱՂԻՍ—«ամուսնու հայր՝ սկեսրայր»։ անշուշտ, բխում է միջին հայերենի **պապրոն** («միջնադարյան իշխանական աստիճան») բառից¹⁰, որն իր հերթին բխում է ֆրանսերեն *patron* («պապրիկ, պաշտպան, պետ») բառից, վերջինս էլ լատիներեն *patronus* հոմանիշից:

ՊԷԼԻ— «կնքահոր հայր»։ հին ֆրանսերենի *bail* («կառավարիչ, հսկող») ձևից միջին հայերենին **պայլ** («մեծ իշխան») ձևով անցած այս բառը խոսվածքում բառավերջի **ի** ձայնավորի հավելմամբ սրացել է **պէլի** ձևը (ուղղակի **պէլ** դառնալու փոխարեն): Մեր կարծիքով **ի** ձայնավորի հավելումն առաջացել է բառի սեռական հոլովի ազդեցությամբ (պայլ-պայլոյ), քանի որ խոսվածքում **ի**-ով վերջացող բառերն են ստանում **օ** հոլովիչը (քամի-քամօ, մրդանի-մրդանօ, հիլի-հիլօ և այլն):

ՊՕԼԻ—«բոխուն նման, բայց նրանից փաթեթ բաղդրավուն ուրելի վայրի բանջար»։ ակնհայտորեն գրաբարի **բող** բուսանունն է, որի **ի** ձայնավորի հավելման փրամաբանությունը նախորդ օրինակի նման բխում է սեռական հոլովի ազդեցությունից (պօլ-պօլօ-պօլի):

ՏՕՂՕՔ—«չոր, ոսկրոտ ուրք»։ ինչպես վերը նշվեց, կարծում ենք, որ **փոփիկ** և **ուրք** բառերի բաղարկությունն է:

⁹ Գ. Զահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 451-452:

¹⁰ Հր. Աճառյան, նշված աշխատանքը, հ. Դ, էջ 54:

ՓԼՍՕՆ—«խնջույք, ճաշկերույթ»։ խոսվածքում ամկա է նաև **փրսոն փրնիլ** («խնջույք, ճաշկերույթ կազմակերպել») բայը։ Կարծում ենք, որ փոխառություն է **հունարենից** (ψαμί՝ «հաց»)։

Խոսվածքի բառապաշարը պարմական ճակատագրի բերումով հարստացել է նաև նոր և նորագույն փոխառություններով ինչպես պարսկերենից, թուրքերենից, արաբերենից, այնպես էլ ռուսերենից։

Խոսվածքում մեծ թիվ են կազմում պարսկերեն փոխառությունները՝ **աբրգ'ամոդան** (آبرگردان)¹¹—մեծ շերեփ, **ամբրոշում** (ابريشմ)—մետաքս, **առզու** (آرزو)—իղձ, **աֆսունիլ** (افسون کردن)—խելքից հանել, **բադրմջան** (بادنجان)—լոլիկ, **բախտըթալահ** (بخت طلا)—ոսկե բախտ, նախանձելի բախտ, **բամոդան** (باردان)—մեծ պարկ, **բասարմագ** (بستر)—պահլավերեն՝ *vistarak*¹²—հավաքած անկողին, **բարաբար** (برابر)—հավասար, **բամզրխանա** (بذرخانه)—կրավարի ձիթհանք, **բեխսար** (بی بخت)—անբախտ, **բեխեր** (بی خیر)—ոչ բարի, **բեմադան** (بی مزه)—զգվելի, **բենամոս** (بی ناموس)—անպարիվ, **բըզրուգ** (بزرگ)—երկարուկ, **բիյաբուռ** (بیرو)—անպարիվ, **բըլբուլ** (بلبل)—սոխակ, **բուռջըբամոդան** (برج بدن)—հաղթանդամ, **գ'ամոդանը խոտդ րլիլ** (گردن خرد شدن)—վիզը կտրվել, **գ'իլ** (گیل), պահլավերեն՝ *gil*¹³—սպիտակ կավ, **գ'իլմա** (گیلاس)—կեռաս, **գ'ուննահ** (گناه)—մեղք, հանցանք, **գ'ուննահք'ար** (گناهکار)—մեղսավոր, հանցավոր, **դադդիվան** (داد و دیوان)—դատ ու դատաստան, **դանիրան** (دهره)—միս կտրելու կացին, **դամ** (دره)—կիրճ, **դանդըդիլ** (درد دل), պահլավերեն՝ *dard-i dil*—սրտի ցավ, **դանվուշ** (درویش)—ղերվիշ, **դավի** (دعوی)—կռիվ, վեճ, **գանդամ** (زرداب)—մուգ կանաչավուն դեղին, **գանդամբու** (زیرزمین)—նկուղ, **գանրգ'ար** (زرگر)—ոսկերիչ, **գիյան** (زیان)—վնաս, **գուգա** (زوزه)—գայլի, շան ոռնոց, **թամաշա** (تماشا)—1. հանդես, ներկայացում, 2. փոսախ, **թանգան** (تازه)—նոր, թարմ, **զընջիլ/ժընջիլ** (زنجیر)—շղթա, **լըբասար** (لباس)—թանկարժեք զգեստ, **խոտմագ** (خوراک)—ընտիր ուրեստ, խորտիկ, **խոշ** (خوش)—լավ, բարի, **հավա** (هوا)—եղանակ, **հանման** (همان, همین)—նույն, **հանմանջան** (همیشه)—միշտ, **հուլի** (هلو)—դեղին, երկարավուն դեղձի փեսակ, **մանգ'ար** (مگر)—միթե, արդյոք, **մանգ'անի** (منگنه)—մամլակ, **մանոֆանջ** (مفرش)—անկողնակալ, մէլ-

¹¹ م. معین، فرهنگ فارسی، جلد ۱-۵، تهران، ۱۹۹۶. (۱۳۷۵) .

¹² جلد ۱، ص ۵۳۰، ۵۳۱: Երևան, 1965, էջ 113:

¹³ Պահլավերեն-պարսկերեն-հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բառարան, կազմեց պրոֆ. Ռ. Աբրահամյանը, Երևան, 1965, էջ 113:

մուն (ميمون)–կապիկ, մըսմար (مسمار)–զամ, մեծ մեխ, միս (مس)–պղինձ, նադան (نادان)–1. մանուկ, 2. մանկամիտ, անմիտ, մի-րալ (ميراب)–ջրբաշխ, նադա (نال)–ճիչ, աղաղակ, նախշընիզմար (ناخوش)–հիվանդ, գարդ, գարդարանք, արդուգարդ, նախօշ (ناخوش)–հիվանդ, արկար, նամ (نم)–թաց, խոնավ, նաշ(շ)նխօռ (نشئه خردن)–թմրամոլ, նա-չար (ناچار)–անճար, շնփարմու (شفقالو)–դեղձ, շիմշիթ (شمشاد)–սլացիկ, չանչոլ (چنگول + پنجول)–ճանկ, մագիլ, չինի (چینی)–հախճապակի, ջա-դու(բազ) (جادو)–վիճակ, կախարդ, ջանգ անիլ (جنگ کردن)–կռիվ փալ, մաքառել, ունդ (رد)–հեքիք, սազ (ساز)–1. նվագարան, 2. սարքին, սազ-վարի (سازواری)–սև-սպիտակ համաչափ նախշերով հավ, սնաթ (سرد)–խիստ ցուրտ, սեվ բադըմջան (بادنجان)–սմբուկ, սիբիր (سیم)–ջորսից ավելի փարեկան երկարամազ նոխազ, սիմ (سیم)–1. կաթսա, աման լվանալու լարախուրձ, 2. թարախակալած վերք, վայ ննչնրի (وای ناچاری)–առավելագույն, վերան (ویران)–ավերակ, ու-մուդ(արա) (امید)–հույս, ուռուսպի (روسی)–լիր, անզգամ, փնյլլվան (پهلوان)–լարախաղաց, փննջնրան (پنجره)–փոքր պարուսիան, փննդան (پرد)–վարագույր, փրոսանգ (پره سنگ)–օդում թափառող ձյան փա-թիլներ, փիյադա (بیاده)–1. հեքիտուն, 2. չփաթաթվող լոբու թուփը, քալլաղ (کلاغ)–ջադու պառավ, քննիրբար (کهرب)–սաթ, քամբախար (کم بخت)–դժբախտ, քմամար (کمر)–գոտի, քնշկան (کاش که)–երանի, քաֆկիր (کفگیر)–բափքաշ, քիսան (کبسه)–քսակ, ֆրլանքան (فلان کس)–այսինչ մարդը, ոմն, ֆրոշտեֆկ (فرشته فلك)–երկնքի հրեշտակ, ճակարագրի հրեշտակ և այլն:

Ներաբերքական է, որ որոշ իրանյան փոխառություններ ավելի հարազատ պահպանել են պահլավերենի ձևերը, օրինակ՝ վերոհիշյալ բնատնգ, գիլ, բառերը, դննդըդիլ բառի դիլ արմատը (dîl «սիրտ, միտք, հոգի»¹⁴): Իսկ ջադուբազ բառը, որ պարսկերենում որպես առանձին բառ ավանդված չէ, ըստ երևույթին խոսվածքում կազմվել է պարսկերենի բառաբարդման կանոններով, կամ էլ խոսվածքը փոխառել է իրանական որևէ բարբառից:

Պարսկերենի հետ շփումներն այնքան զգալի են եղել, որ, ինչպես երևում է վերոհիշյալ օրինակներից, խոսվածքը փոխառել է նաև պարսկերեն բառաբարդումներ և բառակապակցություններ: Կիրառական են նաև պարսկերենի բա՝ ب («և») և բէ՝ به («դեպի»)

¹⁴ Նույն փնդում, էջ 111:

կապերը՝ **տեղբայրեղ**–տեղն ու տեղը, **երեսպաւրես** (<երես բա երես)–երես առ երես, **անըմբանըմ** (<անըմ բէ անըմ)–անուն առ անուն, ինչպես նաև **ննմ...** **ննմ** և ...և (ոչ... ոչ), **համ...** **համ** և ...և (և... և), **յն...** **յն** և ...և (կան... կան) համադասական շաղկապները՝

Ննմ յես եմ քընըմ ընդա տունը, ննմ ինքն ա կալի մեր տունը:

Համ յես իմ հեռսօղէ, համ ինքը:

Յնմ մենձ տըղէն առդը կըվարի, յնմ պըջիրը:

Մեծ թիվ են կազմում նաև թուրքերեն փոխառությունները՝ **աղու** (ağır)¹⁵–թույն, **ադաշ** (adaş)–անվանակից, **էմզուզ** (emzik)–ծծակ, **այազ** (ayaz)–սառը քամի, **անադան դօղմա** (anadan doğma)–մորից նոր ծնված, **աջըղ** (acığh)–վրեժ, **աջըղվիլ**–զայրանալ, **բայդա** (badya)–պղնձե կաթսա, **բայրակ** (bayrak)–դրոշ, **բայդուշ** (baykuş)–բու, **բաջի** (baci)–քույր, **բըրակա տալ** (birakmak)–բաց թողնել, արձակել, **բօղազ** (boğaz)–կոկորդ, **բուլ** (buğ)–գոլորշի, **բօզ** (boz)–գորշ, շէկ, **բօյ** (boy)–հասակ, **բօյդանբօյ** (boydan boy)–երկայնակի, ուրբից գլուխ, **բօշ** (boş)–թույլ, **բօլնուկ** (bölünk)–ռհմակ, **գնուլն** (gülle)–գնդակ (հրացանի), **գնր** (gür)–առաք, **գօլ** (göl)–լիճ, **գօրն** (göre)–համապատասխան, **դնուկ** (düz)–ճիշտ, ուղիղ, **դուզլուկ** (tuzluk)–աղահանք, **դամար** (damar)–երակ, **դօշ** (dös)–կուրծք, **էօղլի** (eloğlı)–օտարական, **թալաշա** (talaş)–փաշեղ, **թըվանգ** (tüfek)–հրացան, **թօխմախ** (tokmak)–թակ՝ փայտե մուրճ, **թօփ** (top)–1. գնդակ, 2. թնդանոթ, **խարաբա** (harabe)–ավերակ, **կազան** (kazan)–մեծ կաթսա, **կաթըր** (katır)–ջորի, **կալին** (kalin)–խիտ, **կամմազ** (kammaz)–անհասկացող, փզեպ, **կայա** (kaya)–ժայռ, **կայմաղ** (kaymak)–կաթի, մածնի սեր, **կանջըղ** (kancık)–1. եգ շուն, 2. լիբ կին, **կարդա** (karga)–ագռավ, **կախպն** (kahpe)–պռոնիկ, **կնմիշ**–1. եղեգն, 2. մարակ, **կուրթի** (kutu)–փուփ, արկղ, **կուլ** (kul)–ծառա, սարուկ, **կուշ** (kuş)–թռչուն, **կօլթուկ** (koltuk)–թևաքակ, **կօշուն** (koşun)–գորք, **կօչ** (koç)–խոյ, **կօճնաղ** (koçak)–քաջ, **մէշն** (meşe)–անպառ, **յարն** (yara)–վերք, **յայլաղ** (yaylak)–ամառանոց, **յաշ** (yaş)–փափք, **յավաշ** (yavaş)–կամաց, դանդաղ, **յիցնաղ** (yiğınak)–խումբ, **յեմ** (yem)–կեր, **յօխուշ** (yokuş)–զառիվեր, **յօխսա** (yoksa)–այլապես, **յօնջն** (yonca)–առվույտ, **յօրդան** (yorgan)–վերմակ, **չախմախ** (çakmak)–հրահան, **չայիր** (çayır)–սեզ,

¹⁵ А. Баскаков и др., Турецко-русский словарь, Москва, 1977. В. Радлов, Опыт словаря тюркских наречий, Москва, 1963.

չառդախ (çardak)–պարզգամբ, չնփիջ (çepic)–երկու փարեկան ուլ, չօբանչօլուղ (çoban-çoluk)–սարվոր, պուջախ (bucak)–անկյուն, ջանավար (canavar)–զագան, սալըդ փալ (salık vermek)–փեղեկացնել, սայմիջ անիլ (saymak)–հնազանդվել, անսալ, սուլուղ (sülük)–1. քրալու, 2. փզրուկ, սնիրն (sürü)–հոսք (ոչխարի, այծի), սնիրգն (sürgün)–աքսոր, ութամմազ (utanmaz)–անամոթ, նիթի (ütü)–արդուկ, քնիլ (kıl)–մոխիր, քնիլնիզ (kılınık)–աղբանոց, քնիքնիթ (künkürt)–ծծումբ, քծմիր (kõmür)–ածուխ, քօք (kök)–արմար, հէջ օլմասըն (hiç olmasın)–առնվազն և այլն:

Արաբերեն փոխառություններ՝ աբօ (أب)¹⁶–հայր, աննաթ (عادة)–սովորույթ, անզիզ (عزیز)–սիրելի, աննալ–աշխարհ (عالم), ախրը–վերջ (آخر), աննի (عم)–հորեղբայր, այամ (ایام)–ժամանակաշրջան, բնրն–բնթ (بركة)–առաքություն, բերրիություն, բաշարիլ (بشر)–կարողանալ, դօվնթ (دولة)–կարողություն, զըբիլ (زبل)–աղբ, զուլում (ظلم)–աղետ, ըշրահ (اشتاء)–ախորժակ, թամահ (طمع)–ձգտում, հրապուրանք, թըրմամիլ (تلم)–լրանալ, թնիթիլ (ترك)–թողնել, իլլնջ (علاج)–ճար, իսան (إنسان)–մարդ, լայըղ (لائق)–հարմար, խնզնն (خزينة)–հարստություն, խաթա (خطا)–փորձանք, հալ (حال)–վիճակ, որպիսություն, համբալ (حمال)–բեռնակիր, հնյան (حياء)–ամոթ, հնարնթ (حسرة)–կարոք, հնրնթնթ (حركة)–ուժ, զորություն, հեռս (حرص)–զայրույթ, բարկություն, հեռսօղիլ–զայրանալ, բարկանալ, դնսարու (قصد)–դիպմամբ, դնրիթ (غريب)–պանդուխտ, դնֆնս (قفص)–վանդակ, դէրնթ (غيرة)–եռանդ, դնդիր (قدر)–հեղինակություն, պարիլ, դըդնթ||դըդնթ (قضم)–չափ, դըսմնթ (قسمة)–հաջողություն, բարեբախտություն, բաժին, դըֆիլ (فيل)–կողպեք, մինննթ անիլ (منة)–խնդրել, աղաչել, մոլլթ (ملك)–սեփականություն, յեսիր (اسير)–զերի, նաղըլ (نقل)–հեքիաթ, ննֆնս (نفس)–շունչ, ննֆնթ (نفر)–անձ, հոգի, շնրբնթ (شرية)–օշարակ, շօրվա (شربة)–ապուր, ջննիլ (جاهل)–երկրասարդ, ջննմն (جرم)–գլխացավանք, ջրհնննն (جهنم)–դժոխք, ջինս (جنس)–ցեղ, փեսակ, սնթրիլ (صبر)–համբերել, սպասել, սալազ (سلة)–կողով, սալամաթ (سلامت)–ամբողջական, առողջ, սմնթ (سمت)–ձև, սըֆաթ (صفة)–դեմք, սոֆարն (استفاح)–առաջին անգամ, վախոր (وقت)–ժամանակ, վնրնթ (ورم)–ուռուցք, հիվանդություն, քնսնթ (كساد)–սուղ, ոչ ա-

¹⁶ X. Баранов, Арабско-русский словарь, Москва, 1977.

ռաւր, **ք'նսիր** (كاسب)–աղբաւր, թշվառ, **ծմբիր** (عمر)–կյանք, **Ֆընդըր** (بنقد)–կադին և այլն:

Ուսերեն փոխառություններ՝ **արելացի** (операция)¹⁷–վիրահատություն, **ագուշկա** (окошко)–լուսամուր, **ախարը** (акт)–ակր, **ամբըլատոր** (амбулатория)–բուժարան, **աֆիցեր** (офисер)–սպա, **աֆուերք** (аптека)–ղեղատուն, **բագլաշկա** (баклажка)–փափաշիշ, **բալլիցա** (больница)–հիվանդանոց, **բամբազ** (бумаза)–բումազե, **բոթուլ** (бутылка)–շիշ, **բաշպոշթ** (паспорт)–անձնագիր, **բըլդուզեր** (бульдозер)–բուլդոզեր, **բըռուծին** (пружина)–զսպանակ, **գալուստիզ** (галстук)–փողկապ, **գառդիրովկա** (гардероб)–զգեստապահարան, **դոխարուր** (доктор)–բժիշկ, **ըշկափ** (шкаф)–պահարան, **ըշփըշկ'նիլիըշկ'նի** (спички)–լուցկի, **ըռամկա** (рамка)–շրջանակ, **ըռեզին** (резинка)–ռետին, **ըսկըրո** (скупой)–ժաւր, **ըստաքան** (стакан)–բաժակ, **ըստուլ** (стул)–աթոռ, **ըստուրա** (столб)–հեռագրասյուն, էլեկտրասյուն, **ծմբզով** (жаркое)–փապակած կարտոֆիլ, **լամփն** (лампа)–լամպ, **լըխանգ'նի** (лоханка)–մետաղյա փաշտ, **կաթէք** (копейка)–կոպեկ, **կալբասա** (колбаса)–երշիկ, **կալիդոր** (коридор)–միջանցք, **կալոշ** (калоши)–կրկնակոշիկ, **կամփոթ** (компот)–կոմպոտ, **կամֆեթթթ** (конфеты)–կոնֆետ, **կանդուծիդ** (контуженный)–կոնտուզիահար, **կառդոնիզ** (картежник)–խաղամու, **կառզինգա** (корзинка)–զամբյուղ, **կաստուրգա** (кастрюля)–կաթսա, **կ'երասինգա** (керосинка)–նավթավառ, **կորրատուր** (кооператив)–խանութ, **դարավուլ** (караул)–պահակ, **մալմալաթ** (мармелад)–մարմելադ, **մալոշնիզ** (молочник)–կաթնաման, **յուպկ'նի** (юбка)–կիսաշրջագգեստ, **շագալաթ** (шоколад)–շոկոլադ, **շըխուրկա** (чахотка)–թոքախտ, **շըմադան** (чемодан)–ճամպրուկ, **ջոլկը** (шетка, счеты)–1. խոզանակ, 2. համրիչ, **պաթիրու** (папиросы)–զլանակ, **պադալոզ** (потолок)–առաստաղ, **պադիֆոն** (патефон)–պատեֆոն, **պալզոն** (балкон)–պարշգամբ, **պալդոն** (пальто)–վերարկու, **պըռաֆիսոր** (профессор)–պրոֆեսոր, **պըռաշոր** (порошок)–ղեղափոշի, **պըրոմնիզ** (приемник)–նաղիորդունիչ, **պիստուլէ** (пистолет)–ստրճանակ, **պուլ** (пол)–հատակ, **պուլէզ** (поезд)–զնացք, **սալդաթ** (солдат)–զինվոր, **սամասվալդ** (самосвал)–ինքնաթափ, **սըմավար** (самовар)–ինքնաեռ, **վեդրնի** (ведро)–դուլ, **վիշիլգա**

¹⁷ В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, Москва, 1955. С. Ожегов, Словарь русского языка, Москва, 1990.

(вешалка)–կախիչ, **տաբլետկա** (таблетка)–աթոռակ, **տաբլետ** (таблетка)–ափսե, **ֆանար** (фонарь)–լապտեր, **ֆրդոլ** (фуртол)–ֆուպրոլ, **ֆրդոն** (фургон)–կառք և այլն:

Բնականաբար, որոշ փոխառություններ խոսվածքին են անցել երրորդ լեզվի միջոցով, օրինակ արաբերենից պարսկերենի միջոցով է խոսվածքին անցել **մըսմար** բառը, գերմաներենից ռուսերենի միջոցով՝ **գալուստիզ** բառը, ռուսերենից թուրքերենի միջոցով՝ **բաշպոնթ** բառը և այլն: Երբեմն էլ բառաբարդման, ածանցման միջոցներով խոսվածքում նոր բառեր են գոյացել փարբեր լեզուներից փոխառված և բնիկ հայերեն բառերով ու ածանցներով: Այս շարքին կարելի է դասել **դավլմքխանա**, **բեղասրլ**, **բեսամթ**, **թամսրվիլ**, **դամդողիլ**, **բնգնգվիլ**, **անաբուռ**, **դոլթդարագ**, **քնլիհանիզ** և այլ բառեր:

Մանկական բառապաշարը

Անհրաժեշտ ենք համարում քննել նաև խոսվածքի մանկական բառապաշարը, որպեսզի պահպանվել են տասնյակ հեքիաթերգրական բառեր՝ **ախ(ա)**–ծեծել, **անհ**–անուշ, **հաճելի**, **անհի**–աչք, **աջա**–ականջ, **բաբուլ**–կոշիկ, **բրժի**–կով, **բրժո**–հորթ, **բրլի**–միջատ, **բրլո**–փոքր միջատ, **բու**–ջուր, **գրդի**–այծ, **գրդո**–ուլ, **դրնգոյ**–խաղ, խաղալ, **գրնգրլ**–խաղալիք, **թան**–չկա, **թանթի**, **չանցի**–ծեռք, **թիթի**–քիթ, **լուլու**–մեզ, միզել (տղաների), **կագա**–միրգ, անուշեղեն, **կուգու**–երեխա, փկնիկ, **կոգոգ**–հրեշ, գազան, **ծաճա**–ծամոն, **ծաճի**–ծվածեղ, **ծանձար**–կանգնել, **ծուծու**–ծու, **ծիծի**–ծի, **ծիճի**–կուրծք, կուրծք փալ, **կուջի**–զլուխ, **դիջի**–ափամ, **ճիժի**–լույս, լուսավոր իր կամ կեղ, **ճրնգրլ**–երաժշտություն, նվագարան, նվագել, **ճուճու**–հավ, թռչուն, **ճուջու**–երեխայի արական սեռական անդամ, **մամա**–մայր, ուրել, **մաչ**–համբույր, պաչ, **նաննան**–ուրել, **նանն**–քնել, **շանշուլ**–լավ, գեղեցիկ, սիրել, **շիշի**–գիրկ, շալակ, գրկել, շալակել, **չիշի**–մեզ, միզել (աղջիկների), **չուչու**–շոր, **չոչո**–քուռակ, **չոչոշ**–ավանակ, **պաբա**–հայր, պապ, **պաբաբա**–պար, պարել, **պադա**–փաթ, **պրնգրլ**–պար, **պիդի**–նարել, **պուդու(զ)**–երեխայի նստաբեղ, **պուպու**–ոչխար, գառ, **պոդո**–ոտք, քայլել, **ուֆ**–ցավ, ցավել, հիվանդություն, հիվանդանալ, **փափա**–հաց, **փրշի**–կափու, **փրշո**–կափովի ձագ, **փու**–զզվելի, փզեղ, **քաբա**–

կղկղանք, կղկղել, **քրխ**–անհամ, վափ, **քուցի**–շուն, **քըչօ**–շան լակոփ, **ֆուֆու**–ճաշ և այլն¹⁸:

Մրանք լեզվի զարգացման վաղ շրջաններից դարերով, հազարամյակներով եկած այն բառերն են, որոնք արտահայտում են միևնույն կայուն նշանակությունները, և որոնց հիմքի վրա կրպսեր փարիքի (մեկից երեք փարեկան) բարբառախոս երեխան փորձում է հասկանալ մեծերին, մրքեր արտահայտել և զարգացնել սեփական բառապաշարը՝ վեց փարեկանում հասցնելով շուրջ 2500 բառի¹⁹:

Ինչպես բերված բառացանկից նկատվում է, ըստ ձևաբանական դասակարգման, խոսվածքի մանկական բառապաշարում առկա են հիմնականում գոյականներ, ավելի քիչ թիվ են կազմում ածականները և բայերը: Մյուս խոսքի մասերը կրպսեր փարիքի մանկական խոսքում գրեթե բացակայում են: Սակայն, քանի որ երեխայի խոսքի մեջ ձևաբանական, ինչպես նաև շարահյուսական հստակ սահմանազատումներ չկան, միևնույն բառը կարող է կիրառվել ոչ միայն որպես գոյական կամ ածական, այլև որպես բայ:

Օրինակ՝ «**փաղա ուֆ**» արտահայտությունը կարող է նշանակել «փարիկը հիվանդ է», «**ղիջի ուֆ**» արտահայտությունը՝ «ափամս ցավում է», «**կուզու փոդօ**» արտահայտությունը կարող է նշանակել և՛ «փիկնիկի ոտքը», և՛ «երեխան քայլում է»:

Խոսվածքի մանկական բառապաշարն ըստ կազմավորման կարելի է բաժանել հետևյալ բառախմբերի՝

ա) ձայնարկություններից առաջացած բառեր՝ **ախ**, **ախա** (ախ–զայրույթ արտահայտող ձայնարկություն), **անչ** (անչ–բավականություն արտահայտող ձայնարկություն), **ուֆ** (ո՛ւֆ–ցավ արտահայտող ձայնարկություն), **փու** (փո՛ւֆ–զգվանք արտահայտող ձայնարկություն), **բըժօ** (բըժօ՛-բըժօ՛-հորթին կանչելու ձայնարկություն), **գըդօ** (գըդօ՛-գըդօ՛-ուլին կանչելու ձայնարկություն), **փըշօ** (փըշօ՛-փըշօ՛-կափվի ձագին կանչելու ձայնարկություն) **քըչօ** (քըչօ՛-քըչօ՛-շան լակոփին կանչելու ձայնարկություն), **ճուճու** (ճո՛ւ-ճո՛ւ-հավի ճրերին կանչելու ձայնարկություն), **չօչօ**, **չօչօշ** (չօշշ-էշին քշելու ձայնարկություն) և այլն.

¹⁸ Ա. Վարդանյան, Վայոց ձորի խոսվածքի մանկական բառապաշարը, Պարմա-բանասիրական հանդես, 2003, թիվ 2, էջ 272-275:

¹⁹ Ժ. Կոնդակյան, Մեկից յոթ փարեկան երեխաների բառապաշարը, Երևան, 1981, էջ 6-9:

բ) բնաձայնություններից առաջացած բառեր՝ **զընգըլ** (զընգոցի ձայնի նմանակումը), **ճընգըլ** (ճընգոցի ձայնի նմանակումը), **ղիջի** (ափամների կրճպոցի նմանակումը), **նամնամ** (ծամելու ձայնի նմանակումը), **Ֆուֆու** (ճաշը փչելու ձայնի նմանակումը), **ջիշի** (միզելու ձայնի նմանակումը), **քըխ** (կոկորդը մաքրելու ձայնի նմանակումը) և այլն.

գ) խոսվածքի գավառական բառերի կրճարված-պարզեցված փարբերակներ՝ **աջա** (անգաջ–ականջ), **թաթի** (թաթիգ–թաթիկ), **ծաձա** (ծանդաք–ծամոն), **ծաձի** (ծըվածէղ–ձվածել), **ծիծի** (ծի–ձի), **ծիձի** (ծիձիգ–ծիձիկ), **բըլի** (բըլօջ||բըղօջ–բգեգ), **ճուջու** (ճուջուղ–երեխայի արական սեռական անդամ) և այլն.

դ) առանձին ուսումնասիրության արժանի, ըստ երևույթին՝ հայերենի բառապաշարի ավելի հին շերտերի բառեր՝ **կուջի**, **կօզօզ**, **փափա**, **շմշուլ**, **շիշի**, **չմչի**, **տիդի** և այլն:

Օրինակ, վերջին խմբին դասվող **փափա** բառը Գևորգ Զահուկյանը բխեցնում է հնդեվրոպական *pap(p)a արմատական բառից,²⁰ կարծում ենք, որ **մաման** («ուրել» նշանակությամբ) ակնհայտորեն համեմատելի է հնդեվրոպական *mam(m)a արմատական բառի հետ, **թիթին** թերևս համեմատելի է խեթերեն titita («քիթ») բառի հետ, **բաբուլը**՝ պարսկերեն بابوش («մաշիկ») բառի, **մաչը**՝ موش («համբույր, պաչ») բառի, **չուչուն**՝ ռուսերեն мышь («կանաչի երկար զգեստ») բառի, **կուզուն**՝ ռուսերեն куца («տիկնիկ») բառի, **բուն**՝ պարսկերեն ب («ջուր») և շումերերեն ab («ջուր») բառերի հետ:

Ինչպես նկատվում է, բարբառների մանկական բառապաշարն իր մեջ ամփոփում է լեզվական հետաքրքիր իրողություններ և միանգամայն առանձին ուսումնասիրությունների արժանի բնագավառ է:

Բառիմաստի փոփոխություն

Խոսվածքի բառապաշարում բառի արտահայտած իմաստը ոչ միշտ է համապատասխանում գրաբարում, ժամանակակից հայերենում կամ փոխաբառի լեզվում նույն բառի արտահայտած իմաստին: Բառիմաստի փոփոխության նման դրսևորումներ են, օրինակ, **սիռոդ** բառը, որ խոսվածքում ունի է նաև **սպամոքս** իմաստը, **զըխ**–

²⁰ Գ. Զահուկյան, նշված աշխատանքը, էջ 275:

ճալլժըխճալ բառը՝ **զզվել**, **թագիլ** բառը՝ նաև **ցավել** (աչքը), **ժուռ** բառը (գրաբարում՝ «ազդիս»)՝ **յուղ**, **շօխկը** բառը՝ **սպվեր**, **տալ** բառը՝ նաև **խայթել** (օձ, կարիճ, մորմ), **շինիլ** բառը՝ նաև **տապալկել**, **տիգիճ** բառը՝ **տիկնիկ**, **ուզիլ** բառը՝ նաև **սիրել**, **ցէթիլ** (<ցայտել) բառը՝ **միզել** նշանակությունները և այլն: Իսկ, օրինակ, պարսկերենից փոխառյալ **բաղըմջան** (بازان «սմբուկ») բառը խոսվածքում ունի **լուիկ** իմաստը, սմբուկն էլ արտահայտվում է **սել** **բաղըմջան** բառակապակցությամբ: Նման իմաստափոխության է ենթարկվել նաև ռուսերենից փոխառյալ **ըսբուլ** (сбѣл «սեղան») բառը՝ խոսվածքում սփռնալով **աթոռ** իմաստը:

Խոսվածքի բառապաշարը իր մեծագույն մասով բոլոր բնականաբան գրեթե նույնն է, միայն Օծուի-Նորսի խոսվածքն է դրսևորում բառապաշարային ոչ մեծ փարբերություններ: Օրինակ՝ բոլոր գյուղերի խոսվածքներում **պթար** բառի դիմաց առկա է **տառթ** հոմանիշը, Օծուի-Նորսի խոսվածքում, սակայն, այդ բառիմաստն արտահայտվում է փոխառյալ **քիմրմ** բառը: Մյուս բոլոր խոսվածքների **ծըվածեղ** բառի դիմաց Օծուի-Նորսի խոսվածքում առկա է **յեղածու** ձևը, **կրչեղագ** բառի դիմաց՝ փոխառյալ **դմջնյն** ձևը և այլն: **Կրիա** բառը Արենիի խոսվածքում ունի **կուռնա** ձևը, Խաչիկի, Ազնաբերդի, Օծուի-Նորսի խոսվածքներում՝ համապատասխանաբար **կուռի**, **կըռվաչանաղ**, **կըռըլու** ձևերը: Ազնաբերդի խոսվածքում **եղան** բառիմաստն արտահայտվում է հայերեն **յեղան** բառաձևով, Աղավնաձորի և Խաչիկի խոսվածքներում՝ կիրառական է **քիմեշտ** ձևը, իսկ վերջինիս **քիմեշ** փարբերակը Ազնաբերդի խոսվածքում ունի **փոցիս** իմաստը:

Բառիմաստի մասնավորում

Խոսվածքում ինչպես հայերեն, այնպես էլ փոխառյալ բառերով հաճախ մասնավորեցվում են ընդհանուր հասկացությունները, որոնք մասնավորապես դրսևորվում են իմաստային մերձավորության հերկյալ շարքերում.

Տօքրագ (փոքր տոպրակ), **պարգ** (միջին չափի կաշվե տոպրակ), **բառդան** (միջինից մեծ պարկ), **խիմր** (շար մեծ պարկ).

Քանդի (պարանի կտոր), **չաթու** (կարճ պարան՝ կենդանիներին կապելու համար), **շիմիդ** (լվացքի պարան), **ըրվան** (երկար պարան), **փօքքաշ** (հարթ պարան՝ ավանակի համեղը ամրացնելու համար),

կարան (նախշավոր հարթ պարան՝ երեխային օրորոցի մեջ կապելու համար)。

Պոռթ (ցանկացած փեսակի բուրդ), **գ՛րուցմ** (գառան բուրդ), **յօլմա** (ոչխարի մորթուց պոկած կարճ բուրդ), **դնձիկ** (այծի բուրդ), **թըֆորիզ** (այծի մազարմարներին կպած նուրբ բուրդ), **անլիմ** (զգած բրդի՝ մանելու համար նախապարասքանած երկրակ փունջը), **սո՛ւմնիզ** (զգած, պահած բուրդ), **բօլք** (զգած բրդի մանրուքը), **պըջըռանք** (բրդի մնացորդները)。

Տուջ (ճախարակի լիսեռից հանած մանած թել), **ֆօզիր** (ներկելու համար նախապարասքանված՝ ծնկների վրա 8-աձև փաթաթած թել), **կըծիզ** (կծկած թել), **թաթուզ** (գուլպա գործելու համար նախապարասքանված՝ ձեռքի ափի և բթամարի վրա 8-աձև փաթաթած թել), **մանջուզ** (կարպետ գործելու, ինչպես նաև գորգի խավերը ամրացնելու համար նախապարասքանված թել)。

Մաղ (մանր անցքերով մաղ), **խախալ** (միջին մեծության անցքերով մաղ), **դաշկիր** (միջինից մեծ անցքերով մաղ), **շրդմրմր** (ամենամեծ անցքերով մաղը)。

Ծօռթ (մինչև մեկ փարեկան հորթ), **դանա** (մեկից երկու փարեկան հորթ), **հերինջ** (մայրացու կով), **աչառ** (երկուսից երեք փարեկան ցուլ), **քննն** (ցուլ), **կօվ** (մայր կով), **յեզը** (կրպած, բանող ցուլ), **ամբօլ** (գութանին լծվող եզների առաջին զույգը), **դարաղայիշ** (գութանին լծվող եզների երկրորդ զույգը), **փագի(ն)** (գութանին լծվող եզների երրորդ զույգը), **հօրիք** (գութանին լծվող եզների չորրորդ զույգը)。

Ուլ (մինչև մեկ փարեկան ուլ), **չնդիշ** (մեկից երկու փարեկան ուլ), **քըվմր** (մայրացու այծ), **թնքն** (նոխազ, քաղ), **էձ** (մայր այծ), **դըբըռ** (երկուսից երեք փարեկան կրպած նոխազ), **սիբիր** (չորսից հինգ փարեկան կրպած առաջնորդ նոխազ), **սէյիզ** (հինգից ավելի փարեկան կրպած առաջնորդ նոխազ), **քնռն** (անականջ այծ), **քնռնն** (փոքր ականջներով այծ), **ք՛օլն** (անեղջյուր այծ)。

Կառը (մինչև մեկ փարեկան գառ), **թօխի** (մեկից երկու փարեկան գառ), **շըշնիզ** (մայրացու ոչխար), **դօջ** (խոյ), **վօխնմր** (մայր ոչխար), **վօռն** (երկուսից երեք փարեկան կրպած խոյ), **ծգնն** (երեքից չորս փարեկան կրպած խոյ), **բուռմաջ** (չորսից ավելի փարեկան կրպած խոյ), **քնդին** (կոպոշավոր ոչխար), **ըռամբուլ** (պոչավոր ոչխար)。

Քուռազ (ավանակի, ձիու մինչև մեկ փարեկան քուռակ), **սըփա** (մեկից երկու փարեկան ավանակ), **դայ** (մեկից երկու փարեկան ձի),

էշ (արու ավանակ), ծի (արու ձի), քած էշ (էգ ավանակ), մաղյան (էգ ձի), ուլաղ (բեռնակիր ավանակ գրաստ)։

ճուղ (հավի մինչև վեց ամսական ճուր), պոխ (վեց ամսականից մինչև մեկ տարեկան հավ), վօնգազաճուղ (երեքից վեց ամսական աքաղաղ), վօնգազ (վեց և ավելի ամսական աքաղաղ), թուխաղ (թուխս նստած կամ ճուր հանած հավ), թըխսամէր (երկու և ավելի տարի թուխս նստած հավ), սազվարի (սև-սպիտակ համաչափ շերտանախշերով հավ), կարի-կարի (զարեման ուլունքազարդով հավ), կուղուլ (անպոչ հավ), փումփուլավոր (կտրարի վրա փեղքափնջով հավ)։

Բառիմաստի մասնավորման օրինակներ են նաև տարբեր կերակրանունների հետ **եփել** բայի հոմանիշների տարբերակված կիրառությունները։

Խաշ, դօլմա, հալիմ... **տրնիլ**, թան, յախնի, խաշիլ, բըլամա, նըվուզ, էվէուզ, պօլի... **էփիլ**, խավիձ, շըփօթ, շօրվա, բալանջուզ, խըրօվաձ, խըրխօզի... **անիլ**, պանջնը, նվուզ, անգուղան, սիբէլ, շօմի, տախձը... **շինիլ**, քնքնք, կուղաք... **սարքիլ**, կաթա, թըռթեվանուզ... **թըխիլ**, քըֆուս, փըլավ... **քըցիլ** և այլն։

Խոսվածքի գունանուններն են՝ **սիպտանգ**, **սէվ** (սովորական սև), **թուխ** (մուգ սև), **ջըմդիք** (շատ մուգ սև), **կարմիր**, **ալ**, **կանանչ**, **կաբիդ**, **տէղին**, **գանդանվ** (մուգ կանաչավուն դեղին), **մըրդուզ** (շեկ), **քնկըռանգ** (գորշ), **բօզ** (1. շեկ, 2. գորշ), **ծիրանի**, **նարնջի**, **գըլլարի ըռանգ** (բալագույն), **վանթըռանգ** (վարդագույն), **թաննքըռանգ** (մանուշակագույն) և այլն։

Դարձվածքներ

Խոսվածքի բառապաշարի մասն են կազմում նաև դարձվածքները՝ բառերի վերաիմաստավորված կայուն կապակցությունները, որոնք օգտագործվում են որպես բաղադրյալ բառեր։ Կիրառական են ինչպես գույր հայերեն բառերից, այնպես էլ հայերեն և փոխառյալ բառերից կազմված դարձվածքներ։

աղօթարանը կօռնցրնիլ–ամոթը իսպառ կորցնել
գանթը խավարիլ–ամենաթանկ ունեցվածքից զրկվել
էշի գանդիզ–անորոշ գոյություն չունեցող ժամանակ

ընենց պան ասիլ, վօր էփաձ հավը կըկըզա—անհեթեթություն
դուրս փալ

իրան պաղըպաշօվը փալ—անելանելի վիճակում հայտնվել

իրան պարգըմը փրնիլ—անմեղ ձևանալ, չքմեղանալ

լնվունը թեքվիլ—գործերը ձախ գնալ

կադարը թըքանալ—թեթևակի հարբել, փրամադրությունը
բարձրանալ

կալու գըռ՝թննիլ—խիստ չափազանցել, ուռճացնել

կաթընկօրեզ րլիլ—միմյանց հետ խիստ մտերմանալ

կամը քաշիլ—խիստ դժվար աշխատանք կատարել

կ'եռքընին հըմբարիլ—մեկին հիմարացնել, բուռը հավաքել

հօքըմը ճուր փրնիլ—սփիպել, պարտադրել

դանդալ կըռձիլ—կարևոր գործի համար երկարապես, փաժա-
նակիր աշխատանք կատարել

միսը թափիլ, միսը վօսկըռիցը րլիլ—խիստ անհարմար զգալ

նն մըռռալ, նն կըռռալ—անարբեր կեցվածք ընդունել

նօհերը վեր պերիլ—աներևակայելի դժվար գործ անել

շունըկադու րլիլ—միմյանց հետ խիստ թշնամանալ

պաղանը ճըղիլ—ծանր հիվանդությունը կամ անհույս վիճակը
հաղթահարել

պարգօվ լիս պերիլ—մեծ ուրախություն, բերկրանք պատճառել

պօշալրագ'երը ճուր ընգ'իլ—երեխաների հասունանալը

վիզը քօռ՝թ փնննգօվ կըղրիլ—մեկի հանդեպ դաժան արարք
կատարել

օցի լնգն հանիլ—աղաչել-պաղապրել, թախանձել և այլն:

ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ

Բառարարդում

Խոսվածքում առկա են ինչպես հարադրական, այնպես էլ համա-
դրական բարդություններ²¹:

Հարադրական բարդությունները լինում են՝

---

²¹ Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981, էջ
85-99:

Կրկնավոր բարդություններ՝ մին-մին, քիչ-քիչ, մենձ-մենձ, յեգին-յեգին, պանցրը-պանցրը, աման-չաման, լագոյ-լուգուդ և այլն.

Խոսվածքում առկա են նաև առանձնահատուկ կազմությամբ կրկնավորներ՝ *փեղփեղոտ, պաղըպաշ, պարըպագ, փերըփեշ, չորըչօփ, չորըչփլաղ, փարըփալաս, լարըլագօղ, ցերըցէխ, խերը-խեցագ, բարըբախճա, յերըյեմիշ, խարըխաբար, պուրըպուջախ, զորըզօրիլ և այլն:*

Ինչպես նկատվում է, խոսվածքի որոշ կրկնավորներ հնչյունափոխված ու շաղկապով (ու>ը) համադրականի վերածված նախկին հարադրական բարդություններ են:

Բուն հարադրական բարդություններ՝ պար կալ, փուս կալ, թափ փալ, հալըմաշ ըլիլ, հախսը մըննիլ, ուրմար կալ, փագօվ ըլիլ, էրեսօվ փալ և այլն:

Խոսվածքում խիստ առատ են հարադիր կազմությամբ բայերը՝ վեր կալ-իջնել, վեր ունիլ-վերցնել, վեր փրնիլ-իջեցնել, վեր քըցիլ-1. ցած գցել, 2. վիժել, վեր անիլ-մաքրել, սափրել, միղ(ը)ն ընգիլ-մտաբերել, մըղիցը թըռնիլ, մըղըհան անիլ-մոռանալ, միղը կալ-հիշել, կախ անիլ-կախել, թեք ընգիլ-պառկել, թեք քըցիլ-պառկեցնել, թօլ ըլիլ-գլորվել, թօլ անիլ-գլորել, թավիլ փալ-թավալվել, թըբըռին անիլ-թպրտալ, հուշը քընալ-ուշաթափվել, հուշը կալ-սթափվել, կըրագ փալ-այրել, կըլխի ընգիլ-հասկանալ, ըմբռնել, կըլխի քըցիլ-հասկացնել, կըլուխ քաշիլ-ստուգել, կուլ անիլ-գրկել, կուկուլ անիլ-գրկախառնվել, փօխսը քըցիլ-միմյանց հետ խառնել, շփոթել, փօխսը ընգիլ-միմյանց հետ խառնվել, յեղ փառնալ-վերադառնալ, փագաթաղուսկ անիլ-խսպառ վերացնել, փագաթաղուսկ ըլիլ-խսպառ վերանալ, փըրօր-փըրօր կալ-սեթևեթել, սեվ կըրօղի ծօցօց ըլիլ-անհետ կորչել, վերանալ, սեվ կըրօղի ծօցօց անիլ-անհետ կորցնել, վերացնել, ինչպես նաև փոխառյալ՝ ազմիշ ըլիլ-հեռվից հեռու որևէ տեղ գնալ, անգըլմիշ ըլիլ-ծնել թափել, անփըմիշ կալ-կտոր-կտոր լինել, ղանգըլլանիշ անիլ-ծաղրել, ղընամիշ անիլ-պարսավել, դարովել, խանթիր անիլ-ներել, զիջել, անգանգ-բանգանգ ըլիլ-գուգվել-գարդարվել, շանշմիշ ըլիլ-գլուխը պտտեցնել և այլն:

Համադրական բարդություններից առկա են.

Հողակապավոր բարդություններ՝ անգաջակագող, կըլխապաց, հաստակաշի, անշկապաց, վոխճանրավողի, նախրափրշաղ, կինաթափէք, ախճրգալեր, էճամոորոք, էշակաթնուգ, հազարաշմբիք, կաղվազանգագ, էշակըրեղ, ծալքալեր, կաթնաքամիգ, չորաթան, տաշտաքէրանք, առդալեր, բաղամածիրան, քէռնագին, պէնագին, տէքրնագին և այլն:

Ինչպես նկատվում է, որոշ բարդություններում ա հողակապը հնչյունափոխվում է (ա>ան):

Անհողակապ բարդություններ՝ արընալեր, կագողերես, պերանփոխէք, պերանկալիգ, կուշկողրիգ, տրդամաթ, կընիգարմաղ, ուսքըցիգ, էրեստրվանք, տրդալեր, քարադգաթ, ֆոդմաղիգ, քնուիննիգ և այլն:

Որոշ հարադրական բարդություններ խոսվածքում ձեռք են բերել համադրական բնույթ՝ հերնըմեր, ճառթըրփըշուր, կարըծել, սարըծոր, ահրտող, կարըկըրգադան, մառթըրկընիգ, կէրըխում, մէնճըպըջիր, պագըրուռ, կաթնըկօրեգ, յէռըքօր, կօղըկըրօղ և այլն: Այս բարդություններում նույնպես առկա է ու շաղկապի հնչյունափոխություն (ու>ը):

Ածանցում

Խոսվածքում կիրառական են հետևյալ վերջածանցները՝

-ազ||ննգ՝ վօռցագ, տաշտագ, միշննգ, մէննգ||մաննգ, ճուխտագ, բիրննգ և այլն.

-ագան, էգան՝ տընագան, կախտագան, ասկագան, ամսէգան և այլն.

-աղ՝ պօջաղ, կըռնաղ, կէսաղ, թէրաղ և այլն.

-ալի՝ մըսալի, յէղալի, սըռղալի, ճըրալի, տուրալի և այլն.

-ային՝ չօրային, անճրէվային և այլն.

-ան՝ մէրան, կաբան, ծասկան, հօվան, փօխան, խըզխըզան, ծըվծըվան, նըվնըվան, կըռթան, կըռկըռթան և այլն.

-անք, էնք, օնք՝ կաթանք, տաշտաքէրանք, փըշրանք, տագանք, հէրանք, քէռօնք, խընամօնք, Մըխսօնք, Խառաղէնք, Ուսէփէնք.

-անօց՝ անգնալանօց, խուժանանօց, շընանօց, խօզանօց, ճագաղանօց, լիտրանօց, մէտրանօց, կիլօյանօց, փըթանօց, տասսանօց, հինգանօց և այլն.

-**ավօր, վօր՝** ճրքնավօր, կ'եղծավօր, կանգադավօր, հրո՞սան-
քավօր, փրոնավօր, ծիյավօր, սրքվօր, սարվօր, ճրրվօր և այլն.

-**արան՝** ուսմարան, դադարան և այլն.

-**արար՝** կրովարար, տրնարար և այլն.

-**ացու՝** մրսացու, սերմացու, շօրացու, խրրօվածացու, աստառա-
ցու, առաջացու և այլն.

-**ացուգ՝** քրնալացուգ, կալացուգ, տալացուգ, առնիլացուգ, մեռ-
նիլացուգ և այլն.

-**է՝** վօսկէ, առգաթէ, փեղէ, ֆօղէ, պամբազ'է և այլն.

-**եղէն||եղան՝** վօսկ'եղէն||վօսկ'եղան, առգաթեղէն||առգաթեղան,
շոնշեղէն||շոնշեղան, կանանչեղէն||կանանչեղան, պրոթեղէն և այլն.

-**երէն՝** հայերէն, ըռըսերէն, ֆառսերէն, վրրացերէն, անքերէն,
թուրքերէն և այլն.

-**էք՝** կ'իսնաթափէք, հառսնաարեւէք, նըշանարդրէք, անշկարդրէք,
տրնօխնէք և այլն.

-**ըթուն||ուպուն՝** ուրախըթուն||ուրախուպուն, պարեգամըթուն||
պարեգամուպուն, հաղաղըթուն||հաղաղուպուն, սերըթուն||սերուպուն
և այլն.

-**ի՝** կանանչի, աղի, արգաթի, փեղի, ֆօղի և այլն.

-**իգ՝** ծիղիգ, պընդիգ, ճըրիգ, լըղեգիգ, ճըբըլըրիգ, տըբընջիգ,
լըռիգ, կըլօլիգ||պըլօլիգ||փըլօլիգ, պըջիրիգ, լըխարիգ, լօթիգ,
հադարարիգ, սընդըվակալիգ, ալիրմաղիգ, ֆօղմաղիգ և այլն.

-**ին՝** կարքին, տեղին, անանմագին և այլն.

-**իք՝** կըպծընէիք, ըլերիք, սըռդաուգէլիք և այլն.

-**լան՝** լանցլան, ցէթլան և այլն.

-**լիգ՝** կառջլիգ, քիփլիգ, կօզլիգ և այլն.

-**հանց՝** տագըհանց, էրեսըհանց, մենծըհանց, պըջըրըհանց և այլն.

-**հար՝** տիվահար, տօղտօղահար և այլն.

-**մունք՝** սըխալմունք||սըղալմունք, արարմունք, չարչարմունք և
այլն.

-**ստան, ստուն՝** հայաստան, Պառսկաստան, Արմաքըստան, Հռու-
սաստան, թուրքըստուն, քըռըրստուն և այլն.

-**վասկ(ը)՝** կըղօրվասկ(ը), հինվասկ(ը), մանվասկ(ը) և այլն.

-**վօրի||վերի՝** մառթավօրի, կընգավօրի, ախճըգավօրի, տըղա-
վօրի, մենծավօրի, ըրէխավօրի, սըղանավօրի, կ'եղավօրի, էշավօրի,
տընագվերի և այլն.

-ցի, ացի, էցի՝ սարեցի, կ'էղացի, քաղաք'էցի, կընդեվասցի, ըղնածօրցի, խաչիգ'էցի, ագէցի, չըվէցի, ջնհիրըցի, նախճըվանցի, պառ'սկասպանցի, վրրացի և այլն.

-ուգ՝ աղվէսուգ, կաթնուգ, թաթուգ, վախնուգ, գ'իժվանուգ և այլն.

-ունք՝ վօռ'թունք, մանդրունք, խագունք և այլն.

-ուսկ(ը)՝ աբրուսկ(ը), հուրուսկ(ը), մերուսկ(ը), սըվօրուսկ(ը), պահուսկ(ը), տագաթաղուսկ(ը) և այլն.

-օդ՝ ժանգօդ, յէդօդ, ֆօդօդ, քօսօդ, սըդօդ և այլն.

-օվի(ն)՝ առնօվի(ն), վէննօվի(ն), տըննօվի(ն), շինօվի(ն), քանդօվի(ն), ծալօվի(ն), կըծօվի(ն), բըցօվի(ն) և այլն.

-օց՝ խառոց, հրրօց, տըղնօց, սիպտանօց, ծըգըլթօց, հաչօց, կըլավօց, ճըղըռոց, տըրակկօց, փըսփըսօց, ֆըսֆըսօց և այլն.

Խոսվածքում կիրառական են հետևյալ ժխտական նախածանցները՝

ան՝ անսիռդ, անխըրադ, անուսում, անպաշ, անաղըհաց, անմառթ, անկընիգ, անգավագ, անքուն, անլուգո՞ւ և այլն.

չը՝ չըպէր, չըխօսկան, չըհաս, չըտէս, չըկամ և այլն:

Կիրառական է նաև հետևյալ փոխառյալ վերջածանցը՝

-չի՝ նըգարչի, խառնակչի, սըվաղչի, ամբօլչի և այլն:

ՇԱՐԱՀՅՈՒՄԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Սովորաբար բարբառները շարահյուսական խիստ առանձնահարկություններ չեն դրսևորում գրական լեզուների հանդեպ: Ուստի, համառոտ կանոնադաշտնաճի խոսվածքի որոշ շարահյուսական առանձնահարկությունների միայն:

Խոսվածքը շարահյուսական կառուցվածքով ընդհանուր առմամբ համընկնում է ժամանակակից գրական արևելահայերենին՝ դրսևորելով արևելահայ բարբառներին բնորոշ հարկանիշներ: Խոսվածքին հապուկ է խոսքի արտահայտման կենդանի, աշխույժ, հաճախ՝ առած-ասացվածքներով, օրինանքներով, առօրյայում սովորական դարձած անեծքներով ու հայիոյանքներով համեմված ոճը: Որոշ բառեր ունեն իրենց ոճական ենթադրաբերակաները: Օրինակ, **պըրօրվիլ** («սեթևեթել») բառի կողքին առկա է նաև **պըրօր-պըրօր կալ** («չափից ավելի սեթևեթել») հոմանիշը, կամ **զըռթնրվիլ** բառի կողքին **բնգնգվիլ** («խիստ զարդարվել, պճնվել») և **նգնգ-բնգնգ ըլիլ** («խիստ պճնվել, պճնազարդվել») ձևերը:

Որոշ բառեր ունեն մի շարք իրադրական տարբերակներ, որոնց կիրառությունը հաճախ խոսքին հաղորդում է ոճական որոշակի առանձնահարկություն՝

փոքր(իկ)>**պըջիր**||**պըջիրիգ**||**պըջիգ**||**պըջինգ**||**պըջլօնգ**||
պըջլունգ||**պըջլննգ**||**պըջլլօ**||**փըստըլլօ**
 կյոր(իկ)>**կլլօիգ**||**կլլօիգ**||**փլլօիգ**
 ճխլել>**ճըլխիլ**||**պըլխիլ**||**փըլխիլ**
 համար>**հըմար**||**մըհար**||**մար**
 հավաքել>**հըվաքիլ**||**վըհաքիլ**||**ֆաքիլ**
 վերցնել>**վէր ունիլ**||**վէրնիլ**||**վէննիլ**
 իրար գալ («շարժվել») >**իընր կալ**||**փիընր կալ**||**տնընր կալ**||**նընր կալ**

հիմա>**հըմի**||**մըհիլ**||**հըմիգ**||**մըհիգ**||**հըմիգըս**||**մըհիգըս** և այլն:

Օրինակներ՝

Մին **պըջիը** փեղ **քըցեց** թօրէնը:

Հըրօրոցընը մին **փըստըլլօ** որէխա կար:

Ծիրանը սալագըմը **ճըլխէլ ա**:

Ծիրանը հասել ա, փրփխել:

Պատմողական խոսքին և երկխոսություններին առավել բնորոշ են երկկազմ նախադասությունները՝ հաճախ թերի կառուցվածքով: Միակազմ նախադասություններ հանդիպում են հափկապես առածներում և ասացվածքներում՝

Հին փամբանը քամո չէն փալ:

Դնոգ խօսկը հննաքքմն էն ասըմ:

Վերի յուռղի դնդիրը ներքի յուռղմն էն գիղըմ:

Տըզլօզ ջաներներին կաղու էն շղնգել:

Բարդ համադասական նախադասությունների անմիջական բաղադրիչների կապակցության գերիշխող միջոցը շարահարությունն է՝ համադաս նախադասությունների անշաղկապ միավորումը.

Ըռավօրը վէկացամ, քընացիմ մարգը, մին դնսարն սօխ նան կանանչի քաղիմ, պերիմ, լըվացամ, փրրիմ շալըմը, էդ հնլիվօրը հացըպանրի հեղ փարավ հանղը:

Բարդ նախադասության բաղադրիչ պարզ նախադասությունները հաճախ միմյանց հետ կապվում են հնչերանգով.

Արմենագն ա քընացել, Կիքօրը:

(Արմենակն է գնացել, թե՛ Գրիգորը:)

Մարիցն էս կալի՛, բախճի՛ցը:

(Մարի՛ցն էս գալիս, թե՛ այգուց:)

Քընացի՛ր, մընացի՛ր:

(Գնացի՛ր, թե՛ մնացի:)

Տո՛ւ կըքընաս քաղաք, հառ՛սը՛դ կըզա կէղը:

(Դո՛ւ կգնաս քաղաք, թե՛ հարսդ գյուղ կզա:)

Համադաս նախադասությունները և նախադասության համադաս անդամները միմյանց կապակցվում են հարկապես **նա(ն), յն, յն...յն, համ...համ, նն...նն** փոխառյալ շաղկապներով:

Բարդ ստորադասական նախադասությունների անմիջական բաղադրիչները կապակցվում են հափկապես **վօր, թէ, թէ վօր, բա, ինչպես նաև փոխառյալ համա, չունքի, քի** շաղկապներով:

Ի տարբերություն գրական արևելահայերենի՝ որպես պարագա հաճախ կիրառվում է **ըմ** վերջավորությամբ ներգոյական հոլովը՝

Մաղ փիսըթունը ընդա կընգանըմն ա, իրանըմը չի:

(Ամբողջ վարությունը նրա կնոջ մեջ է, և ոչ իր մեջ:)

Կօքըմըդ նըստեմ, մոլրոլքդ ծիք փամ:

(Գոգդ նստեն, մորուքդ ձգեն:)

Խանում-խաթունը սալագըմը պար ա կալի:

(Խանում-խաթունը կողովի մեջ պարում է:)

Հինգ հրմբարիլումը քընաց պերեց:

(Մինչև հինգը հաշվելու ընթացքում զնաց բերեց:)

Առավել կիրառական է նաև անկախար դերբայը՝

Ըրեխեն քընըմ փեղը վեր ընգավ:

(Երեխան քայլելիս ընկավ:)

Յես մեննագ իմ մեռնըմ օրս չեմ գիտըմ:

(Ես միայն իմ մեռնելու օրը չգիտեմ:)

Նպարակի պարագան արտահայտվում է անորոշ դերբայի ուղղական հոլովով՝

Ըրեխեքը քընացել ին կարի քաղիլ:

Տըղերքը քընացել էն դառը՝ ուղիլ-խըմիլ:

Նավաքականություն արտահայտող հոգնակի ձևերը, ինչպես նաև գույգ մարմնամասերը ստորոգյալի հետ թվով չեն համաձայնեցվում՝

Ժանգ'երքը վըրա էր փալի:

Ըլըմ ա չըլըմ, մին մառթըկընիգ ա ըլըմ:

Մենծըպըջիրըդ շուն թառնա:

Ըրեխի նշկ'երը ցավըմ ա:

Պառավի վօղերը յեռըմ ա:

Երբեմն կիրառվում է անհոդ ենթակա՝

Էն ախճիգ ո'ր քընաց:

Մառ'թ ըղմմ անաղըհաց չի ըլիլ:

Խոսվածքի ոճական և շարահյուսական առանձնահատկություններին, կենդանի խոսքին առավել մանրամասն կարելի է ծանոթանալ «Նմուշներ» մասում:

ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՆԵՐՔԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վայոց ձորի խոսվածքն ընդգրկող բնակավայրերը, լեզվական սերտ ընդհանրություն ներկայացնելուց զար, ինչպես նշվեց նախորդ մասերում, ունեն նաև խոսվածքային որոշ փարբերություններ (ինչպես հնչյունական, այնպես էլ քերականական): Մեր ուսումնասիրության արդյունքում վեր հանված հարկանիշների փարբերություններն ըստ բնակավայրերի ներկայացված են առանձին աղյուսակով (աղյուսակ 2):

Ինչպես նկատվում է ամփոփիչ աղյուսակից (աղյուսակ 3) և դրա հիման վրա կառուցված գծապատկերից (գծապատկեր 1), մյուս բնակավայրերի հարկանիշներից ամենամեծ փարբերություններն արձանագրում է Օծով-Նորսի խոսվածքը (առավելագույն փարբերությունը կազմում է 10,5 միավոր, նվազագույնը՝ 7 միավոր), քիչ ավելի նվազ չափով Աղավնաձորի խոսվածքը (առավելագույնը՝ 8,5 միավոր, նվազագույնը՝ 3,5 միավոր): Մա կարելի է բացատրել նրանով, որ Օծովը, ինչպես նաև ամբողջությամբ օծովցիներով բնակեցված Նորսը ներկայացնում են Վայոց ձորին սահմանակից Ճահուկ-Շահապունիք գավառը, ուստի այս խոսվածքի որոշ հարկանիշներ բնականաբար թեքվում են դեպի Արցախի բարբառի Սյունիքի խոսվածքները: Աղավնաձորի պարագայում խնդիրն այլ է. այստեղ 1828 թվականին հաջորդող փարիներին հաաքարվել են նաև խոյեցի ընտանիքներ (ի դեպ, վերաբնակված ընտանիքներից սերված փոհներից մեկն այսօր էլ կրում է Խոյցունք անունը), որոնց բարբառը, ինչպես վերը նշվեց, որոշ ազդեցություն թողել է խոսվածքի վրա:

Որոշ խոսվածքներ հարկանիշների խիստ փարբերություններ չեն արձանագրում՝ Ազնաբերդի (Վերին Ազնաբերդի), Գնիշիկի (Արփիի), Խաչիկի (Չիվայի), Արենիի, Ռինդի խոսվածքները միմյանցից աննշան են փարբերվում (առավելագույն փարբերությունը կազմում է 5,5 միավոր, նվազագույնը՝ 0 միավոր): Միմյանց նկատմամբ նվազագույն փարբերություններ են արձանագրում Գնիշիկի (Արփիի) և Խա-

ջիկի (Չիվայի) խոսվածքները՝ 0 միավոր, իսկ Ազնաբերդի և Արենիի խոսվածքների միջև լեզվական «հեռավորությունը» ընդամենը 0,5 միավոր է:

Եթե որպես խոսվածքը կրող ամենամեծ բնակավայր և ճակատագրի բերումով այլ հանրապետության փարածքում հայտնվելու պարճառով 20-րդ դարում առավել կղզիացած և գրական հայերենի ազդեցություններից համեմատաբար մեկուսացած բնակավայր՝ խոսվածքի կենտրոն ընդունենք Ազնաբերդը, ապա մյուս խոսվածքները կրող գյուղերը նրանից կունենան հետևյալ խոսվածքային «հեռավորությունները».

Ազնաբերդ, Վերին Ազնաբերդ – 0

Արենի – 0,5

Գնիշիկ, Արփի – 2,5

Խաչիկ, Չիվա – 2,5

Ռինդ – 2,5

Գնդեվազ – 3,5

Կեչուր – 3,5

Աղավնաձոր – 6

Օծուփ, Նորս – 10,5:

ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԴԻՐՔԸ ՄԵՐՉԱԿԱ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ

Նարակից բարբառների նկատմամբ Վայոց ձորի խոսվածքի դիրքը ճշգրտելու համար օգտվել ենք ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանի մշակած բազմահատկանիշ վիճակագրական դասակարգման սկզբունքներից: Որպես համեմատության եզրեր ընտրել ենք Վայոց ձորին աշխարհագրորեն առավել մոտ փարածքներ ընդգրկող ավանդական բարբառները՝ Արարաթյան (Երևանի), Ագուլիսի, Արցախի, Խոյի և Զուղայի (աղյուսակ 4):

50 հնչյունական (25 բաղաձայնական, 25 ձայնավորային) և 50 քերականական (25 անվանական, 25 բայական) հայերնի հատկանիշները ընդգրկող 100 բարբառային հատկանիշների¹ (աղյուսակում հայր-

---

¹ Գ. Զահուկյան, Նայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972, էջ 45-119:

կանիշները նկարագրված են հնարավորինս սեղմ, բերված են միայն համեմատվող փարբերակները) համեմատության արդյունքները վկայում են, որ Վայոց ձորի խոսվածքն ամենամերձավոր առնչություն ունի ինչպես Արարապյան (փարբերությունները կազմում են 22 միավոր, որը խոսվածքից բարբառի անցման սահմանն է), այնպես էլ Ջուղայի (փարբերությունները կազմում են 23,5 միավոր) բարբառների հետ, այնուհետև քիչ հեռացած է Արցախի բարբառից (փարբերությունները կազմում են 27,5 միավոր): Բնականաբար, խոսվածքն առավել զգալի փարբերություններ է արձանագրում հոյի (37,5 միավոր) և Ագուլիսի (40 միավոր) բարբառներից:

Վերոհիշյալ 100 հատկանիշների փարբերություններից զար խոսվածքը, սակայն, Արարապյան բարբառի նկատմամբ դրսևորում է նաև նախորդ մասերում արդեն հիշատակված էական այլ փարբերություններ՝ ո՞ր շնչեղ ձայնորդի առկայություն, որոշ ձայնորդներից առաջ ո՞ւմ հնչյունափոխություն, բառամիջում և բառավերջում խուլերի համադրած ձայնեղացում, բառամիջի ձայնեղացած խուլի հեփընթաց առնմանությամբ բառասկզբի խուլի ձայնեղացում, արտաքին թեքման օ հոլովման առկայություն, ապառնի դերբայի օ վերջավորություն, ա, ան, (ան)է, է(ն) վերջավորություններով բացառական հոլովի առկայություն, է լծորդության որոշ պարզ բայերի սահմանական եղանակի անցյալ կատարյալի ա խոնարհիչով կազմություն, ե-զակի երրորդ դեմքի կրավորաձև վերջավորություն և այլն:

Այս փարբերությունների առկայությունը թույլ է փայլա արձանագրել, որ Վայոց ձորի խոսվածքը միջբարբառ է հայ բարբառների արևելյան խմբակցության Արարապյան կամ հյուսիսարևելյան բարբառախմբի² Արարապյան և Ջուղայի բարբառների միջև:

Ինչպես նկատվում է ամփոփիչ աղյուսակից (աղյուսակ 5) և դրա հիման վրա կառուցված գծապարկերից (գծապարկեր 2), Վայոց ձորի խոսվածքն իր հատկանիշներով մերձավորություն է դրսևորում այն բարբառների նկատմամբ, որոնք աշխարհագրորեն մոտ են Կեղադրված իր զբաղեցրած տարածքին (բացառություն է կազմում Ագուլիսի առանձնահատուկ բարբառը, որը զգալիորեն փարբերվում է շրջակա գրեթե բոլոր բարբառներից): Այս փաստը էապես վկայում է խոսվածքի՝ Գուլյալ տարածքում բնիկ, ավանդական լինելու մասին:

---

² Նույն տեղում, էջ 135:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

1. Վայոց ձորի խոսվածք ենք անվանել Հայաստանի Հանրապետության Վայոց ձորի մարզի Արենի, Աղավնաձոր, Արփի, Գնդեվազ, Գնիշիկ, Խաչիկ, Կեչուր, Հորս, Չիվա, Ռինդ, Վերին Ազնաբերդ, մինչև 1988 թվականը՝ նաև հյուսիսային Նախիջևանի Ազնաբերդ և Օծուի գյուղերի ավանդական խոսվածքները, որոնք որոշ փոքրթիվ փարբերություններով հանդերձ՝ ներկայացնում են լեզվական սերտ առնչություն:

2. Խոսվածքի մասին սուկ թուուցիկ հիշարարություններ կան դասական բարբառագիարական աշխարություններում, որոնցում այն համարվել է Արարարյան բարբառի խոսվածք. Հրաչյա Աճառյանը, այնուամենայնիվ, չի ընդգրկել ո՛չ Արարարյան, ո՛չ Արցախի (Հարաբաղի) և ո՛չ էլ որևէ այլ բարբառի արարածման սահմաններում: Ուսարի, առանձին աշխարանքով ուսումնասիրությունը միայն կարող էր վեր հանել խոսվածքում առկա բարբառային յուրօրինակ իրողությունները և ճշտել նրա դիրքը մերձակա բարբառների նկարմամբ:

3. Ըստ ձևաբանական դասակարգման՝ խոսվածքը պարկանում է հայ բարբառների արևելյան խմբակցության «ում» ճյուղին և ըստ հնյունաբանական դասակարգման՝ ունի հպական բաղաձայնների երկանդամ համակարգ: Հնյունական, քերականական, բառապաշարային և բառակազմական մի շարք առանձնահարկություններով հանդերձ՝ Վայոց ձորի խոսվածքն ընդհանուր գծեր է դրսևորում հարևան Արարարյան, Արցախ-Սյունիքի, Վասպուրականի բարբառների նկարմամբ:

4. Անհայր են նաև խոսվածքի՝ Արարարյան բարբառից ունեցած փարբերությունները, որոնց մի մասը չի ընդգրկված հայ բարբառների բազմահարկանիշ վիճակագրական դասակարգման 100 հայրնի հարկանիշների ցանկում:

5. Ակադեմիկոս Գևորգ Զահուկյանի մշակած բազմահարկանիշ վիճակագրական դասակարգման սկզբունքների կիրառմամբ պարզել ենք, որ խոսվածքը Արարարյան բարբառից հեռու է 22 միավորով (այսինքն գրնվում է Արարարյան բարբառի խոսվածք կամ առանձին բարբառ համարվելու սահմանին), իսկ Զուղայի բարբառից փարբերվում է ընդամենը 23,5 միավորով: Միջակա դիրք գրավելով այս երկու բարբառների միջև՝ խոսվածքը մերձավորություն է դրսևորում

նաև Արցախի բարբառի հանդեպ (տարբերությունները կազմում են 27,5 միավոր):

6. Խոսվածքի և մերձակա բարբառների միջև աշխարհագրական և լեզվական մերձավորությունների համընկնման փաստը հաստատում է խոսվածքի տեղաբնիկ լինելու իրողությունը:

7. Ուսումնասիրության արդյունքներից կարելի է եզրակացնել, որ Վայոց ձորի խոսվածքը միջբարբառ է՝ տեղադրված հայ բարբառների արևելյան խմբակցության Արարատյան կամ հյուսիսարևելյան բարբառախմբի Արարատյան և Զուղայի բարբառների միջև: Նեփևաբար գտնում ենք, որ բարբառագիտական գրականության մեջ ճիշտ կլինի խոսվածքն անվանել Վայոց ձորի միջբարբառ:

**ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԸՍՏ
ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ**

100

Հ ^o	Հարկանիշ	Ազնաբերդ, Վերին Ազնաբերդ	Աղավնաձոր	Արենի	Գեղեվազ	Գնիշիկ, Արփի	Խաչիկ, Չիվա	Կեչուր	Ռինդ	Օձուփ, Հորս
1.	Բառասկզբում բա, գա, դա, ձա, ջա > պն, կն, րն, ծն, ճն (Աճառյանի օրենք՝) պննջնր, րնննր	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -	+
2.	Բառամիջում և բառավերջում խուլերի ձայնեղացում պազ, կադու	+	+	+	+	+	+	+	+	- +
3.	Բառասկզբի հո հնչյունակապակցության դիմաց ֆո՝ ֆոդ, ֆորիլ	+	+	+	-	-	-	-	+	-
4.	Բաղաձայն + ն -ով վերջացող բառերում ն -ի անկում՝ գաղտնավանկի ը -ի պահպանմամբ՝ ծուզը, մուզը	+	+	+	+ -	+	+	+	+	+ -

5.	Ա ձայնավորի զգալի շրթնայնացում	-	+ -
6.	Սահմանական եղանակի ապառնիի և անցյալ ապառնիի կազմություն պիպեմ եղանակիչի մաշված ձևերով՝ ա) պերիլ'դեմ, պերիլ'դիմ՝ ⁺¹ , բ) պերի'բդեմ, պերի'բդիմ՝ ⁺²	+ ¹	+ ²
7.	Սահմանական եղանակի ապառնիի և անցյալի ապառնիի հիմնական կազմությանը գուգահեռ՝ ապառնի դերբայով կազմություն՝ պերիլօեմ, պերիլօիմ	-	+
8.	Սահմանական եղանակի ապառնիի և անցյալ ապառնիի՝ ապառնի դերբայով կազմություն ու>վ հնչյունափոխությանը՝ պերիլ'վեմ, պերիլ'վիմ	-	-

-	-	-	-	-	-	+ -
+ ²	+ ² -	+ ²	+ ²	+ ¹	+ ²	-
-	+	+	+	-	-	-
-	-	-	-	-	-	+

9.	Բայի ժխտական ձևերում օժանդակ բայի հետադաս կի- րառություն պերըմ չեն, պերըմ չիմ	+	-
10.	Ապառնի դերբայի օ վերջավորություն պերիւօ, փանիւօ	+	+
11.	Ի-ով վերջացող բառերի օ հոլովիչ՝ քամօ, մըդանօ	+	-
12.	Ք հոգնակերպի կի- րառություն ձայ- նավորահանգ բառերում՝ կ'ինիք, խընամիք, քամիք	-	+
13.	Է լծորդության ո ըռշ պարզ բայերի սահ- մանական եղանակի անցյալ կապարյալի ա խոնարհիչով կազմություն՝ պե- րամ, փըրամ	-	-

+	+	+	+	+	+	+
+	+	+	+	+	+	-
+	+ -	+	+	+ -	+	-
-	-	-	-	-	+	+
-	-	-	-	+	-	+

14.	Է լծորդության որոշ պարզ բայերի սահ - մանական եղանակի անցյալ կապարյալի եզակի երրորդ դեմքի կրավորաձև վերջավորություն՝ պէրավ, փըրավ	-	-
15.	Գալ, փալ բայերի սահմանական եղա - նակի ներկայի և անցյալ անկապարի նաև անկապար դերբայի մաշված ձևով կազմություն՝ կալիս ա կալի ա, փալիս ինք փալի ինք	-	+
16.	Բառապաշարի զգալի փարբարու - թյուններ	-	-

-	-	-	-	+	-	+
-	-	-	-	-	+	-
-	-	-	-	-	-	- +

**ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԸՍՏ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ**

Բնակավայր	Ազնաբերդ, Վերին Ազնաբերդ	Աղավնաձոր	Արենի	Գնդեվազ	Գնիշիկ, Արփի	Խաչիկ, Չիվա	Կեչուր	Ռինդ	Օծուփ, Հորս
Ազնաբերդ, Վերին Ազնաբերդ	—	6	0,5	3,5	2,5	2,5	3,5	2,5	10,5
Աղավնաձոր	6	—	5,5	6	5,5	5,5	8,5	3,5	10,5
Արենի	0,5	5,5	—	3,5	2	2	4	2	10,5
Գնդեվազ	3,5	6	3,5	—	1,5	1,5	4	5,5	9
Գնիշիկ, Արփի	2,5	5,5	2	1,5	—	0	4	4	10,5
Խաչիկ, Չիվա	2,5	5,5	2	1,5	0	—	4	4	10,5
Կեչուր	3,5	8,5	4	4	4	4	—	6	7
Ռինդ	2,5	3,5	2	5,5	4	4	6	—	10,5
Օծուփ, Հորս	10,5	10,5	10,5	9	10,5	10,5	7	10,5	—

**ՎԱՅՈՑ ՉՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ԲԱՐԲԱՆՆԵՐԻ
ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԱՂՅՈՒՄԱԿ**

Հափկանիշ	Վ. ձ.	Արփ.	Ազլ.	Արց.	Խոյ.	Ջուլ.
1. Բառասկզբում բ, գ, դ, ձ, ջ>փ, ք, թ, ց, չ (բան>փան)	-	-	-	-	-	-
2. Բառասկզբում բ, գ, դ, ձ, ջ>բ', գ', դ', ձ', ջ' (բան>բ'ան)	-	+	-	-	-	-
3. Բառասկզբում բ, գ, դ, ձ, ջ>պ, կ, փ, ծ, ճ (բան>պան)	+	-	-	+	+	+
4. բ + ք, գ, դ, ձ, ջ>բ + փ, ք, թ, ց, չ միջծայնավորային և բառավերջի ձայնավորահաջորդ բ, գ, դ, ձ, ջ>փ, ք, թ, ց, չ (որք>(վ)օրփ)	+	+	-	+	+	±
5. Բառասկզբում պ, կ, փ, ծ, ճ>բ, գ, դ, ձ, ջ (պառավ>բառավ)	-	-	-	-	-	-
6. բ + պ, կ, փ, ծ, ճ>բ + ք, գ, դ, ձ, ջ միջծայնավորային և բառավերջի ձայնավորահաջորդ պ, կ, փ, ծ, ճ>բ, գ, դ, ձ, ջ (կարպեք>կարբեք)	+	±	-	±	±	±
7. Ոչ բառասկզբի փ, ք, թ, ց, չ>պ, կ, փ, ծ, ճ (փրփուր>փրպուր, պրպուր)	-	±	±	±	±	-
8. գ', կ', ք' ոչ փոխառյալ բառերում (գարի>կ'արի, կ'նրի)	±	+	+	+	+	-
9. նզն, նկն>յն (կանգնել>կայնել, գայնել, կայնիլ, գայնիլ)	-	-	+	-	+	-
10. Զայնավոր + կ, ք > ձայնավոր + հ, Խ', յ, դ, խ (բակլա>բախլա, փախլա, բայլա)	-	-	±	-	+	-
11. փ + ն, ք, ո>նն (մափնոց>մաննոց)	+	-	±	+	+	-

12. Միջձայնավորային բաղաձայնների ոչ սաստկական և ոչ առնմանական կրկնություն (ածել>ածծել, ածծել)	-	-	-	-	-	-
13. Բաղաձայնախորդ ջ, ճ, չ, ձ, ծ, ց >ժ, շ, գ, ս (մեջք>մեշկ)	+	+	+	+	+	±
14. հ>յ, յ ^հ (բահ>բայ, բայ ^հ)	-	-	-	-	-	-
15. Բառասկզբում ձայնավոր>հ + ձայնավոր (ամաչել>հըմանչիլ)	+	-	+	+	±	+ ¹
16. Բառասկզբում ոչ առնմանական հ>խ (հայ>խայ)	-	-	±	-	+	+
17. Բառասկզբում հո>ֆո (հող>ֆող`+), հո>վո (հող>վող, վել`+ ¹)	±	+	-	+ ¹	-	-
18. Տարնմանական խ>հ (խաղ>հաղ`+), ոչ փարնմանական խ>հ (խառնել> հառնել`+ ¹)	+	+	+ ¹	+	-	-
19. Բառասկզբում դ>խ (դեկ>խեկ)	-	-	-	-	-	-
20. Կոկորդային դ ¹ , կ ⁰ (դավուրմա> դ'ավուրմա, կ ⁰ ավուրմա)	-	-	-	-	+	-
21. Ֆ-ի առկայություն (հող>ֆող, ֆոֆոալ)	±	+	+	-	+	+
22. ր>ր ¹ , յ, ճ, ժ, շ (երեք>իյեք, ժեք, ձեք)	-	±	-	-	-	-
23. ռ-ի և ր-ի շփոթություն (բարի>բառի, եռալ>երալ)	-	-	-	-	-	-
24. Բաղաձայնահաջորդ ն-ի պահպան- վածություն (բեռն>բեռն`+), (ըն>ը (բեռն>բեռը`+ ¹)	+ ¹	-	+	+	-	±

25. Միջձայնավորային ս>հ (տեսա> տեսհա՝ + ²), ցուցական դերանուններում միջձայնավորային ր>հ (սրանք> սհանք՝ + ⁴)	-	+ ²	+ ²	+ ⁴	-	-
26. Շեշտակի այ>է (այս>էս)	+	+	-	+	+	+
27. ոյ>ի (թոյլ>թիլ)	+	+	-	-	-	-
28. իւ>ի (ալիւր>ալիր)	+	+	-	-	-	-
29. Երկբարբառների առկայություն (գեւր>գիւր, գող>գուղ, լուծ>լուծ)	-	-	+	-	+	+
30. Շեշտակի ե>իւ (գեւր>գիւր)	-	-	-	-	-	-
31. Շեշտակի ո>ու (գոմ>գում)	-	-	-	-	+	+
32. Միավանկ բառերի սկզբնային ե>յէ (եզն>յէզ, յէզնը, յէզը)	+	+	-	+	+	+
33. Միավանկ բառերի սկզբնային ո>վօ, վէ, ուօ, ուէ (ոխ>վօխ, վէխ, ուօխ, ուէխ)	+	+	-	+	+	+
34. Քմայնացած ձայնավորների (ւն, օն, ուն, օն) առկայություն (բարակ>պանակ)	+	-	+	+	+	+
35. ա>ւն, ու, օ, ու (բանջար>պանջար)	+	-	+	+	+	-
36. ո>ւն, օ, ու (բոլոր>բոլոր)	±	-	+	+	+	-
37. ու>ւն, ու, օ (բուրդ>բուրդ)	±	-	+	+	+	-
38. Չայնավորների ներդաշնակություն (ալուր>ալուր)	+	-	+	+	+	-
39. ը-ի լիաձայնություն ը>ի, ու (բրինձ>բիրինձ)	-	-	+	+	±	-
40. Շեշտակի ա>ե, է, ի, էի (բան>բեն)	-	-	-	+	-	-
41. Շեշտակի ե(է)>ի, էի (եզն>իզ)	-	-	+	+	-	-

42. Շեշտակիր ո(օ)>ու, ու, ուե (ով>ուվ)	-	-	+	±	-	-
43. Շեշտակիր ի>ե, է, ա, այ (միս>մէս, մայս)	-	-	+	+	-	±
44. Շեշտակիր ե(է)>ա, ւ, այ (ծեռ(ք)>ձառ(ք), ծւռ(ք))	-	-	+	-	-	-
45. Շեշտակիր ու>ո, օ, ոէ, օէ (ութ>օթ)	±	-	+	+	-	-
46. ա-ի շրթնայնացածություն	±	-	+	-	-	+
47. Շեշտակիր ո(օ)>ա, է, ի, ղ (խռով>խռավ, խռվլ)	-	-	+	+	-	-
48. ը, ը^ի, ա^ն ձայնավորների վերջնավանկային շեշտակրություն ոչ բնածայն բառերում (կանգնիր>կայնը՛, դնում>դընը՛ն)	±	+	-	-	-	-
49. ը-ով չվերջացող բառերի նախավերջավանկային շեշտակրություն (անծրև>անծրելվ)	+	+	+	+	-	-
50. ա^ն, է^ն, ը^ն ձայնավորների առկայություն (գրել>գափել)	-	-	-	+	-	-
51. վի (վնի, վներ, վան...) հոգնակերպ (աչքեր~աչվի, աչվներ)	-	-	-	-	+	-
52. նի (նէ, նին, նիք) հոգնակերպ (ալևորներ~(հ)ալևորնի՛+), անի (անիք, էնի, էնէ, էնիք) հոգնակերպ (կին~կընանիք՛+ ¹)	+ ⁰¹	-	+ ¹	+ ⁰¹	-	+ ⁰¹
53. ան (անք, ան(ն)եր) հոգնակերպ՝ ձիեր~ձիանք	±	+	+	+	+	+
54. սրան, սրար... հոգնակերպներ (ակռաներ~ակռեսրան)	-	-	-	-	±	-
55. ր, եր, ար, եր + ք, անք, այք փիպի բաղադրյալ հոգնակերպ (աղջիկներ~աղջկերք)՝ +, ք + եր հոգնակերպ (ամաններ~ամանքեր)՝ + ¹	+	+	+	+	+ ¹	+

56. (ն)եր-ով հոգնակիի ի հոլովում (ծովերի-ծովերի)՝ +, ի-ին զուգահեռ ու հոլովում (ծովերի>ծովերի ծովերու)՝ ±	+	+	±	+	+	+
57. Շուն, փուն բառերի արտաքին թեքման հոլովում (շուն-շունի)	-	-	±	-	-	-
58. է(ն)-ով բացառական (ծովից~ծովէ(ն)՝ +, ան-ով բացառական (ծովից>ծովան)՝ + ¹	±	-	+ ¹	+ ¹	+	-
59. ց-ով (ից, ուց, իծ) բացառական (ծովից~ծովից)	±	+	+	-	-	+
60. Վերլուծական բացառական (աղբափից>աղբափի(ն) մնէ, դէն, ինա, (հ)անա, անից, նիսպա...)	-	-	+	+	-	-
61. Գործիականի ավ(նով) վերջավորություն (ծով(եր)ով~ծով(եր)ավ՝ + ²)	-	-	+ ²	+ ²	-	-
62. Երազրությամբ վերլուծական գործիական (աղբափով~աղբափի(ն) հեպ, (հ)անով, (հ)անավ...)	-	-	+	+	-	-
63. Բացառականում մ-ի առկայություն (եղբորից~եղբորմէ, եղբորնով)	-	-	-	-	±	-
64. ում-ով ներգոյական (ծովում~ծովում)	+	+	+	+	-	+
65. Դերանունների թեք ձևերում ի-ի առկայություն (ինձ~ինձի, ձեզ~ձեզի)	-	-	-	-	+	-
66. (ի)կ-ով դերանվանական ձևեր (այս~եսիկ, ասիկա, ինձ~ինձիկ)	-	-	+	-	+	-
67. Ցուցական դերանունների թեք ձևերում (և հոգնակի ուղղականում) հավելական ք, դ (սրա~ստրա, էստր, սրանք~ստրանք, էստրնք)	+	+	+	+	+	+

68. Յուցական դերանունների 1-ին դեմքի բացակայություն (սա, այս~էս)	-	-	-	-	+	-
69. ինքի-ով դասական թվական (երկրորդ~երկու(ի)նքի՝ +), մ նախա- ծայնով (երկրորդ~երկումքի՝ + ¹)	-	-	+ ¹	+	-	-
70. Հադկացուցիչի հոդառություն (աշխարհի(ն) տերը)	-	-	+	+	-	-
71. Անորոշ հոդի երադասություն (մի աշխարհ~աշխարհ մի, մը)	-	-	-	-	-	-
72. գ նախդիրի գործածություն (տեսնել աշխարհը~տեսնել գաշխարհ)	-	-	-	-	-	-
73. Երադաս կապերի նախադաս գործածություն (ինձ հեպ~հեպ ինձի)	-	-	-	-	-	±
74. Անձի և իրի առումների րարբերա- կում (տեսնել աղքատին)	+	+	+	+	+	+
75. Դասական թվականի ում-ով կազմություն՝ + ⁵ (երկրորդ~երկսում)	+ ⁵	-	-	-	-	+ ⁵
76. ել և իլ լծորդությունների անաձանց բայերի խոնարհման ձևերի րարբերակվածություն (խոսեմ, խոսեցի~խոսիմ, խոսեցա)	-	-	-	-	-	-
77. ուլ լծորդության առկայություն (առնեմ~առնում)	-	-	-	-	-	-
78. կու-ով (կը, կ, գը, գ) ներկայի (և անցյալ անկարարի) առկայություն (գրում եմ, էի~կը գրեմ, կը գրեի)	-	-	-	-	-	-
79. Ներկայի այլ մասնիկների (շարու- նակականի կամ ծագումով շարու- նակականի՝ կա, կոր, կո, կար...) առկայություն (գրում եմ~կա գրեմ)	-	-	-	-	+ ³	-

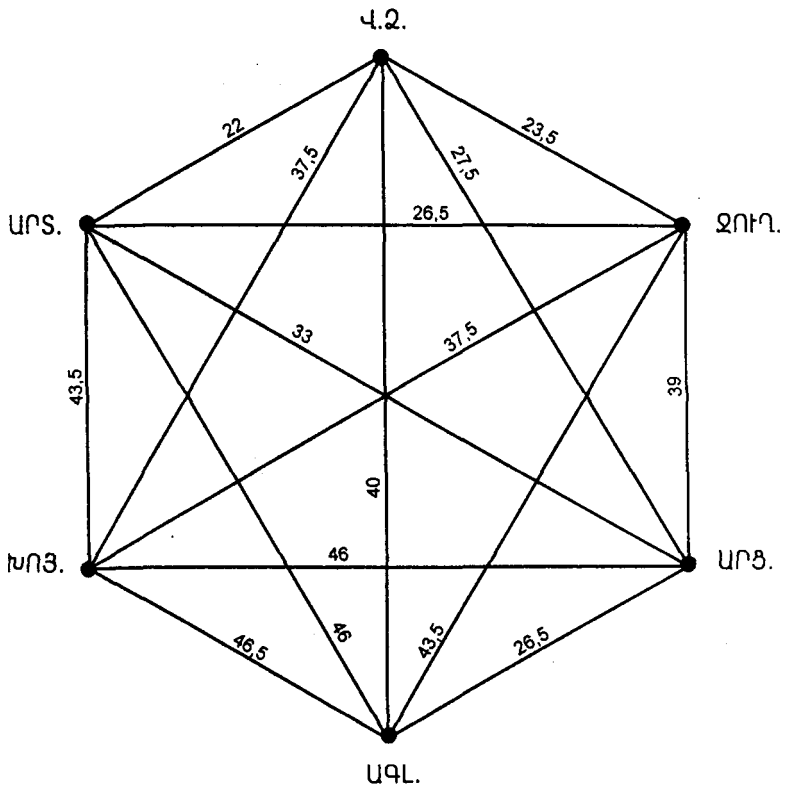
80. Ներկայի այլ մասնիկների (շարունակականի կամ ծագումով շարունակականի՝ հա, հայ, ահա, հանա...) առկայություն (գրում են (հիմա)~հայ գրեն)	-	-	-	-	-	-
81. Շարունակական ներկա (և անցյալ անկադար) (հիմա գրում են~կը գրեն կոր)	-	-	-	-	-	-
82. ում -ով ներկա (և անցյալ անկադար) (գրում են~գրում են)	+	+	+	+	-	+
83. յիս -ով ներկա (և անցյալ անկադար) (գրում են~գրել(ի)(ս) են)՝ +, միայն գալ, լալ, փալ բայերի դեպքում $\mp$	$\mp$	$\mp$	$\mp$	$\mp$	+	-
84. ման -ով ներկա (ելնում են~ելման են)	-	-	-	-	-	+ ¹
85. ր -ով վաղակադար (բերել են~բերել են)	-	-	-	-	+	-
86. ուկ -ով հարակադար (եփած (ծ)~եփուկ (ե))	-	-	-	-	+	-
87. ել լծորդության անաձանց բայերի ըղծականի եզակի 3-րդ դեմքի՝ է -ից փարբեր վերջավորություն ասի~ասի)	+	+	+	+	+	+
88. Օժանդակ բայի եզակի 3-րդ դեմքի ա -ով (ւն -ով) ձև (մարդ է~մարդ ա, ւն)	+	+	+	+	-	+
89. Օժանդակ բայի անցյալ անկադարի երկձայնավոր ձևերում է -ի սղում (էի, էիր, էինք...~ի, իր, ինք...)	+	+	-	+	-	+
90. Անորոշով (գրել են՝ +) և լոց, լյաց, լի(ք) փիպի դերբայներով (գրելոց են, գրելյաց են՝ + ¹) բաղադրյալ ապառնի	-	-	+	-	-	+ ¹
91. Այլ փիպի դերբայներով բաղադրյալ ապառնի՝ ն -ով վերջացող (գրելա(ցա)(կա)ն են, գրելակուն են՝ +, գրելացու(կ/ք) են՝ + ¹)	-	-	+ ¹	+	-	-

92. սիփի եղանակիչի երկրորդ վանկի սղում սի, ս, բի, բ (սիփի գնամ~սի գնամ +), առաջին վանկի սղում փի, փ, դի, դ (սիփի գնամ~փի գնամ, գնալ փ'եմ + ¹)	+ ¹	-	-	-	+ ¹	+
93. Բաղադրյալ անցյալ ձևերի կազմում բառ-մասնիկի կամ վերջնամասնիկի օգնությամբ (գրում էի~գրում (գրելիս) եմ լալ, գրած էր եմ...)	-	-	+	-	+	-
94. ել և ալ լծորդության անցողական անածանց բայերի կապարյալի հոգնակի 1-ին դեմքի համաբանական և ներդաշնակային (բոլոր դեմքերում ա, ան) վերջավորություն	-	-	±	-	-	-
95. ել լծորդության անածանց բայերի ոչ ցոյական կապարյալ (գրեցի~գրի(մ))	+	-	+	-	+	-
96. Բաղադրյալ (վերլուծական) կապարյալ (կարդացի~կարդացել եմ)	-	-	±	-	-	-
97. Ժխտական մասիկների ետադաս գործածություն (մի' գրիր~գրի՛լ մի, չգրեն~գրեն' ոչ)	+	±	+	+	-	±
98. Ժխտական բաղադրյալ ձևերի կրկնադիմություն (չեմ գրել~չեմ գրեր եմ, չեմ գրեմ...)	-	-	-	-	-	-
99. Ժխտական դերբայի հապուկ ձևեր (լ-ի կամ ր-ի անկմամբ ի -ով և ա -ով վերջացող) (չեմ) գրի~(չեմ) գրի, (չեմ) գա~(չեմ) գա)	-	±	-	-	+	-
100. Անցյալ կապարյալի եզակի 1-ին դեմքի մ-ով ձև (գրեցի~գր(եց)իմ, կարդացի~կարդացիմ)	+ ⁶	-	+ ⁶	-	+ ⁶	+ ⁶

**ՎԱՅՈՅ ՁՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Բարբառ, խոսվածք	Վայոց ձորի	Արարադյան	Ագուլիսի	Արցախի	Խոյի	Զուղայի
Վայոց ձորի	—	22	40	27,5	37,5	23,5
Արարադյան	22	—	46	33	43,5	26,5
Ագուլիսի	40	46	—	26,5	46,5	43,5
Արցախի	27,5	33	26,5	—	46	39
Խոյի	37,5	43,5	46,5	46	—	37,5
Զուղայի	23,5	26,5	43,5	39	37,5	—

ՎԱՅՈՅ ՉՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԲԱՌԱՅԱՆԿԵՐ

ԳՐԱԲԱՐ-ԽՈՍՎԱԾՔ ԲԱՌԱՅԱՆԿ

ազանիմ-հաքնիլ
 ազապ-ազափ
 ազապ-ազադ
 ազբն-ասալը
 ազգ-ասկը
 աթարոց-աթարոց
 աժան-էժան
 ալետր-հնալիվոր
 ալիւր-ալիւր
 ախոռ-ախօռ
 ածելի-առգըլի
 ածեն-աձիլ
 ականջ-անգաջ
 ականջամուտ-անգաջամընուն
 ակն-ագը
 ակօս-ագօս
 ահ-ահ
 ահա-ըհը(ն)
 ահաւադիկ-հէդիկ
 ահաւանիկ-հէնիկ
 ահաւասիկ-հէսիկ
 ադ-ադ
 ադագ-ադաք
 ադամ-ադալ
 ադանձ-ադանձ
 ադանձեն-ըդանձիլ
 ադաչեն-ըդաչիլ
 ադաջուր-ադաճուր
 ադաւնեակ-յէդնուկ
 (<ադաւնուկ)

ադր-ախալը
 ադեղն-անեղ
 ադիք-ադինք
 ադուէս-ադվէս
 ադջիկ-ախճիկ
 ադքապ-ախկադ
 ադօթարան-ադօթարան
 ադօթք-ադօտիկ
 աճեն-աջիլ
 ամաչեն-հըմանչիլ
 ամառն-ամառ
 ամբար-ամբար
 ամբարիշտ-ամբարիշտ
 ամէն-ամմէն
 ամիս-ամիս
 ամոլ-ամբօլ
 այգողք-այք
 այգուց-էքուձ
 այդ-էդ
 այլ-էլ
 այծ-էձ
 այն-էն
 այս-էս
 այսօր-ըսօր
 անալի-ըլանի
 անապապ-անաբադ
 անաստուած-անաստօծ
 անգուտան-անգուդան (վայրի
 ուտելի բանջար)
 անդ-հանդ

աներ-աներ
 անէծք-անիսկը
 անիծ-անիծ
 անկեզու-անլուգո
 անկան(ակ)-ընգ'աննգ
 անկանիւմ-ընգիլ
 անկեալ-անգ'ան
 անոյշ-անօշ
 անուն-անըմ
 աշակերտ-(ա)շագ'ետ
 ապսպրեմ-պըսպարիլ
 ապրանք-աբրանք
 ապրեմ-աբրիլ
 առակ-առագ
 առաջ-առաջ
 առաջին-անճի
 առաւօտ-ըռավօղ
 առնեմ-անիլ
 առնէր-առնէդ
 առնում-առնիլ
 առու-առու
 աստառ-աստառ
 աստղ-աստղ
 Աստուած-Աստօծ
 արածեմ-ըրածիլ
 արարիչ-արարիչ
 արդար-անթար
 արեգակն-ըրէքնագ
 արժան-անժան
 արժեմ-ան(ռ)ժիլ
 արիւն-արին
 արծաթ-առգաթ||առճաթ
 արծիւ-առգիւ||առճիւ
 արհեստ-արհեստ
 արմուկն-արմունգ(ը)

արջ-առճ
 արջառ-աշառ
 արտ-առդ
 արտասուք-առտասունք
 առագակ-առագակ
 առեալ-վիլ
 առել-անվիլ
 առել(ի)-եվել(ի)
 առելուկ-եվելուգ
 առերարան-առելարան
 ափն-ափը
 ափսոս-ափսոս
 բագուկ-պագուգ
 բաժանեմ-պըժանիլ
 բահ-պահ
 բաղարջ-պաղաջ
 բամբակ-պամբագ
 բամբաս-պամբաս
 բան-պան
 բանալի-պըլանիք
 բանամ-պանալ
 բանջար-պանջար
 բառաչել-բըռանչիլ
 բարակ-պարագ||պաննագ
 բարեալ-պարօվ
 բարեկամ-պարեգամ
 Բարեկենդան-Պարըկ'ենթան
 բարի-պարի
 բարձ-պառճ
 բարձր-պանցըր
 բաց-պաց
 բերան-պերան
 բերդ-պեռթ
 բերեմ-պերիլ
 բժոժ-պօժօժ

բիբ-բիբազ
 բոգ-պօզ
 բոկ-պօբիզ
 բողկ-պօխկը
 բոյն-պուն
 բոռ-բօռ
 բորբոս-փըփեռնաը
 բումն-պումը
 բուրդ-պումթ
 բոնաւոր-փըռնավօր
 բոնեմ-փըռնիլ
 բրդեմ-փըռնիլ
 բրեմ-պըրիլ
 բրինձ-պըրինձ
 գաբ-կափը
 գազան-կազան
 գազար-կազար
 գալուստ-կալուստ
 գաղթ-կախտը
 գամ-կալ
 գամփո-կօմփօռ
 գայլ-կ'էլ
 գանգաւ-կանգաղ
 գառն-կառը
 գարի-կարի
 գարուն-կարունք
 գաւաթ-կավաթ
 գոյալ-քըթալ
 գոակ-քըթագ
 գեպ-կ'էղ
 գեպին-կ'էղին
 գեպնախնձոր-կ'էննախընձօր
 գերան-կ'էրան
 գերանդի-ք'նրանթու
 գերեզման-կըրեզման||կըրեճման

գերի-կ'էրի
 գերփեմ-ղըրփիլ
 գգեմ-կըզիլ
 գիծ-գ'նազ
 գին-կ'ին
 գինդ-կ'ինդ
 գինի-կ'ինի
 գինձ-կ'ինձը
 գիշեր-քըշեր
 գիտեմ-գ'իդնալ
 գիտենամ-գ'իդաննալ
 գիր-կ'իր
 գիրք-կ'իրք
 գիւղ-կ'էղ
 գլուխ-կըլուխ
 գնամ-քընալ
 գոգ-կօք
 գող-կօղ
 գոմ-կօմ
 գոռամ-կօռալ
 գոռեխ-կօռէխ
 գոռոզ-կօռօզ
 գովաբանեմ-կօվապանիլ
 գովեմ-կօվալ
 գործ-կօռձ
 գործեմ-կօռձիլ
 գորտ-կօռ(թ)(ը)նուզ
 գունդ-կունդ
 գրանեմ-քըթնիլ
 գրեմ-կըրիլ
 գօմէշ-կօմէշ
 գօփի-կօղիգ
 դադար-թաթար
 դադարեմ-թըթարիլ
 դալար-տնալար

դահի-պանիս
 դաղձն-փախածը||փանխծը
 դամոն-փամբուլ
 դանակ-փանանգ
 դառն-փանոր
 դառնամ-փառնալ (յեղ
     փառնալ)
 դառնամ-թառնալ
 դաս-փանս
 դասեմ-փանսիլ
 դափ-դադ
 դափարան-դադարան
 դափարկ-փանդանգ
 դափիմ-դադիլ («դափ անել»)
 դափիմ-փադիլ («աշխատել»)
 դար-դար («100 փարի»)
 դար-փար («բարձր փեղ»)
 դարման-դարման («դեղ»)
 դարման-փարման («հարդ»)
 դդուռ-փրրդդ
 դեղ-փեղ
 դեղեմ-փեղիլ
 դեղին-փեղին
 դեղնեմ-փրդնիլ
 դեղնուց-փրդնոց
 դերձան-փեռնցան
 դեւ-փեւ
 դեզ-փեզ
 դեմ-փեմ
 դեմ առ դեմ-փեմափեմ
 դժոխք-փրժոխկը
 դժուար-փրժար
 դիմանամ-փիմանալ
 դմակ-փրմագ
 դնեմ-փրնիլ

դող-փող
 դողամ-փողալ
 դունչ-փունչ
 դուռն-փուռն
 դրախտ-փրախտ
 եսաթն-օխտ
 եզն-յեզը
 եթե-թե
 եղան-յեղան
 եղբայր-ախայէր
 եղի-հեղի
 եղիճ-աղինջ
 եղունգն-դունգը
 եռամ-յեռալ
 ես-յես
 եփղ-փեղ
 երագ-արագ
 երախ-ըռռէխ
 երախայ-ըրէխա
 երանեակ-հըրանէք
 երբ-յեփ
 երդ-հեռ՞թ
 երդումն-օռ՞թումը
 երեկ-երեգ
 երեկոյ-ըրուգ՞ուն
 երես-երես
 երեւիմ-ըրեւալ
 երեք-իրեք
 երինջ-հերինջ
 երկաթ-արգաթ
 երկայն-երգ՛են
 երկան-արգանք
 երկինք-երգ՛ինք
 երկիր-յերգ՛իր
 երկու-երգու

եւդ-յեդ
 եփեմ-էփիլ
 զանգակ-զանգագ
 զափիկ-զափիգ
 զարդարեմ-զըռ՞թա՛րիլ
 զարմանամ-զարմանալ
 զարմանք-զարմանքը
 զաւակ-զավագ
 զիլ-զիլ
 զղջամ-զըխճալ||ժըխճալ
 («զգվել»)
 զմութս-զըմբոս
 զմրուխտ-զմմրո՞ւյթ
 զոքանչ-զանքաչ
 զօրանամ-զօրանալ
 զօրութիւն-զօրըթուն
 եգ-էք
 էշ-էշ
 ընկեր-հընգ՛էր
 ընկերանամ-հընգ՛էրանալ
 ընկերութիւն-հընգ՛էրըթուն
 թագաւոր-թաքավօր
 թաթ-թաթ
 թաթախեմ-թըթախիլ
 թաղեմ-թաղիլ
 թաղկիմ-թախկի՛լ
 թան-թան
 թանաք-թաննաք
 թանկ-թանգ
 թանձր-թանձըր
 թանչեմ-թընչալ
 թարթեւանք-թըռ՞թէվանուգ
 թաց-թաց
 թացուցանեմ-թացացնիլ
 թաւալ-թավիլ (տալ)

թափ-թափ
 թափան-թափան
 թափեմ-թափիլ
 թաքուն-թա՛քուն
 թեթեւ-թիթէվ
 թեթեւանամ-թիթէվանալ
 թել-թէլ
 թեկն||թէկն-թինգը
 թեռ-թէռը
 թեւ-թէվ
 թեւաւոր-թէվավօր
 թեւաւորեմ-թէվավօրիլ
 թեւաւորիմ-թէվավօրվիլ
 թեւճակ-թա՛նաճաճ («Փահի
 թիակ»)
 թեփ-թէփ
 թէ-թէ
 թթու-թըթու
 թի-թի
 թիգ-թիգ
 թիկունք-թո՛ւգո՛ւնք
 թիւ-թիվ
 թիսեմ-թըխիլ
 թմրեմ-տըմբըրիլ
 թողում-թօղալ
 թոյլ-թիլ
 թոնիր-թօրէն
 թոռն-թօռը
 թուգ-թուգը
 թութ-թութ
 թութակ-թո՛ւթաճ
 թուլանամ-թիլանալ
 թուղը-թուխալը
 թուղթ-թուխտ
 թումբ-թումբը

թունդ-թոնդ
 թուշ-թուշ
 թուր-թուր
 թուք-թոփք
 թոք-թօք
 թռչիմ-թըռնիլ
 թրթնջուկ-թըմ^թթընջուգ
 թրթուր-թըմ^թթուռ
 թրիք-թըրիք
 թրջեմ-թըմ^թջիլ
 թքեմ-թըք^թիլ
 ժաժ(ք)-ժնշկ («երկրաշարժ»)
 ժանգ-ժանգ
 ժանգոտիմ-ժանգոտիլ
 ժառանգ-ժառանգը
 ժողով-ժողով
 ժողովուրդ-ժողովուր^թ
 իլիկ-իլիկ
 իննսուն-իններսուն||իննանասուն
 իշխան-իիշան
 իրեար-իրնր(ի)||իրնր(ի)
 լական-լնգ^լնն
 լակեմ-լագ^լիլ
 լակոտ-լագոտ
 լայն-լեն
 լար-լնր
 լաց-լնց
 լաւ-լավ
 լաութիւն-լավըթուն
 լափ-լնփ
 լափեմ-լնփիլ
 լեզու-լնդո
 լեզում-լըգիլ
 լեղակ-լեղագ
 լեղի-լըղի

լի-լի, լիքը||լիգը
 լիանամ-լիյանալ
 լինդ-լընդիք
 լինիմ-լիլ
 լիսեռն-լիսեռ
 լիրք-լեռփ
 լծեմ-լըծիլ
 լնում-լըցնիլ
 լոգանամ-լըղանալ
 լող-լօխսը
 լոմլոմեմ-լըմլըմիլ
 լոյս-լիս
 լոր-լօռ
 լու-լու
 լուանամ-վըլանալ
 լուծ-լուծը
 լուսնեակ-լիսնըհնգ
 լսեմ-լըսիլ
 լցուցանեմ-լըցնիլ
 խաբեմ-խափիլ
 խագ-խագ
 խալ-խալ
 խախալ-խախալ
 խակ-խագ
 խաղ-խաղ
 խաղալի(ք)-խաղալիք
 խաղաղ-խաղաղ
 խաղաղիմ-խաղաղվիլ
 խաղաղեցուցանեմ-խաղաղաց-
 նիլ
 խաղաղութիւն-խաղաղըթուն
 խաղող-խաղող||հավօղ
 խայտառակ-խայտառագ
 խանդակ-խանդնգ («փոս,
 ձորակ»)

խանձեմ–խանձիլ
 խանձիր–խանձիլ
 խանչեմ–խընչիլ
 խաչ–խաչ
 խաչապաշտ–խաչապաշտ
 խաչեմ–խաչիլ
 խառն–խառը
 խառնեմ–խառնիլ
 խառ–խառ
 խառար–խառար
 խառարիւմ–խառարիլ
 խարշեմ–խաշիլ
 խարտեմ–խառդիլ
 խարտոց–խառոց
 խափան–խափան
 խափանեմ–խափանիլ
 խեժ–խիժը
 խելք–խելք
 խեղդեմ–հէխարիլ
 խեղճ–հեղջ
 խեճեպ–խըջէք||քըջէք
 խեց(ի)–խէց(ագ)
 խիղճ–խիղջ
 խիճ–խիջ
 խլինք–խըլինք
 խղճամ–խըղջալ
 խմեմ–խըմիլ
 խմոր–խըմօր
 խնամի–խընամի
 խնամութիւն–խընամըթուն
 խնձոր–խընձօր
 խնոցի–խընէցի
 խոզ–խօզ
 խոզան–խօզան
 խոռ(ն)–խօռը

խոտ–խօդ
 խոր–խօր
 խորան–խօրան
 խորթ–խօռ^իթ
 խութ–խութ
 խութան–խութան
 խուլ–խուլ («ուռուցք»)
 խունկ–խունգը
 խուրձ–խութ^իցը
 խութի(ն)–խութիը
 խութ–խօփը
 խռնդար–փըռնդաղ
 խոչակ–խըռ^իթարմզ
 խստոր–սըխստօր
 խրատեմ–խըրադիլ
 խրեմ–խըրիլ
 խրտնում–խըռդընիլ
 խփեմ–խըփիլ («փակել»)
 խօսեմ–խօսալ||խօսիլ
 խօսք–խօսկը
 ծագ–ծէք
 ծագեմ–ծէք^իլ
 ծալ–ծալ
 ծալեմ–ծալիլ
 ծախ(ք)–ծախսը
 ծախեմ–ծախիլ
 ծածկեմ–ծասկ^իլ
 ծակ–ծագ
 ծակեմ–ծագ^իլ
 ծաղիկ–ծաղիզ
 ծամեմ–ծամիլ
 ծանր–ծանդըր
 ծառ–ծառ
 Ծառգարդար–Զըռզան^իթար
 ծարաւ–ծարալ

ծափ–ծափ
 ծեղ–ծեղ
 ծիծ–ծիծ
 ծիծաղ–ծրծաղ
 ծիծաղելի–ծրծաղիլի
 ծիծաղեն–ծրծաղիլ
 ծիծեռնուկ–ծիծեռնագ
 ծին–ծին
 ծիւր–ծիղ
 ծիրան–ծիրան
 ծիրւր–ծիռղ
 ծլեն–ծըլիլ
 ծխեն–ծըխիլ (խունկ)
 ծխիւմ–ծըխալ
 ծծեն–ծըծիլ
 ծնանիւմ–ծընիլ
 ծնէքեկ–ծընէփուգ
 ծնիւմ–ծընվիլ
 ծննդական–ծընըրկան
 ծում–ծում
 ծով–ծով
 ծոր–ծոր (տալ)
 ծոց–ծոց
 ծուէնք–ծըլանգ
 ծուխ–ծուխ
 ծունկն–ծունգը
 ծունր–ծունդըր
 ծուռ–ծուռ
 ծռեն–ծըռիլ
 կաթ–կաթ
 կաթեն–կաթիլ||կաթալ
 կաթեցուցանեն–կաթացնիլ
 կաթն–կաթը
 կալ–կալ
 կալապրեղ–կալապրեղ

կալ եւ կապ–կալըկաբ
 կախեն–կախ անիլ
 կակդեն–կախկիլ
 կակուդ–կագոդ
 կաղաղ–կաղաղ (1. ընկույզի
 կեղև, 2. մարմնի կեղտը,
 3. գոմում, փարախում
 հավաքված անասնակեղտը)
 կաղամ–կաղալ
 կամն–կամը
 կայծ–կ'էծ||պէծ
 կայծակն–կ'էծագ
 կանաչ–կանանչ
 կանաչանամ–կընանչիլ
 կանաչացուցանեն–կընանչաց-
 նիլ
 կանգնեն–կաղնիլ
 կանեփ–կ'էնեփ
 կանթ–կանթ
 կանթեղ–կանթեղ
 կանչեն–կանչիլ
 կաշի–կաշի
 կաշկառ–կըշկուռ («1. կապոց,
 2. քարկապ»)
 կաջաղակ–կըջեղագ
 կապ–կաբ
 կապան–կաբան («1. լեռնանցք,
 2. օրորոցի պարան»)
 կապեն–կաբիլ
 կապոյտ–կաբիդ
 կապաղիւմ–կըղաղիլ
 կապար–կաղար
 կաքու–կաղու
 կար–կար
 կարաս–կարաս

կարագ-կարաք
 կարդամ-կառ՞թալ
 կարեն-կարիլ
 կարեն-կարալ
 կարիճ-կարիջ
 կարկապեն-կըրգաղիլ
 կարկուտ-կարգուդ
 կարճ-կառջ
 կարմիր-կարմիր
 կարմրացուցանեն-կըրմըրաց-
   նիլ
 կարմրիմ-կըրմըրիլ
 կաքալ-կաքալ
 կեղել-քուլեթ||խըջեթ||քըջեթ
 կեն-կ'են
 կեռ-կ'եռ
 կեռիք-կ'եռինք
 կէտ-կ'էդ
 կթեն-քըթիլ
 կին-կընիգ
 կիր-կ'իր
 կիւրակէ-գ'ըրանգ'ի
 կլայեակ-կըլէգ||դըլէգ
 կլափն-կըլափին (անիլ)
 կծեն-կըծիլ
 կծեցուցանեն-կըծացնիլ
 կծիկ-կըծիգ
 կծկեն-կըսկիլ
 կծու-կըծու
 կծուեն-կըծվիլ
 կծուութիւն-կըծվըթուն
 կկոց-կըգոց
 պճեղն-պըջեղ
 կճուճ-կըջուջ
 կնունք-կընունք

կնքաւոր-քաւոր
 կնքեն-կընքիլ
 կշիռ-քըշեռք
 կշռեն-քըշըռիլ
 կոխեն-կօխ փալ
 կոծոխուր-կըծօխուր
 կոկոն-կուգուն
 կոճակ-կօջանգ
 կոյս-կուս
 կոպ-կօր
 կով-կօվ
 կովկիթ-կօվգ'իթ
 կոպիմն-կօղիմ
 կոպոր-կըդօր
 կորեակ-կօրէգ
 կորիգ-կօրիգ
 կորնգան-կուռնգալ
 կորնջիմ-կօռ՞ջիլ||կօրիլ
 կուգ-կուգ(իգ)
 կուժ-կուժ
 կում-կում
 կուշտ-կուշտ
 կումն-կումը («թն»)

կուտակ-կ'ուտանգ
 կուտեն-կ'ուտիլ
 կուրծք-կուռծը
 կռէժ-կըռէ(ն)ջ
 կռիւ-կըռիվ
 կռուիմ-կըռվիլ
 կսկիծ-կըսկիճ
 կքալ-կըդալ
 կքաւապ-կըթվադ
 կպուր-կըդուր
 կպրապեն-կըդրաղիլ
 կպրեն-կըդրիլ

կրակ-կըրագ
 կրեայ-կուռի||կուռնա
 կրեմ-կըրիլ
 կրծեմ-կըռծիլ
 կրուկ(ն)-կըրունգ
 կրօն-կըրօն
 կրօնաւոր-կըրօնավօր
 հագ-հագ
 հագամ-հագալ
 հագար-հագ(գ)ար
 հայեմ-հայիլ
 հակառակ-հագառագ
 հաճար-հաճար
 համ-համ
 համար-հըմար||մըհար||մար
 համարիմ-հըմբարիլ
 Համբարձումն-Հըմբառճում
 հայ-հայ
 հայելի-հիլի
 հայերէն-հայերէն
 հայութիւն-հայըթուն
 հայր-հէր
 հանդարտ-հանդառո
 հանեմ-հանիլ
 հաշիւ-հաշիւ
 հաջեմ-հաջիլ||հաջալ
 հասկանամ-հըսկանալ||հասկա-
 նալ
 հաստ-հաստ
 հաւրիկ-հաւրիգ
 հարեւան-հըրէվան
 հարիւր-հմրիւր||հարիւր
 հարկ-հարգը
 հարուստ-հարուստ
 հարսանիք-հըռսանիք

հարսն-հառսն
 հարց-հառց
 հաց-հաց
 հաւ-հաւ
 հաւասար-հավասար
 հաւադ-հավադ
 հաւաքեմ-հըվաքիլ||վըհա-
 քիլ||ֆաքիլ
 հեռի-հէռու
 հետ-հէդ
 հիմն-հիմը
 հին-հին
 հինգ-հինգ
 հինեմ-հինիլ
 հիւանդ-հիվանդ
 հնձեմ-հընձիլ
 հոգի-ֆօքի («անձ»)
 հոգի-հօքի («հոգի»)
 հող-ֆօդ
 հով-հօվ
 հովանամ-հօվանալ
 հոտ-ֆօդ
 հոտեմ-ֆօդիլ
 հոտոտիմ-ֆօթֆօդալ||ֆօթֆօ-
 թալ
 հոր-ֆօր
 հորեմ-ֆօրիլ
 հում-հում
 հպարտ-հըբառո
 հպարտանամ-հըբառոանալ
 հրաշք-հըրաշկը
 հրեշտակ-հըրէշտագ
 ծագ-ծաք||ծաք
 ծագար-ծաքար
 ծախ-ծախ

ձայն–ծէն
 ձաւար–ծաւար
 ձար–ծար(իզ)
 ձգեմ–ծըքիլ
 ձգոտամ–զըզըռդալ
 ձեռագիր–ծէռագիիր
 ձեռն–ծէռը
 ձեռնապու–ծէռնապու
 ձեւեմ–ծէվիլ
 ձէթ–ծէթ
 ձի–ծի
 ձիաւոր–ծիյաւօր
 ձիգ–ծիք
 ձիւն–ծիւն
 ձմեռն–ծըմէռ
 ձմերուկ–ծըմէրուկ
 ձոր–ծօր
 ձու–ծու
 ձուկն–ծուգը
 ձրի–ծըրի
 ճակար–ճագադ
 ճանաչեմ–ճընանչիլ
 ճանապարհ–ճամփա
 ճանկ–չանկ
 ճանճ–ճանջ
 ճաշ–ճանշ
 ճար–ճար
 ճգնաւոր–ճըքնաւօր
 ճգնիւմ–ճըքնըվիլ
 ճեղեմ–ճըղիլ
 ճենճ–ճէնջ
 ճիւղ–ճուղը
 ճպուռ–ճըմբուռ (աջքի)
 ճրագ–ճըրաք
 ճրագու–ճըրաքու

ճօճք–ճօջ
 մագ–մագ
 մախաթ–մախաթ
 մածուն–մաճուն
 մաղ–մաղ
 մաղեմ–մաղիլ
 մաղձ–մախձը
 մաճ–մաջը
 մայր–մէր
 մանանայ–մանանա
 մանգաղ–մանգիւղ
 մանեմ–մանիլ
 մանուշակ–մանըշանգ
 մանր–մանդըր
 մանրեմ–մանդ(ը)րիլ
 մաշ–մաշ («կանաչ լոբի»)
 մաշեմ–մաշիլ
 մասուր–մըհասուր
 մաւարդ–մադարդ
 մաւրանի–մըդանի
 մաւրիւր–մադիւթ
 մաւրն–մադը
 մաւրնաշուրթն–մաննաշուն
 ||մաննասունչ
 մաւրնեմ–մաննիլ
 մաւրնոց–մաննօց
 մարագ–մարաք
 մարգ–մարգը
 մարգարէ–մարքարա
 մարգարիւր–մըրքարիդ
 մարդ–մառիթ
 մարտ–մամդ
 մեխակ–մըխագ
 մեծ–մէնճ
 մեծանամ–մէնճանալ

մեկնեմ–մեզնիլ
 մեկնիմ–մեզնրվիլ
 մեղաւոր–մեղավօր
 մեղր–մեղըր
 մեղրաջուր–մեղրաճուր
 մեղք–մեխկը
 մենակ–մէննգ||մնննգ
 մեռանիմ–մեռնիլ
 մեռոն–մեռուն
 մեք–մէք
 մզեմ–մըզգիլ
 մէջ–մէջ
 մէջք–մէշկը
 մթանամ–մըթնիլ
 մժեխ–մըռջէխ
 մի–մին
 մինչ(եւ)–մընչէվ
 միջնակ–միշննգ
 միս–միս
 միտք–միտկը
 միսիթարեմ–մըխթանիլ
 միսկեմ–մըխկիլ
 մկրապ–մըգրադ
 մկրպեմ–մըգըռդիլ
 մնամ–մնալ
 մոծիր–մօծիրք||մօծիլք
 մոմ–մում
 մոմնիմ–մըմիլ
 մորեխ–մուրեխ
 մորթեմ–մօռթիլ
 մորթի–մօռթի
 մորմ–մօրմը
 մորուք–մորուք
 մութն–մութը
 մութն–մութն

մուկն–մուգը
 մուն–մընուն
 մուր–մուր
 մուրիկ–մուրիգ (մուրիգ–մուրիգ
 անիլ՝ «մուրալ»)
 մոմոամ–մըմըռալ
 մսալի–մըսալի
 մտածեմ–մըդաձիլ
 մտանեմ–մըննիլ
 մրապեմ–մըրապիլ
 մօտ–մօդ
 յաղթեմ–ախտիլ
 յաջող–աջող
 յաջողիմ–աջօղիլ||աջօղալ
 յաջողութիւն–աջօղըթուն
 յառաջ–առաջ
 յառաջանամ–առաջանալ
 յիշոց–ուշունց
 յիշոցաբու–ուշունցնադու
 յիսուն–հիծծուն
 Յիսուս–Իսսոս
 յղի–ըղի (կենդանիների)
 յոպոպ–պոպոպ
 յորդոր–օռթօր
 յորդորեմ–օռթօրիլ
 յուլանամ–իլանալ
 յուշ–հուշ
 յուշապ–ուշաք
 յստակեմ–ըստանգիլ
 յօրանչեմ–ըռըշկօղալ
 նախիր–նախըր
 նամակ–նամազ
 նաշ–նաշ
 նապաստակ–ալապաստրազ
 նաւ–նավ

նաւթ-նանֆս
 նեղ-նեղ
 նեղանամ-նեղանալ
 նեղեմ-նեղիլ
 նեղութիւն-նեղութուն
 ներկ-ներգը
 ներկեմ-ներգիլ
 նկար-նըգար
 ննջեմ-մընջալ
 նշան-նըշան
 նշխար-նըխշարք
 նոր-ընօր
 նուազ-նըվազ
 նուիկ-նըվուզ
 նուռն-նուռը
 նստեմ-նըստիլ
 նօթի-անօթի
 շաբաթ-շափաթ
 շալակ-շըլակ
 շահ-շահ
 շահեմ-շահիլ («պարվել»)
 շաղախ-շըղաղ
 շաղախեմ-շըղաղիլ
 շաղգամ-շախկամ
 շամամ-շամամ
 շամփուր-շամփուր
 շապիկք-շափիք
 շաւր-շաղ
 շարանամ-շաղանալ||շըղանալ
 շարեմ-շարիլ
 շաքար-շաքար
 շեմ(ք)-շեմքը
 շերեփ-շերեփ
 շէն-շէն
 շինեմ-շինիլ

շիւ-շեվ
 շիւար-շիվար
 շնորհակալ-շընօրագալ
 շնորհաւոր-շընհավօր
 շոգ-շօք
 շող(շող)ամ-շօխշօղալ
 շող(ք)-շօխկը («սարվեր»)
 շոյս-շուդ
 շոր-շօր
 շուարիմ-շիվարիլ
 շուն-շուն
 շուշան-շուշանիգ (վայրի
 ուրբեյի բանջար)
 շալեղ-շըբլեղ
 շրէշ-սըրէժ
 շփոթ-շըփօթ (ճաշարեսակ)
 ոսպն-վօսպը
 ոգնի-կօգնի
 ողողեմ-ըղօղիլ
 ողորմիմ-(ը)ղօրմիլ
 ոյժ-ուժ
 ոյխար-վօխանը
 ոջիլ-վօջիլ
 ոսկի-վօսկի
 ոսկր-վօսկուռ
 ով-օվ
 ուրն-վօղը
 ուրնաման-վօննաման
 որ-վօր
 որդի-վօռիթի
 որդն-վօռիթը
 որդնիմ-վօռիթնիլ
 ործկամ-օռսկալ
 ործ-վօռց
 որոճ-արուջ

որորեն–հրորօրի
 որորոց–հրորօրօց
 որս–ֆօռս
 որսկան–ֆօռսկան
 ու–(հ)ու, ը
 ուզեն–ուզիլ
 ութ–ութթ(ը)
 ութսուն–ութանասուն
 ուլ–ուլ
 ուլունք–հուլունք
 ուխտ–ուխտը
 ուղղորդ–(ը)ղօռթ
 ունեն–ունիլ
 ունկն–ունգը
 ուռ–ուռ
 ուռոյց–ուռոց
 ուս–ուս
 ուտեն–ուտիլ
 ուր–ուր
 ուրագ–հուրաք
 ուրախ–ուրախ
 ուրախութիւն–ուր(ա)խըթուն
 ուրանամ–ուրանալ
 ուրբաթ–ուրփաթ
 ուրդ–ուռթ
 ուրիշ–ուրիւշ||ուրիշ
 չամիչ–չամիչ
 չար–չար
 չարչարանք–չարչարանք
 չարչարեն–չարչարիլ
 չափեն–չափիլ
 չեն–չենչ
 չիր–չիր
 չոր–չօր
 չորանամ–չօրանալ

չորեքշաբթի–չորիքշապտի
 չորք–չօռս
 չու–չու («ճոճանակ»)
 չուան–չըվան
 չտես–չըտես
 պագանեն–պաչիլ
 պալատ–պալադ
 պախարակեն–պախարագիլ
 պակաս–պագաս
 պակասեն–պագասիլ||պաքսիլ
 պակասորդ–պագասնօռթ
 պակասութիւն–պագասըթուն
 ||պաքսըթուն
 պահեն–պահիլ
 պահուստ–պահուսկը
 պանիր–պանիր
 պաշտեն–պաշտիլ
 պաշտօն–պաշտօն
 պապ–պաբ
 պապանձիմ–պաբանձվիլ
 պառաւ–պառալ
 պատ–պադ
 պատան–պադան
 պատարուկ–պըդադուգ
 պատարագ–պադարաք
 պատիժ(ք)–պադիշկը
 պատիւ–պադիւլ
 պատճառ–պաջառ
 պատճառաւոր–պաջառաւօր
 պատմութիւն–պադմըթուն
 պատուհան–պըդըրհան
 պատրոյց–պադրիք
 պար–պար (կալ)
 պարապ–պարաբ
 պարապիմ–պարաբվիլ

պարզ-պառզ
 պարզեմ-պառզի
 պարզերես-պառզերես
 պարծանք-պառզանք
 պարկ-պարզ
 պարտ-պառող
 պարտք-պառտկը
 պէս-պէս
 պէք-պէքկը
 պժգամ-փըշկըվի
 պիտի-բիդի||բըդի
 պինդ-պինդ
 պղտորեմ-բըխտորի
 պճեղն-պըջեղ
 պնդեմ-պընդի
 պողովար-պողվաղ
 պոչ-պօջ
 պորտ-պօռդ
 պսակ-փըսագ
 պսակեմ-փըսագի
 պտուկ-պըդուգ
 պրծանիմ-պըռճընի
 ջախջախեմ-ճըջըխի
 ջաղաց-ճաղաց
 ջարդեմ-ճառիթի
 ջիլ-ճիլ
 ջնջեմ-ճընջի
 ջուրերեմ-ճըլլօրի («թառամել»)
 ջոկ-ճօզ
 ջոկեմ-ճօզի
 ջորի-ճօրի
 ջուխտակ-ճուխտագ
 ջուր-ճուր
 ջրեմ-ճըրի
 ջրիկ-ճըրիգ

ջրհեղեղ-ճըրհեղեղ
 ռոճիկ-ըռջիգ
 սալ-սալ
 սալոր-շըլլօր
 սահեմ-սըղղալ
 սամիթ-սամիթ
 սանդ-սանդ
 սանտր-սանդըր
 սանտրեմ-սանդ(ը)րի
 սառնում-սառի
 սառոյց-սառից
 սաղակեմ-սըղագի||սաղկի
 սաղանայ-սըղանա
 սար-սար
 սարեակ-սանդիգ
 սարսռամ-սըռսըռալ
 սգաւոր-սըքվօր
 սգաւորիմ-սըքավօրվի
 սեաւ-սել
 սեղան-սեղան
 սեպ-սէք
 սերեկ-սէրէգ
 սերկեիլ-սըրգեվու
 սերմն-սէրմը
 սէր-սէր
 սինձ-սինձը (հապապտուղ)
 սինձ-խինձը (վայրի ուտելի
 բանջար)
 սիրական-սիրէգան
 սիրտ-սիրտ
 սիւն-սին
 սխալ-սըխալ||սըղալ
 սխալիմ-սըխալվի||սըղալվի
 սկեսուր-ըսկէսօր
 սկսանիմ-ըսքըսի

սմբուլ-սըմբուլ||սնմբուլ
 սոխ-սօխ
 սով-սօվ
 սովոր-սըվօր
 սովորեմ-սըվօրիլ
 սովորոյթ-սըվօրուսկը
 սուգ-սուք
 սունկ-սունգը
 սուր-սուղ
 սուր-սուր
 սուրք-սուփ
 սպանեմ-սըբանիլ
 սպիտակ-սիպտանգ
 սպիտակուց-սիպտանգօց
 սպրդանեմ-սըփառթնիլ
 ստիպեմ-ըստիփիլ
 սրբել-սըրփիլ
 սրել-սըրիլ
 վագ-վագ(զ)
 վագեմ-վագզ տալ
 վաթսուն-վածծուն
 վախիմ-վախնիլ
 վաղ-վաղ
 վանք-վանք
 վառեմ-վառիլ
 վարար-վարար
 վարարեմ-վարարիլ
 վարդ-վառթ
 Վարդավառ-Վանթիվօր
 վարդենի-վառթենի
 վարեմ-վարիլ
 վարժապետ-վառժաբեդ
 վեց-վեցց(ը)
 վիզ-վիզ
 տագը-տեքըը

տալ-տալ
 տախտակ-տախտագ
 տակ-տագ
 տամ-տալ
 տանիմ-տանիլ
 տանծ-տանծ
 տանջեմ-տանջիլ
 տաշեմ-տաշիլ
 տաշտ-տաշտ
 տաշտակ-տաշտագ
 («ավագան»)

տառ-տառ
 տառեխ-տառեխ
 տասն-տասս(ը)
 տատակ-տատաշ||դադաշ
 տարի-տարի
 տարտարոս-տարտարօս
 տափան-տափան
 տաք-տաք
 տեղ-տեղ
 տենդ-տենդ
 տեսանեմ-տենալ
 տեպրակ-տեդրագ
 տերեւ-տերել
 տեր-տեր
 տերութիւն-տերըթուն
 տիկ-տիզ
 տղայ-տըղա
 տնաշեն-տընաշեն
 տնկեմ-տընգիլ
 տող-դօղ
 տոմար-տոմար
 տոմս-տօմսը
 տորգ-տօրք («գորգ, կարպետ
 գործելու սարք»)

փորոն–փորեն
 փուար–փավար
 փուարած–փավարած
 փուժեն–փուժիլ
 փուն–փուն
 փունկ–փընգ՝ի
 փուսն–փուտը
 փուր–փուր
 փսիս–փրփի
 փրեխ–փրփի
 փրորիմ–փրփրվիլ
 փօն–փօն
 րոպե–ըրօպպե
 ցախ–ցախ
 ցամաք–ցամաք
 ցամաքեն–ցըմաքիլ
 ցամաքեցուցանեն–ցըմաքացնիլ
 ցայտեն–ցեթիլ («միզել»)
 ցան–ցան
 ցանեն–ցանիլ
 ցաւ–ցավ
 ցաւիմ–ցավիլ||ցավալ
 ցելեն–ցըլիլ||ցըլաթիլ
 ցեխ–ցեխ
 ցեղ–ցեղ
 ցերեկ–ցերեզ
 ցեց–ցեց
 ցնկնիմ–ցընգընիլ
 ցնորիմ–ցընօրվիլ
 ցորեան–ցօրեն
 ցուրտ–ցուռ
 փաթաթեն–փըթաթիլ
 փախչիմ–փախնիլ
 փայծաղն–փիձեղ
 փայտ–փեղ

փառ–փառ
 փարթամ–փառ՝թամ
 փարչ–փառ՝չ
 փեսայ–փեսա
 փիլոն–փիլօն
 փնչեն–փընչալ
 փշապ–փըշաղ
 փշրեն–փըշրիլ
 փոթ–փօթ
 փոխ–փօխ
 փոխան–փօխան
 փոխանորդ–փօխնօռ՝թ
 փոխեն–փօխիլ
 փոխինդ–փօխինձ
 փոկ–փօգը
 փող–փօղ
 փոս–փօս
 փոր–փօր
 փորացաւ–փօրացալ
 փորսուղ–փօռ՝սուղ
 փութ–փութ
 փուլ–փուլ (կալ) .
 փուշ–փուշ
 փումն–փումը
 փութ–փութ
 փչեն–փըչիլ
 փռեն–փըռիլ
 փրեն–փըրիլ
 փրթանիմ–փըռ՝թըրվիլ
 փրփուր–փըռ՝փուռ
 քած–քած
 քաղ–քաղը
 քաղաք–քաղաք
 քաղեն–քաղիլ
 քաղցր–քախճըր

քամակ–քամագ
 քամեմ–քամիլ
 քամի–քամի
 քան(զ)–քանց
 քանդեմ–քանդիլ
 քանի–քանի
 քառասուն–քառասուն
 քար–քար
 քարճիկ–ք'նոջիզ
 քարշ–քաշ
 քարշեմ–քաշիլ
 քացախ–քացախ
 քեմուխար–ք'ծմուխար
 քենի–ք'ենի
 քերեմ–ք'երիլ
 քերթեմ–ք'երթիլ
 քեն–ք'են
 քիթ–ք'իթ
 քիչ–ք'իչ
 քնեմ–քընիլ
 քշեմ–քըշիլ
 քշտեմ–խըշտիլ

քոյր–ք'իր
 քոս–քոս
 քորեմ–քորիլ
 քուղ–քուղը
 քուն–քուն
 քուռակ–քուռագ
 քռահոտ–քըռաֆոդ
 քսան–քըսան
 Քրիստոս–Քըրիստոս
 քրտնեմ–քըռդընիլ
 քրքրեմ–քըրքըրիլ
 օգուտ–օքութ
 օդ–օթ
 օծեմ–օծիլ
 օծ–օց
 օշինդր–յավշան (<աւշինդր)
 օտար–օդար
 օր–օր
 օրան–օրան
 օրեն(ք)–օրենք
 օրինեմ–օխնիլ

ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐԻ ՑԱՆԿ

Ազգապիղիզ–մեծ պահքը խորհրդանշող հրեշ
 անգի–մայր
 ալիրմաղիզ–թիթեռ
 ախժան–կանաչ լոբով և կիսախակ դդումով եփվող ճաշարեսակ
 ախկակըդօր ըլիլ–համբերությունից դուրս գալ
 ախճըգամնուն–աղջկասեր, աղջիկների հեպ խաղացող փղա
 ախճըգատեր–հարսի կողմի հարսանքավոր խնամի
 աղվետուզ–տաքափի, վարպիքի «ձագ»

անգաջակագող–ուշիմ, հնագանդ
 անգըրըլանգ–անկյալ
 անժուռ–անյուղ, անսնունդ
 անիսկաջօր անիլ–մեկի հասցեին անեծքներ տեղալ
 անիսկապերան–անիծելու սովորություն ունեցող, չարախոս
 անվերվերի–ամայի
 աշի–մանդակ
 անշկիլ–սպասել
 աշնավար–աշնանացան
 առաջացու–գորգ, կարպետ գործելու համար հենքի պինդ ոլորած
 թելը
 ասպափեղ–տորքի մասերից
 անամանգին–կարգին, մարդավարի
 արընտեր–արյան վրեժ ունեցող
 արնաճիջեխ–արյունվա
 արուջ անիլ–որոճել
 ափա–հայր
 բանագ–սև–սպիտակ բծավոր՝ չալ (շուն, կապու և այլն)
 բանջուրգ–չոր դդումով, սիսեռով կամ լոբով եփվող ճաշարեսակ
 բանիգ–ձյուն մաքրելու գործիք
 բարամում–ակնամում
 բարան–ուցիսարը կթելու տեղ
 բըզըզըհան անիլ–խեղդամահ անել
 բըխըխկալ–1. բլթբլթալ (աղբյուր, գետ), 2. բռն հեկեկալ
 բըշտիլ–խայթել, ծակել
 բըռնագ–մագափունջ
 բօմբօռ–խաղողի տեսակ (սպիտակ, խոշոր հափկներով)
 գանգիլ–գորգը, կարպետը գործելուց հետո ձգելը՝ եզրերը
 հավասարեցնելը
 գըլլան–թելի կոճ
 գըլուկ–ուլոռ
 գըպպալ–դրմփալ
 գըպպուն–մեծ մուրճ, կոփուն
 դաղդաղան–կովի վզից կախվող փայտյա հմայիլ
 դանդ–գութանի մաս

Դառանջ–Տեառնընդառաջ
 դառհադառ ըլիլ–խիստ ուռչել
 դէմի–անջուր
 դինգ–ցորեն ծեծելու հարմարանք
 դրզզան–հոլ
 դընգալ–շարժվել
 դըռի–առողջ
 դըռի–դըռի պար ածիլ–«մադրների վրա» խաղացնել
 դիւզլնգ–անճոռնի, տձև
 դիւզիւն–1. չուգունե երկարավուն թեյնիկ, 2. կոշիկ ուռուցք, խուլ
 դօղաշար–քանոն
 գանց անիլ–անտեսել
 գավագաւրուն–արգանդ
 գիգիգ–խխունջի խեցի
 գըխգըխկալ–բարբաջել
 գըխկօց–ընկնելու և ջարդվելու ձայնը
 գըխճալ||ժըխճալ–զգվել
 գըրինգ–առույգ
 գուրգըգըգուռդ–ամեն ինչից գուրկ, շալ աղքատ
 գօլա–շալ երկար մահակ
 գօխ–ցողուն
 էլլօր–հաջորդող երկրորդ օրը
 էճամիւրիւք–յուրօրինակ «այծառնորով» սամիթանման վայրի բույս
 էշակաթնուգ–փափաստանային կաթնառատ բույս
 էշակըրեդ–իշամեղու
 էշակօվգիթ–խոշոր-անճոռնի
 էրացնիլ–ջերմել
 ըշպափիլ–հանկարծակի, ուժեղ լացից կարկամել
 ըրօփիլ–եռացող կաթը կամ ճաշը հովացնելով խառնելը
 թագիլ–1. ծեծել, 2. ցավել (աչքը)
 թագնիլ–պառկել (կալովի, շան)
 թաթուգ–գուլպա գործելու համար ձեռքի վրա 8-աձև փաթաթված
 թել
 թախկիլ–խիստ փափկել, լիկել
 թախկուջ– սանրվելիս սանրի վրա մնացած մազափունջը

թաղամեռ ըլիլ–գեպնաւարաւ բույսերի՝ փեղից շարժելու
 հեղանակով թառամելը
 թան–մաճնապուր, սպաս
 թան–1. թառ նվագարանը, 2. հավերի թառելու փայտյա ձողը
 թանժանժ ըլիլ– արթնանալուց հետո քունը չբանելը
 թավլամեխ– ընթանի կենդանիներին կապելու համար
 օգտագործվող մեծ մեխ
 թեղ–հարդի կույտ
 թեշի–իլիկ
 թեռ–կարպեպից կարված կոպիտ խուրջին՝ ավանակի վրա գցելու
 համար
 թըռըսիլ–պաղել–մնալ
 թըռ՞թէվանուգ–1. թարթիչ, արտևանունք 2. դռնաբով, ձեթով և
 խմորով պարրաստվող պահքի անուշեղեն
 թըսթըս–դանդաղաշարժ
 թըսթըսալ–շար դանդաղ գործ անել
 թըֆփիգ–այծի մազերի արմարներին կապած նուրբ աղվամազը
 թի–փայտից պարրաստված բահանման գործիք, որով խաղողի
 մնացորդները հանում են հնձանից
 թիթան–դաշտում, ճանապարհների վրա չորացած խոշոր
 եղջերավոր անասունների կղկղանքը, որ օգտագործվում է
 որպես վառելիք
 թիլ–բլուր
 թիթիգ անիլ–թռչունների զուգավորվելը
 թիլթօքիլ–ուժասպառ լինել, շնչակտուր լինել
 թուր–1. թուր, 2. ջեջիմ, փորքաշ (ավանակի հարթ պարան)
 գործելու փայտյա գործիք
 թօլ(–թօլ) անիլ–գլորել
 թօլ(–թօլ) ըլիլ–գլորվել
 թօխաջ–հաստ մահակ, որով ծեծելով բուրդ կամ կարպեպ են
 լվանում
 թօռագ–գորգի մեծ շրջանակազարդը
 թօռ՞թա–հալած յուղի տականքը
 ժամ(հ)աժամք–երեկոյան մթնելու ժամը
 ժանգ՛էրք–մթնշաղ

լագ–1. անդուր գոլ (թեյ, ջուր և այլն), 2. շան կերակուր, 3. լակ (ծու)
լամփամ–1. կալը հավաքելու փայտե գործիք (նաև՝ լամփա),

2. անճոռնի, խիստ գեր
լայ քըցիլ–հնձած խոտը խորոմելու համար հավաքելը, փռելը և
հարթեցնելը

լափ–ավելի

լըբըռդիլ–խիստ փափկել, լիսկել

լըգամ–1. թռչունների ձագերի կտուցի վրա դեղին, փափուկ շերտ,
որը հետագայում ընկնում է, 2. փայտյա սանձ

լըգըգալ–ավել-պակաս խոսել

լըգու–անդուր գոլ

լըգու րալ–փսխել

լըխարիգ–գեր, թմբիկ

լըղլըղահար կալ–շաք գեր լինել

լընգըռնիլ–նստել (շան, կատվի)

լիլ–փիղմ

լինջ–շալակ

լիլլիլ–թեյնիկի ծորակը

լօբ-լօբ–մանկական խաղ

լօզլօզ–անդուր ջրալի հեղուկ, ապուր և այլն

լօլօզ–միրգ, հաքապպուղ

լօռ–1. լոր, 2. կաթնաշոռ

խազազ–վայրի սոխ

խազունք–լավաշի շաք եփված, կարմրած մասերը

խալխալ–կարմիր պուրերով ծիրանի տեսակ

խաշ–1. խաշ (կերակուր), 2. թթխմոր

խաչ–1. խաչ, 2. մաքուր

խառդ, խառդի քար–սրաքար

խանրան–ցորենի շաք մեծ պարկ

խարգիլ–բովել

խըզար–երկկողմանի մեծ սղոց

խըզխըզ–խզված ձայնով խոսող մարդ

խըզխըզալ, խըզխըզահար կալ–խզված ձայնով խոսել

խըլալիլ–գլուխը պտտվել

խըլեզուգ–փոքր մոդես

խըլըշկօղալ-վախից ականջները ցցել (նապաստակ, կապու և այլն)
 խըմ(բա)բաբա-խապուտիկ
 խընթխընթ-քթի մեջ խոսող մարդ
 խընթխընթացնիլ- քթի մեջ խոսել
 խընջըլուզ-սոխուկավոր ուրելի վայրի բանջար
 խըվիզ-հափող առվի համար ցանկապարի սփռոին մասում
 արված անցք
 խըրազիլ-թրծել
 խըրզիլ-վռնդել
 խըրիզ փալ-հեփնից ընկնել, հեփապնդել
 խըրիսօզի-հալած դմակի կարմրեցրած կփորները
 խըրօվ-խաչվերացի ծիսական ուրեստ՝ թռնրի մեջ խորոված ու
 խըրօվ- խաչվերաց
 խըփիլ-փակել, ծածկել
 խին-բուսական յուղ, որ սրանում են յուղափու սերմերը (կանեփ,
 կփափաք, կնճեռ և այլն) հավանգի մեջ ծեծելով
 խինըխաշու-ուժ, գործություն
 խինձը-սինձ
 խօզան-հնձած արփ
 խօսփիզ-փոքր փուն, խրճիթ, խցիկ
 խօրուզազ-չոր հազ
 ծալք, ծալքափեղ-փայտյա մահճակալ, որի վրա անկողինները
 հնում դասավորում և ջեջիմով ծածկում էին
 ծանձ-լորձ, թուք
 ծասկան-օրորոցի շղարշե ծածկոց
 ծեռնափեղ-մառան
 ծըզըլթալ-ծղրփալ
 ծըղապաշառ-ճփապաշար
 ծըղվանք-մաղած ձավարի մնացորդը՝ շափ մանր, այլուրախառն
 ձավար
 ծըլանգ-ծվեն (շորի), ձորձ
 ծըղանիլ-գերանը կամ փայտը երկարությամբ կիսել
 ծըղադուզ-ճարճափուկ, եղերդակ
 ծըքըթիլ-ծլել, ծլարձակել
 կաբան-օրորոցի կապիչ (գործվել է բրդյա գունավոր թելերից)

կագօղէրէս-գիջող, հանդուրժող
 կաղվազանգագ-սոխուկավոր բույս, խնջուզին շապ նման (ոչ
 ուրելի)
 կաղվի անշ-խաղողի տեսակ (խարջի, ոսկեվազ)
 կաթինք-1. ծառից ընկած հասած միրգ, 2. առաստաղից կաթող
 անձրևաջրի կաթիլներ
 կաթնաքամիգ-թանգիֆից երկտակ կարված փոպրակ, որով կաթ
 են քամում
 կաթնըկօրեգ ըլիլ-խիստ մտերմանալ
 կաթնուգ-վայրի բանջար (ուրելի է քաղցրահամ ցողունը)
 կալ-1. գալ, 2. կալ կալսելու տեղ, 3. բանջարի հյուս
 կանանչ-կարմիր-ծիածան
 կանդրէվ-արորի թելը
 կառթալ-1. կարդալ, 2. կաքավի երգելը
 կառնաղիլ-ոչխարի վիժելը
 կ'էձէձաֆօդ-միգահոտ
 կ'էննաֆօթիգ-թգուկ
 կըգօնիլ-խիստ ագահանալ, ունեցածի վրա դողալ
 կըգօց-կարպետ, գորգ գործելու եղջուրանման գործիք
 կըզըկօթիլ-շապ գայրանալ, նեղանալ
 կըլավիլ-մայել
 կըլափին անիլ-սովից ուժասպառ լինել՝ բերանը բացուխուփ
 անելով
 կըլըկափին կալ-պապանձվել
 կըլըմբօզիկ-գեր-կարմրաթուշ
 կըլխի ընգ'իլ-հասկանալ, ըմբռնել
 կըլխի բըցիլ-հասկացնել
 կըլուխ քաշիլ-ստուգել
 կըլխալիլ-նեխել, բորբոսնել
 կընջեռ-յուղաբու սպիտակ սերմերով, ծիրանագույն ծաղիկներով
 փշոտ բույս
 կըջէ-մահմեղական կին
 կըջէջիլ-խիստ գունաւորվել
 կըռու, կըռօ, վօսկըռօ-միջուկը դժվարությամբ դուրս եկող
 ընկույզի տեսակ

կ'ինաթափեք—հարսանիքին նախորդող ուրբաթ օրը, երբ մորթվում
 է հարսանիքի մսացուն և կարասից դափարկվում գինին
 կուղ—1. հավի կեր (հացահատիկ և այլն), 2. թոնիրի մեջ ընկած հաց
 կուղաբ—խմորի մեջ դրված ընդեղենով, վայրի բանջարեղենով
 պարրաստվող պահքի կարկանդակ
 կուղուլ—1. կարճ և կլոր, 2. անպոչ հավ
 կուլափանձ—փանձի փեսակ
 կուշկոդրիգ—կուժկոփրուկ (կարմիր, կակաջանման, փայլուն
 ծաղիկներով բույս)
 կուշուռամանիգ—հավի վզի տակ գտնվող ստամոքս-պարկը
 կօգօգ—գայլ, գազան, հրեշ (մանկ.)
 կօթռուջ—անճռնի
 կօլոջ—բրդուճ
 կօծիգ—գաջից, կանեփի թելից և ձվից պարրաստված սոսինձ՝
 կտրված ամանեղենը սոսնձելու համար
 կօնդ—1. բարձր տեղ, 2. անդամալույծ, անկյալ
 կօնդըկըձիգ—անշարժունակ, անդամալույծ
 կօնձալ—կաղկանձել
 կօռձավեր—գութանի մաս
 կօվգ'իթ—կով կթելու կավե աման
 կօփվիլ—ջարոց լինել
 հադ անիլ—ձախել (բուրդը)
 հադարարիգ—բուրդ չփխելու ճիպոտ
 հազարաշնթիք—վայրի դեղին հիրիկ
 հնլիմ—հարիսա
 հախսը մըննիլ—երես առնելով՝ վազվզել, չարություն անել
 հադ—1. խաղ, 2. երգ, 3. հոդ
 հադ կանչիլ—երգել
 հասար—փարախ
 հավալօլօգ—կարմիր, հապալասանման վայրի հափափուղ
 հնվն—կարպեզ գործելու արամնավոր գործիք
 հարգ—հարսանիքի կամ հոգեհացի ճաշը
 հափափ—արամնաթափ մարդ
 հերացել—խորթ հայր
 հերու, հերնըվի—անցյալ տարի

հուրուսկ-օճառի, պանրի և այլնի հարված-փոքրացած կտորները
 հօլ (-հօլ) անիլ-գլորել
 հօլ (-հօլ) ըլիլ-գլորվել
 հօռթունը քաշիլ-ազահորեն խժռել
 հօրիք-գութանին լծվող եզներից 4-րդը
 հօքավօռթի-հոգեզավակ
 դըջըռիլ-մանրացնել
 դումրի-տապրակ
 ճագադանոց-գլխանոցի վրա դրվող ասեղնագործ զարդարանք
 ճաթ-կորեկիաց
 ճամբանագ-գութանի շղթան
 ճանջաքըշիգ-կաշվից պատրաստված հարմարանք, որ կապում են
 ավանակի ճակատին ճանճերը քշելու համար
 ճըբըլդ(ը)րիգ-ճարպիկ
 ճըդիէխր անիլ-ձվի մեջ ճուրը խեղդել
 ճըլամօռթ անիլ-անվարժ, փանջահար անելով մորթել
 ճըլէգ-նիհարիկ
 ճըլընգօղալ-ջղածգվել
 ճըլխացնիլ-ճզմել
 ճըլճըլթան-ձավարապուր
 ճըղագ-ճեղք
 ճըղըռդալ-ճչալ
 ճըջանագիլ-ծղրտալ
 ճըռիգ-երեխաներին քայլել սովորեցնելու գործիք
 ճըռճըռիգ-ծղրիդ (բաց գույնի, մորեխանման երգող բզեզ)
 ճըրօխնէք- Սուրբ Ծնունդ, Ջրօրհներ
 ճիգմալ-ճկուն
 ճիթ-ռդկույզ
 ճիլ-1. արմատ, 2. ջիդ, 3. առածգական
 ճիլճիլ-գութանի մաս
 ճիշկը-աճուկ
 ճուգուլ-ճկույթ
 ճուջուդ-երեխայի արական անդամը
 ճօթ-կտոր, կես
 ճօթանք-հացի փշրանք

մնագմագուգ-փոքր ճանճ, որ թրթուր է դնում մարդկանց և

կենդանիների շնչափողում, աչքերի մեջ
մննագ-սև խաղողի փեսակ
մանջուգ-կարպեփ գործելու համար նախապատրաստված թել
մմրանդի-մանգաղից մեծ, գերանդիանման ցորեն հնձելու գործիք
մէգ'էլ-նախանցած (օր, շաբաթ, փարի և այլն)
մէրացէդ-խորթ մայր
մէրուսկ-մերած, բայց դեռ չմակարդված մածուն
մէրքիլ-թելը ներկելուց հետո մեզի մեջ ամրացնելը
մըթէլ-վերմակի բուրդն ընդգրկող կտորն փոպրակը
մըթիլ-թուլակազմ, դանդաղաշարժ, դանդալոշ
մըլօքուր-եղնջափենդ
մըխկ'իլ-բորբոսնել
մըշօրիլ-խժռիլ
մըռ-փայտի որդ
մըրմէդ-մոծակ, սլակ
մունջ-առաստաղից և պապերից կախվող փոշու թելիկներ
մօզ անիլ-աղբյուրից կամ դուլից կռացած ջուր խմել
մօլլաքար-քարկփիկ
յէննաթուլա-1. մոր հեփնից քաշ եկող երեսա, 2. համախոհ,
գործակից (արհամարհական)
յէդ անիլ-օխլավով հացի խմորի գունդը բացել
յէդ փընիլ-փնփնել
յէդ քըցիլ-սփռել
յէննաթուխ-ոչ թեժաթուխ լավաշ
յէննապընդան-դուռը ներսից փակելու հարմարանքը
նախրափափ-նախրի նստելու տեղը
նախրափըշադ-վայրի մանր, թթվաշ փշափ
նավ-փայտյա հարմարանք, որից ջուրը թափվում և պտտեցնում է
ջրաղացքարը
նավա-երկու բլուրների միջև ընկած ձորակ
Նըխրաթող-նախիրը արտափ փանելու շրջանն ավարտելու օրը
նըղնըղվիլ-խիստ մաշվել (հագուստը)
շմրիդ-վացքի պարան
շէր-ավելուկանման ուրելի վայրի բանջար

շրդարար–ամենամեծ անցքերով մաղը
 շրդրդու–հորդ, հորդառար (անձրն)
 շրլընթիլ–անփույթ, կիսար-պռար կարել
 շրմաթ–կտրված թանի շիճուկը
 շրնգրլօզին անիլ–թրն գալ, թեթևաբարո կյանք վարել
 շրոնօթ–ջրհորդան
 շրոռան–ջրվեժ
 շրո(շր)ռացնիլ– անփութորեն թափել (հեղուկը, ճաշը և այլն)
 շիլ–հաշմանդամ
 շինիլ–1. կառուցել, պարտապել, 2. փակել, կողպել, 3. փապակել
 շիշ, շրշերք–ծառի կապար
 շօմի–վայրի սպանախ
 շուլալիլ–բլանդել
 շուլալվիլ–1. փաթաթվել, 2. կաշել, պոկ չգալ
 չախչախ–1. ջրաղացի մաս, 2. շափախոս, չաչանակ
 չանախալալա, չօմախալալա–աղբրանց արուն թավշակարմիր
 ծաղիկը
 չնչնպրողին անիլ–չորեքթաթ անել (երեխայի)
 չնքչնքու–փոքրիկ երգող թռչուն
 չըլդիլ–անխնա կողոպտել
 չըխչըխալիլ–թաց լվացքը քարի վրա փրորել, 2. դնգստել
 չըրփիլ–1. պարերը սպիտակ կավաջրով սպիտակեցնել 2. շարտել
 չօղան–փոքրիկ թփանման բույս, որը հնում օգտագործվել է լվացք
 անելիս և թել ներկելիս
 պաբապրլլօր–սնձին նման, ուրելի պալարավոր բույս
 պազգաթան–չորթանապուր
 պաջ–լվացած ցորենից անջալված աղբը (փարբեր սերմեր, գարի
 և այլն)
 պառավապ..իգ– սպիտակ ծաղիկներով, կլոր, նարնջագույն ոչ
 ուրելի հաբապտուղներով թփանման բույս
 պարգապուբուգ–պարկապգուկ
 պելնագին–քավորի մայր
 պելի–քավորի հայր
 պեձ–կայծ
 պերանկալիգ–կաթսայի, շշի և այլնի փակիչ

արգրլդադի-շար մանր՝ «բզով ծակած» աչքեր ունեցող
 արլըմպօցիգ ըլիլ-միանգամից զայրանալ-բռնկվել
 արլիթ-մոծակի կամ այլ միջարների կծած, այրուցված րեղը
 արլուգ-կապուտաշյա
 արջիլ-կորիզահան անել (չոր լոբին, ծիրանը և այլն)
 արջիր, արջրիգ, արջլօ, արջլօնգ...-փոքր, փոքրիկ
 արրանիլ-1. շրջել, 2. փսխել
 պիլ-խմորի գունդ
 պիլ րալ-խմորը գնդել
 պօգ-1. եղջուր, 2. անբարոյական կին
 պօգպօգադիլ-զայրանալ, քինոտել
 պօլ-կոտիկ, գլխանոց
 պօմբ(ը)լօգ-գմբեթ
 պօրփրվիլ-բռնկվել
 պօրփիլ-կրակը թեժացնել՝ հովհարելով
 պօփ-ծղոտով պարտասարված ներքնակ նորածինների համար
 պուբուգ-կույր
 պուգը-փայտյա հարմարանք օրորոցից մեզը դուրս հանելու
 համար
 պունգուլ-հանելուկ
 պուջի-քիչ, մի քիչ
 ջանջանդ-կալսելու գործիք
 ջեջիմ-բրդյա գոլավոր նուրբ կարպետ
 ջըլավ-ձիու սանձ
 ջըվալ-կարպետից գործած՝ ցորենի մեծ րոպրակ
 սամբադի-գութանի թել
 սամի-գութանի մաս
 սանդակըլուխ-սանդի մուրճի նման երկարագլուխ մարդ
 սանդէրք-բուրդ գգելու գործիք
 սարահադող-սև խադողի րեսակ
 սարաբանձ-վայրի րանձ, պանրա
 սէվասանուջ-սև, հաղարջանման վայրի ուրելի հաբապրուղ
 սէվ լավա-վայրի թուխ հիրիկ
 սէրեգ-1. պուլիկի բերանը կապվող կաշվե կտոր, 2. կանացի նեղ
 վարփիք

սըբըլդալ-սայթաքել, ավստալ
 սըբըլդ(ր)իգ-սայթաքուն
 սըլլանգ-հյուծախտ
 սըխկիլ-1. հավանգով ծեծել, 2. դնգստել
 սըխտօփի-վայրի սխտոր
 սըղլիգ-շատ հարթ և փայլուն
 սընդըվակալիգ-թոնրի օղանցքը փակելու բարձիկը
 սընդու-թոնրի օղանցքը
 սըռսունքը փալ-սարսռալ
 սըսխիլ-խռովել, մոռթները կախել
 սըրանոց-ձիթհանք
 սոլգանանգ-հաճախամիզություն
 վաննվուդ անիլ-ուշադիր զննել
 վանր փընիլ-բուկլից անել
 վէսկի-արոր
 վէր ածիլ-թափել
 վէր անիլ-1. մաքրել, 2. սափրել
 վէր թօղալ-այծի, ոչխարի, կովի՝ կրթելը թույլ փալը
 վէր կալ-իջնել
 վէր փալ-թափվել
 վէր փընիլ-իջեցնել
 վէր ունիլ, վէրնիլ, վէննիլ-վերցնել
 վէր քըցիլ-1. ցած գցել, 2. վիժել
 վըռըշնիլ-շառագունել
 վօդաշօր-վարտիք (կանանց)
 վօդափեղ, վօդաց ճամփա-գուգարան
 վօխճանրավօղի- վաղ առավոտ, վաղորդայն
 վօռըսօղ անիլ-նստած շարժվել
 վօռցագ-աքաղաղ
 փագաթադուսկ անիլ-խապառ վերացնել
 փագաթադուսկ ըլիլ-խապառ վերանալ
 փագաթումբան-վարտիք (փղամարդկանց)
 փագ անիլ-մի բանում մեղավոր զգալով՝ սսկվել-մնալ
 փանդիգ-հարսանիքի ճաշը (հարգը) եփող կինը
 փաշփաքէրանք-բազմազավակ ընտանիքի վերջին երեխան

րաջագափեղ-տորքի (կարպետ, գորգ գործելու սարք) մասերից
 րառիթ-աթար
 րանր-րանր անիլ-ննջել, քնել
 րափ-հաց թխելու գործիք
 րափան-1. հողը հարթեցնելու գործիք, 2. գութանի մաս
 րափանիլ-հողը րափանով հարթեցնել
 րափլիզ-րափուկ
 րելլիզ-րարօրինակ, ցնդած
 րեփուռ-փայտե լայն աման
 րըբըռջիզ-գիրուկ
 րըզըզիլ-ջափից ավելի հեղուկ խմելով՝ ուռչել
 րըզվիլ-ագահորեն խմել
 րըզրըզողիլ-մի քանի րեղից ուռչել
 րըղափեր-րղայի կողմի հարսանքավոր խնամի
 րընակուգու-րնաբույս, րնային պայմանների սովոր
 րընզ(ը)լաղօջի-գլուխկոնծի
 րընգուզ-ուռուցիկ
 րըպկըվիլ-անշարժանալ-մնալ
 րըրիսեղան-րրեխները կապող քուղերը
 րըրօրվիլ-1. րրորվել, 2. սեթևեթել
 րըրօր-րըրօր կալ-խիստ սեթևեթել
 րիրինապուպու-խեղկափակ
 րիփըրըզլօզ-բուրդովին մերկ
 րուղ(ը)ռուշ անիլ-նոթերը կիփել, խռովել
 րուջ-ճախարակից հանած մանած թելը
 րուջիզ-փոքր կարաս
 րօհրագ-փոքր կուժ
 րան-աթարի փշրված կտորները կամ չորացած գոմաղըը
 րեթ-մեզ
 րեթիլ-միզել
 րեթլան-րակը միզող երեխա
 րեցողիլ-1. րեցուփել (շորը), 2. կենդանիների նման արագ
 րագմանալ
 րըլաթիլ-ածելիով, սայրով կտրել
 ուզիլ-1. ուզել, ցանկանալ, 2. սիրել

ուզվոր-մուրող, մուրացկան
 ուլադիլ-այծի վիժելը
 ումա անիլ-շաք սպասեցնելով՝ համբերությունից հանել
 ումա ըլիլ-շաք սպասելով՝ համբերությունից դուրս գալ
 ուռիգ-թել ներկելու համար օգտագործվող բույս (տերևները նման
 են ուռենու տերևներին)
 ուսքըցիգ-կժի տակ՝ ուսին դրվող ասեղնագործ շոր
 փալաս-կարպետ
 փառ՝շ-շաք փոքր կուժ
 փրթիր-աթարի դեզի վրա ծեփած-չորացած թրիք
 փըլխիլ, պըլխիլ, ճըլխիլ-ճխլվել
 փըլուշ-հյույթը ճզմած մրգերի, բանջարեղենի մնացորդը
 փըլօլիկ, պըլօլիկ, կըլօլիկ-կլոր(իկ)
 փըշալ, փըշիլ-լցվել-թափվել
 փըշաշիլ-թեթևակի չորանալ
 փըշկըվել-զարմանալ-մնալ
 փըռ՝թօշ-մածնաբրդոշ
 փըստըլօ-փոքրիկ, ճստիկ
 փըստանբլօշ-երկարավուն տեսքով, սև, տիպիկ հոտով բզեզ
 փըսօն-կերուխում, խնջույք
 փըսօն տընիլ-կերուխում, խնջույք անել
 փըսօր-ձիու, ավանակի կոկոլանք
 փիշկը-վիճակահանություն
 փումփուլ-թռչունների գլխի փեղքափունջը
 փուհփուհ-խիստ փափուկ, հաճելի (բուրդ, բամբակ և այլն)
 փուփուշ-աղջնակների գլխի վերևում ժապավենով կապած
 մազափունջ
 փուք քըցիլ-թեթևակի ոլորել (թելը)
 փորքսօղ անիլ-փորի վրա սողալ
 փորթափ ըլիլ-համբերությունից դուրս գալ
 փորքաշ-հարթ, լայն պարան՝ համեմատաբար ավանակին կապելու համար
 քաճարմադ-կանանց ցեղին պարկանոդ (արհամարհական)
 քարապարան անիլ-քարկոծել
 քարգ՛իջ- հիվանդություն, որից ուրբերի տակը ճաքում և
 թարախակալվում է

ք'եռծ--ձնահյուս
 ք'երքինջ--մկնապամ
 քրթիվ անիլ--գլխի ոջիլները մաքրել
 քընափ--քնել շափ սիրող
 քընգ(ը)որստալ--թնկթնկալ
 քընթիլ--ագահորեն խժռել
 քըշքըշ տալ--գազազեցնել (շանը)
 քըռընքաշ կալ--մի կերպ գոյությունը պահպանել, հազիվ քարշ գալ
 քունդիգլլքընդիգ-- 1. փոքր, անկանթ պոպիկ, 2. ծղուփից գործած
 կափարիչավոր կողով, որի մեջ ցորեն, գարի են պահում
 քուռգադիլ--ձիու, ավանակի վիժելը
 քոլք--սանդերքով զգած բրդի մնացորդները
 քոռթ--բուրթ (ոչ սուր)
 օխ--տորքի վերևի և ներքևի ձողերը
 օխլավ--լավաշի խմորագնդերը բացելու համար նախադեսված
 երկար, կլոր փայտ
 օցփօր--նախանձ, չկամ
 ֆօգիր--ներկելու համար ծնկների վրա 8-աձև փաթաթված թել
 ֆօղմադիգ--հող, ավազ մաղելու ցանց
 ֆօռթադիլ--կովի վիժելը

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Արական անուններ

Աբգար--Ապկար
 Աբրահամ--Աբրդհամ
 Ազատ--Ազադ
 Ալեքսան--Էլիքսան, Էլիքսո
 Աղաջան--Աղաջան
 Աղասի--Աղասի
 Աղվան--Աղվան
 Ամիրջան--Ամրջան
 Անանիա--Անանո

Անդրանիկ--Անդրանիք,
 Անդ(ը)րո
 Անդրեաս--Անդրյաս
 Անտոն--Անդոն
 Անուշավան--Անուշավան, Շավո
 Աշոտ--Աշոդ
 Առաքել--Առաք'ել, Աք'ել
 Առուշան--Ըռուշան
 Աս(տրված)ապուր--Ասսադուր,
 Ծադուր, Ծադի

Ավագ-Ավաք
 Ավերիք-Ավերիգ, Ավեղ
 Արամ-Արամ
 Արամայիս-Արմայիս, Մայիս
 Արարաթ-Արարաթ
 Արգամ-Արգամ
 Արգուման-Առգըման
 Արիստակես-Ըռստակ'ես,
     Ըռստո
 Արմենակ-Արմենագ, Արմօ
 Արշակ-Առշագ, Առշօ
 Արսեն-Առսեն
 Արտակ-Առդագ
 Արտավազդ-Առդավագ, Առդօ
 Արտեմ-Առդեմ
 Բաբելեն-Պապկ'են
 Բագրաթ-Պագրաթ
 Բադալ-Բանդալ
 Բալաբեկ-Բալաբեգ
 Բալասան-Բալասան, Բալի
 Բադդասար-Բադդօ
 Բադ(իկ)-Բադիգ
 Բաբեղամ-Պաբեղամ, Պաբօ
 Բարսեղ-Պառսեղ
 Բարունակ-Պարուն
 Բեգլար-Բանյալար
 Բենիամին-Պենյամին, Պենյամ,
     Պենօ
 Գաբրիել-Կապիռել, Կափօ
 Գագիկ-Գագի'գ, Գագօ
 Գալուստ-Կալուստ, Կալօ
 Գառնիկ-Կառնիգ
 Գարեգին-Կարեգին
 Գեղամ-Քեղամ, Քեղօ
 Գվիդոն-Կըվիդոն, Կըվիդ

Գրիգոր-Կիքօր
 Գուրգեն-Գուրգ'են
 Գևորգ-Կեվօրք
 Դավիթ-Դավութ, Դավօ
 Դադ(իկ)-Դադիգ
 Դերենիկ-Դերեն, Դերօ
 Եղիազար-Յեղնազար, Յեղօ
 Եղիշեն-Յեղիշան, Յեղիշ
 Ենոք-Յենօք
 Երեմ-Յերան
 Երվանդ-Յերվանդ
 Եփրեմ-Յեփրեմ, Յեփօ
 Զավեն-Զավեն
 Զաքար-Զանքան, Զանքօ, Զանքի
 Զոհրաբ-Զօհրանք
 Թադևոս-Թաթիվօս, Թաթօս
 Թեյում-Թեյիմ
 Թովմաս-Թումաս
 Թորգոմ-Թօրգոմ
 Թորոս-Թօրօս
 Թևան-Թեվան
 Թևոս-Թիվօս
 Իշխան-Իխշան
 Իսկանդար-Իսկանդան
 Լեռնիկ-Լեռնիգ
 Լևոն-Լեվօ
 Խաչարուր-Խաչադուր, Խաչօ
 Խաչիկ-Խաչիգ
 Խաչիպապ-Խաչքքաք
 Խիկար-Խեգար
 Կարապետ-Կարաբեդ, Կարօ
 Կոնստանտին-Կօստանդին,
     Կօստօ
 Նազարապետ-Նազարաբեդ,
     Նազարօ, Նազօ

Հակոր-Ագօփ
 Համբարձում-Համփօ
 Հայկ(ան)-Հայկըն
 Հայկազ-Հայկազ
 Հայրապետ-Հա(յ)րաբէդ
 Հայրիկ-Հարիգ, Հարօ
 Հարություն-Աթուն
 Հմայակ-Համօ
 Հովհաննէս-Ավանէս, Ավաս,
 Ավուն
 Հովսէփ-Ուսէփ
 Հունան-Հունան
 Ղազար-Ղնգար, Ղնգօ
 Ղուկաս-Ղուգ'նս
 Ղունկիանոս-Խընգ'նիս,
 Խննգօ
 Ղևոնդ-Ղելօ
 Մադաթ- Մնդնթ, Մնդօ
 Մաթնոս-Մաթիվօս, Մաթօս
 Մաղաքիա-Մաղաք
 Մամբրէ-Մամրի
 Մամիկոն-Մամրգօն, Մամրգօ
 Մանուկ-Մանուգ, Մանգօ
 Մարգար(ե)-Մարքար(ա)
 Մարկոս-Մարգօս
 Մարտիրոս-Մնտղիրօս,
 Մնդիգ, Մնտղի
 Մետրոպ-Մետրօփ
 Մինաս-Միննս
 Միսակ-Միսազ
 Մկրտիչ-Մըզըռդիչ, Միգ'իչ,
 Կիդիչ
 Միեք-Մըիէր
 Մովսէս-Մուսէս
 Մուշեղ-Մուշէղ

Նազար-Ննգար
 Նահապետ-Նըհաբէդ, Նըհօ
 Ներսէս-Նէռ'սէս
 Նիկողոս-Նիգօղօս, Նիգօ
 Նոյ-Նօհ
 Շավարշ-Շավարշ
 Շմավոն-Շըմավօն, Շըմօ
 Պապ(իկ)-Պաբիգ, Պաբօ
 Պարգև-Պարքէվ
 Պետրոս-Պէդրօս, Պէդրէ
 Պողոս-Պօղօս
 Ռազմիկ-Ըռազմիգ
 Ռափայել-Ըռափայիլ
 Ռութեն-Ռտութէ, Ռտբէ
 Սահակ-Սըհազ
 Սամսոն-Սամսօն
 Սամվել-Սանվէլ, Սանօ
 Սարգիս-Սնրքիս, Սնքօ
 Սարիբէկ-Սարբէգ, Սարօ
 Սեդրակ-Սէդրազ, Սէդօ
 Սեյրան-Սէրյան
 Սերոբ-Սերօփ, Սօրօփ, Սօրօ
 Սիմոն-Սիմօն
 Սիսակ-Սիսազ
 Սիրեկան-Սիրէգան
 Սմբատ-Սումբնթ, Սըմբօ
 Սողոմոն-Սօղաման
 Սրեփան-Սէփան, Սէփօ
 Սուրեն-Սուրեն
 Սուքիաս-Սոլք'նասր
 Վազգեն-Վազգէն
 Վահան-Վըհան
 Վահրամ-Վահրամ, Վահրօ
 Վաղինակ-Վաղէնազ, Վաղէն

Վաչագան–Վաչագան, Վաչեն,
 Վաչիզ
 Վարագդապ–Վարագդադ
 Վարդագար–Վանթթանգար,
 Վանթթո
 Վարդան–Վանթթան
 Վարդգես–Վանթթկէս
 Վռամ–Ըռամ

Տիգրան–Տիգրան, Տիգո
 Տրդապ–Տրդթադ
 Յոլակ–Յոլագ
 Փանոս–Փանոս
 Փիլիպոս–Պրիլպոս
 Զերոր–Զէրօփ
 Օհանջան–Օհանջան

Իզական անուններ

Ալմաստ–Ալմաստ, Ալմօ
 Ալվարդ–Ալվանթթ
 Աղուն(իկ)–Աղուն(իզ)
 Այծեննիկ–Ածեննիզ
 Անահիտ–Անահիդ, Անայի
 Անանուխ–Նանուխ
 Անգին–Անկին
 Անթառամ–Թանթան
 Աննա–Աննա
 Անուշ–Անուշ
 Աշխեն–Ախշէն
 Աշիկ–Աշիզ, Աշի, Աշօ
 Աստղիկ–Աստղուզ, Աստղո
 Արաքսի–Արաքսօ
 Արեգնագ–Արէք(նագ)
 Արուսյակ–Արուս(անգ)
 Արփենիկ–Արփէն(իզ)
 Արևիստ–Արէֆադ
 Բալասան–Բալասան
 Բրաքիոն–Վրրապիյօն
 Գայանն–Գանրան
 Գինեվարդ–Կինանվանթթ
 Գոհար–Գոհանթթ

Եղիսաբեթ–Յէխսապէտթ,
 Յէխսօ
 Եվա–Յէվան, Յէվօ
 Եվգինն–Յէվգին
 Երագիկ–Յէրագիզ
 Երանուհի–Յէրան
 Զաբել–Զաբէլ
 Զարդար–Զանթթար
 Զարիկ–Զարիզ
 Զարմանդուխտ–Զարման-
 դուխտ, Զարմիզ, Զարմօ
 Զարուհի–Զարօ
 Զմրուխտ–Զնմրնթթ
 Թագուհի–Թաքօհի, Թանքօյի
 Թամամ–Թամամ
 Թամար–Թամար
 Թավրիզ–Թանրվիզ
 Թուխտ–Թուխտ
 Թուխտամ–Թուխտան
 Իսկուհի–Ըսկօհի, Ըսկօյի
 Լալա–Լանան
 Լուսիկ–Լուսիզ
 Ծաղիկ–Ծաղիզ

Ծաղկանուշ–Ծախկանուշ,
 Ծախկան, Ծախկո
 Ծառնիկ–Ծառնիգ, Ծառնօ
 Ծիրան–Ծիրօ
 Ծովինար–Ծովնար, Ծովօ
 Կարինե–Կարան
 Հայկանդուխտ–Հայկանդուխ
 տ, Կանդուխտ
 Հայկանուշ–Հայկ(ան)ուշ,
 Հասմիկ–Հասմիգ
 Հեղնար–Յեղնար
 Հերիքնագ–Հերիք(նագ)
 Հռիփսիմե–Հուռում(սիմ)
 Հրանուշ–Հր(ան)ուշ
 Դանաթեղ–Դանթեղ, Դանթօ,
 Լաթել
 Մագթադինե–Մայթադի
 Մանե–Մանօ
 Մանյակ–Մանյագ
 Մանուշակ–Մանրշակ
 Մարգարիտ–Մըրքարիդ
 Մարիամ–Մայրամ, Մայրան
 Մարինե–Մարան
 Մարո–Մարօ
 Յասաման–Յմսսմման
 Յուդաբեր–Յեդապեդ
 Նագանի–Նագան
 Նագիկ–Նագիգ
 Նանե–Նանօ
 Նարգիզ–Նարգիգ
 Նոյեմզար–Նօհիգար
 Նվարդ–Նըվառիք
 Նուբար–Նուբար
 Նունե–Նունիգ
 Նունուֆար–Նունուֆ

Նուշիկ–Նուշիգ
 Շողակաթ–Շողօ
 Շուշան–Շնշան, Շուշիգ,
 Շուշօ
 Ոսկի–Վօսկի
 Պայծառ–Պայծառ, Պայծօ
 Պերճուհի–Պեռջուհի, Պեռջօ
 Ռեհան–Ըռեհան
 Սաթենիկ–Սաթինգա, Սաթօ
 Մանամ–Մանմամ
 Մանդուխտ–Մանդուդ
 Մառա–Մամա
 Միրանուշ–Միրանուշ, Միրուշ
 Միրուհի–Միրօհի, Միրօյի,
 Միրօ
 Միրուն–Միրուն
 Մոնա–Սօնա, Սօնիգ
 Մոֆյա–Սօֆի
 Մրբուհի–Մըրբիօհի, Մըրբիօյի
 Մուսամբար–Մոսսամբար
 Մուսան–Մոսսան
 Վառվառե–Վալառ, Վառիգ,
 Վառօ
 Վարդենի–Վառիթենի
 Վարդիթեր–Վառիթեր,
 Վարսենիկ–Վառսենիգ,
 Վառսօ
 Վերգուշ–Վերգուշ
 Տիրուհի–Տիրօհի, Տիրօյի,
 Տիրօ
 Փառանձեմ–Փառօ
 Փեպուր–Թեբուռ
 Զնար(իկ)–Զընար(իգ)
 Օվսաննա–Օսան(նա)

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Արրակունիս
Ալայանգ
Աղընջածոր
Այնար
Այլաբադ
Առինջ
Աստաբադ
Արփա
Աքուլիս
Բաքու
Գանդ
Գուզնուր
Գոմրի
Զեյթան
Ըգնապետի
Ըգնորա
Ըղնածոր
Ըռինդ
Ըստամբուլ
Ըրեվան
Թանրվիզ
Թեհրան
Թըմբուլ
Խալխալ
Խաջիզ
Կէչուդ
Կըժածոր
Կընդէվազ
Կընըշիզ
Կորադիս
Համանյան
Հանքարխան

Կորիս
Հերիեր
Հորս
Հառս
Հափան
Մադու
Մանըշկան
Մանդիրու
Մանանդ
Մեդրի
Մուկուլ
Յէլփին
Նանքարաբադ
Նախըվան
Նորս
Նորաշէն
Շադին
Շահբուզ
Շանրուր
Շոնոթ
Չըվան
Ջանիրի
Ջուլֆա
Ջուղա
Սէս
Սիսյան
Վան
Յըղնա
Փառագա
Փարադաշ
Օռըբադ

ՆՄՈՒՇՆԵՐ

Վայոց ձորի խոսվածքը կրող բնակավայրերում մեր օրերն են հասել ժողովրդական բանավոր ստեղծագործության հեղաքրքիր և բազմազան նմուշներ: Ամենակենսունակ ժանրերից են առածներն ու ասացվածքները, օրհնանքներն ու երդումները, անեծքները, հանելուկները, պահպանվել են նաև ժողովրդական երգեր, զրույցներ և հեքիաթներ: Բանահյուսական նմուշների հիմնական մասը գրառել ենք 1970-80-ական թվականներին:

Առածներ, ասացվածքներ

Ախճիգը ուրըշի ճըրաք ա:

Ախճիգը անկըդդիլ ծըմէրուգ ա:

Ամմեն հաղը հաղ ինք արել, մընացել էր Սարասընթին:

Անի Նուրին, ծախկի Փնրին:

Ասքոճ մին դօլիցը վօր առնըմ ա, մին դօլիցն էլ փալիս ա:

Ասքոճ սաքը փենըմ ա, ծինը փընըմ:

Դնվին ասին. «Վիգըդ խի՞ ա ծուռ», ասեց. «Ա՛հ, էդ ըշփէ՛ղըս ա դո՛ւգ»:

Յէս՝ աղա, փու՝ աղա, բա մեր դանն օ՛վ աղա:

Էճի պօզը քօր կալիս՝ փանըմ ա քըսըմ չօբանի փեղին:

Էշին ասին. «Ա՛շկըդ լիս ըլի, ք՛էգ թօռն ա ըլել», ասեց.

«Ջըհաննամը թէ, իմ պեռըս իմ վըրէս ա մընալօ»:

Լալ ա կընիգըդ մին ըլի, քանց մալըդ:

Լալ ծին յէմն ա ուղըմ, փիսը՝ դամիշը:

Խէլօք էշին էրգու մառնթ ա լելըմ:

Խէլօք կառը օխսը մեր ա ծըճըմ:

Ծեռը ծեռն ա լըվանըմ, էրգու ծեռը՝ էրէս:

Կէլն ընգալ վօխճարի մէշը, վայն էգալ մինապըրօնցը:

Կօզնօս փըրին գ՛նքի վըրէն թօլ ըլալ, ընգալ կ՛եննին:

Կօղըթուն՝ նան պօզըթունը քառասուն օր ա քաշըմ:

Սէվ յէզը վօր վեր ա ընգըմ, փաննգալօրնին շաղանըմ էն:

Կօքըմըդ նըսսէմ, մո՛ւրո՛ւքըդ ծիք փամ:

Կօվացին Արրոհամին, արոռեց, արվեց պրդրհանին:
 Կրջուջը հօլ ա ըլըմ, խուփը քըթնըմ:
 Կրջուջն ասեց. «Տագրս վօսկի ա», շերեփն ասեց. «Բա յեւ
 ըշփեղա՞ն էմ կալի»:
 Նասարդպարագ մին կի՛ն ա:
 Նին փարմանը քամօ չէն փալ:
 Մըզան ցեթը ճաղացին օքութ ա:
 Մընչել Շուշանը զրոթարվի՝ ժամերը կառճագվի:
 Մինը վօր զանգակ ա ըլըմ, մինն էլ բղի պամբագ ըլի:
 Մին ցըռան էճը սաղ սո՛ւրվի անըմը խայտառագ կանի:
 Մէվին սաբունն ի՞նչ կանի, գիժին խըրադն ի՞նչ կանի:
 Վերի յուռդի դադիրը ներքի յուռդմն էն գիժըմ:
 Տերավօրին փերն ա փարել, անդերին էլ կ'էլն ա փարել:
 Տըզլօզ ջաներներին կադու էն շղանգ'ել:
 Փօռճըված թանը ամփօռճ մաճնիցը լավ ա:
 Քանսանը նըստել ա քարի հըմար մըղածըմ ա:

Օրինանքներ

Ախրըրդ խեր ըլի:
 Ասքօժ բալեքըդ պահի:
 Ասքօժ բիթամին հասնի:
 Ասքօժ շընհավօր անի:
 Ասքօժ վօրը պարի ա՛ էն կադարի:
 Ասքօժ ք'եզ մին հալալ կաթնակ'եր թո՛ւշ անի:
 Ասքօժ ք'եզ պահի:
 Յերգի՛ր-ախշարքին հաղադըթուն ըլի:
 Էրգ'էն օմբիրօվ ըլես:
 Կըռներդ դըվաթօվ ըլի:
 Կուռըդ փանկար մընա:
 Դօրմի հօրնըմօրդ:
 Դօրմի քօ անցավօրներիդ:
 Դարըլիսը պարին պացվի:
 Դարօվ քնաս, պարօվ կաս:
 Մաղ ջանօվ ըլես:
 Միմօն-Ծիրանի ըլես:
 Օջաղըդ շէն մընա:

Երդումներ

Էն արեվ:
Էն ազիզ ախպորըս արեվ:
Էն ժամը:
Էն խաչը:
Էն Սըռվանես:
Էն Քամո խաչը:
Նորնըմօրս արեվ:
Նօրս արեվ:

Անեծքներ

Ազըզամեռ մընաս:
Անըմըդ կըղըրվի:
Ասեղը քընգ'ես հօվ անես:
Ասսանէ էլ պան չեմ ուզըմ սաղ ջան քե՛նաս վօջ:
Բօղազըդ շիշըշամփուր մըղի:
Գանդանըդ խուռդ ըլի:
Էս ժամհաժամք'իցն էմ կանչըմ գ'նվլախօրօվ ըլես:
Էս պարըլըսիցն էմ կանչըմ յամանյարա հանես:
Էրեսըդ գ'օռ քե՛նա:
Էրեսըդ թափի:
Էրեսըդ կըրօղ քե՛նա:
Էրեսըդ մեռնի:
Թ-նուգ'ունքըդ ծագվի:
Խուկեր հանես կուկիդ քազ'իցը:
Ծամըդ կըղըրվի:
Ծիծըդ ծագվի:
Կանանչ-կարմիրըդ սեվ կաքի:
Կ'էծագ քա ք'էգ:
Կ'էննի քազ'ին քանր-քանր անես:
Կըրօղը հէխափի ք'էգ:
Ներնըմերըդ շուն թառնա:
Ճուրը քաշվէք քուք:
Մենծըպըջիրըդ շուն թառնա:
Միսըդ վօսկըռիցըդ ըլի:

Նըսպէս՝ միարդ թափի, կաղնէս՝ վօսկուտըդ:
 Շափիք-շափիք ըլէս:
 Զանիդ վըրէն փօխըփէշման մընաս:
 Զանըդ խըլխըլօղի:
 Տունըդ Ագօռի թառնա:
 Տունըդ Սօթէր-Կօմէր ըլի:
 Տունըդ քընէրի վըրէն պըժանվի:
 Ցավ հէխսի քէգ:
 Փէշման մընաս:
 Քէ(գ) քէնամ՝ քողամառիթ մէռնէս:
 Քօքըդ կըղըրվի:
 Քիւլը կըլխիդ ըլի:
 Օմըրիդ քիւլ ըլի:

*Բանաստեղծներ՝ Թէքուր Վարդանյան (ծնվ. 1899թ.),
 Թուխեր (ծնվ. 1885թ.), Մաթենիկ (ծնվ. 1889թ.),
 Հայկանդուխը (ծնվ. 1916թ.) Մարտիրոսյաններ,
 Օվսանևա Մկրտչյան (ծնվ. 1890թ.), Շողակաթ (Աջի)
 Հովհաննիսյան (ծնվ. 1898թ.), Ազնաբերդ*

Հանելուկներ

Էնինչ-քէնինչ՝
 Առաջ ըլլմ ա չօռնս վօղանի,
 Յեղավ՝ էրգու վօղանի,
 Յեղավ էլ՝ իրէք վօղանի:
 (մարդ)

Էն ի՞նչն ա՝
 Խանըմ-խաթունը
 Սալագըմը պար ա կալի:
 (աչք)

Կրագըմ վառվիլ չի,
 Ֆօղըմ թաղվիլ չի:
 (սրվեր)

Լէլէմ ք'էգ,
Թափ փամ ք'էգ,
Կուշփանամ յէս,
Դինջանաս փու:

(ծառ)

Մին կօլ ունէմ կաթն ա փալի,
Քըշէր-ցէրէգ փուն չի կալի:

(խաղողի ալգի)

Ֆողի լնւն,
Մըսի գ'նւլն:

(մուկն ու իր քույրն)

Էրգուսը՝ դիք, չօռնը՝ կախ:

(կօլի եղջրուրներն ու կուրծքը)

Տըզլօզանամ, թըռնէմ ուսերդ:

(կուժ)

Էրգու էշ ծօրըմը ուռ էն կըռձըմ:

(սկրար)

Փէդէ կըլօլագ,
Մագէ ծըլօլագ,
Տէդին թաքալօր,
Միպփնագ հանիլօր:

(խնոցի, պարան, կարագ, թան)

Տափագը՝ փափագին,
Էրգ'էնը՝ ծագին:

(էրկանք)

Չաթու, չըվան, Նախըճվան:

(ճանապարհ)

Սէվ արաբը բեղերը հըլօրեց,
Տասսը հազար մառթ սըբանեց:
(գիշեր)

Սարի կըլխին
Մին ճօթ կաթա ա փըրած:
(լուսին)

Ալ յեզը,
Չալ յեզը,
Կաղնած-շիվարած յեզը:
(թոնրի բոցը, ծուխը, տան սյունը)

*Բանասացներ՝ Լևոն (ծնվ 1889թ.),
Հայրապետ (ծնվ 1895թ.),
Տրդատ (ծնվ 1897թ.) Կարդանյաններ, Ազնաբերդ*

Էն ինչն ա, վօր՝
Մին հօղ ունեմ՝ վարվըմ չի,
Մէջի քարերը ռարաձվըմ չի:
(երկինք)

Նինգ ախպեր էն՝
Իրար յեննից քընըմ էն,
Նասնըմ չեն:
(գուլպայի շյուղեր)

Կալը կաշի,
Կամն արգաթի,
Ճուր փուր, քաշի:
(երես, ածելի)

Վօսկուռը՝ սէվ,
Ջանը՝ սիպրաձ,
Կաշին՝ բօզ:
(փշատ)

Ըլաճ օրվանիցը փըթաթվըմ ա,
Մեռնիլիս՝ պացվըմ:
(կաղանք)

Բանասաց՝ Զարեյ Մարգարյան
(ծնվ. 1902թ.), Գնիշիկ

Էն ինչն ա, վօր՝
Էրգու ախալեր մին-մինի ման էն կալի,
Նամա տենըմ չեն:
(աչքեր)

Տասներգու ախալեր էն,
Մին-մինի յեննա՛ վազզ էն տալի,
Նամա հասնըմ չեն:
(տարվա ամիսները)

Էրգ'են փիլօն,
Կառջ տեղեր:
(թել և ասեղ)

Խըփեմ՝ պըռնօվըս մին,
Պանամ՝ տընօվըս մին:
(ճրագի լույս)

Ըստե պուբուզ,
Ընդե պուբուզ,
Նեթիցը՝ տուս:
(արևի շող)

Բանասաց՝ Մեհրաբ Մարտիրոսյան
(ծնվ. 1903թ.), Գնիշիկ

Էն ի՞նչն ա, էն ի՞նչը,
Քընամ-կամ,
Մօրըդ փօրին թնայկօվ տամ:
(խնդ)

Էրգու փեռդէր,
Մին փիլօն:

(հաճար)

Ծանդըր ըղի՝
Ծագ չունի:

(հավկիթ)

*Բանասաց՝ Դմիտրի Զաքարյան
(ծնվ. 1919թ.), Աղավաճոթ*

Էն ի՞նչն ա՝
Ուսփի շինած, կ'էղը չմըղած:
(ջրադաց)

Անծիլը անծինին պէռնէս,
Անթաթարի վըրօվը անց կացնէս:
(աղ, ջորի, գէտ)

Ալաս-փալաս՝
Անըմը քամ՝ ջիմանաս:
(կարպէտ, խոսվածքում՝ փալաս)

Աքրան-պաքրան,
Քաք'ոլըղ ծիք քամ:
(գորգ գործելը)

*Բանասաց՝ Լուսիկ Վարդանյան
(ծնվ. 1911թ.), Գնիշիկ*

Էրգու օթախ ունէմ՝
Մին սընանի:
(քիթ)

Մին մարաք ունէմ,
Մէշին լիքը հուրաք ա:
(քերան և ապամներ)

Կարմիր պուլիզ,
Սեվ սեյրեզ:

(*մասուր*)

Չաթուն խըմի, մօզին ուռռի:

(*ձմեռուկ*)

Բանասաց՝ Նանո Սրեփանյան
(ծնվ. 1916թ.), Ռինդ

Ասըմ էմ՝ յէ՛գ, յէ՛գ՝ կալիս չի,
Ասըմ էմ՝ կալ՝ մի, կալ՝ մի՝ կալիս ա:

(*շրթունքներ*)

Ծին՝ ծօրըմը,
Քուռագը փօրըմը:

(*ծիրանի կորիզ*)

Էրգ՛էն աղինք,
Պօչը՝ ծաղիզ:

(*ճրագ, մոմ*)

Բանասաց՝ Պայծառ Գևորգյան
(ծնվ. 1933թ.), Կեչուր

Մին պարզ ալիր ա,
Մէջին էլ մին գըռննա՛գ ա ճըխտամ:

(*փշատ*)

Մին մարաք ունէմ
Մէջին հազար կըլուիս հեյվան կըլտանի,
Նամա մին խուռ՝ցը խօղ չի փանիլ:

(*մրջնաբույն*)

Սեվ թագի՛
Տըռնէրը վագի:

(*սաջ*)

Բանասաց՝ Վանո Մարգարյան
(ծնվ. 1916թ.), Գնդեվազ

Տանեմ հաղ անեմ,
Պերեմ կախ անեմ:
(*վեզեր*)

Ճօթը ուղեն,
Ճօթը պահեն:
(*կուրծք*)

Նեռի վրեն
Մին խախալ ծու ա փրբաձ:
(*աստղեր*)

*Բանասաց՝ Բագրատ-Նեստոր
Սարգսյան (ծնվ. 1923թ.), Խաչիկ*

Երգեր, խաղիկներ

*

Ծուգուկո՛ւ, նա՛րընջի,
Ախճիգ ունե՛մ փանը չի,
Քընացել ա պանջա՛րի.
Պանջա՛ր չըլավ, խօղ ըլավ,
Խօղի փագի՛ն ծիղ ըլավ,
Ծիղը թըռավ կ'երանի՛ն՝
Կանանչ խօղը պերանի՛ն:

*

Ազլարիդիգ-բըռնիբիբիգ,
Տափօվ փըվաձ, կ'եռօվ հանաձ,
Մանդըր ճըղեր՝ փաշտի կըղեր,
Էգ'է՛ք, էգ'է՛ք մեր չար փըղին փարեք:

*

Լայլայ ասե՛մ քունդ փանի,
Ցավըջօղը ճուրը փանի:
Լայլա՛յ, բալա՛, լայլա՛յ
Բալա՛, լայլա՛յ, լայլա՛յ:

Կառը բալիս քունը փանի,
Ցավըժօռը սէլը փանի:

Նախշուն բալիս քունը փանի,
Շաղ երգէն ծմբիօսլ ըլի:

*

Ջանգո՛ւլո՛ւմ կասէմ, կըշարէմ,
Ջան գո՛ւլո՛ւմ, ջան, ջան,
Կասէմ, փեփօտ կըշարէմ,
Ջան ծաղիգ, ջան, ջան:

Ներըս էգալ ծիյավօր
Մեր փունը չառդախավօր:

Ախալեր ունէմ ավջի ա,
Մէշկը պարագ դամշի ա:

Ախալէր, ախալէր, ջան ախալեր,
Շաքար մաղէմ, կէր, ախալէր:

Իմ ծաղիգըս քաղած ա,
Տէփոի փագին պահած ա:

Ծախկիս մէջումը լիս կա,
Դո՛ւշմանի աշկը փուս կա:

*

Արագը բուգ ա փըռնէլ,
Յերի՛, յերի՛, յանդըմ, օյ-օյ,
Քա՛քո՛ւլըդ թօզ ա փըռնէլ,
Շէգօ ջան, յանդըմ, օյ-օյ:

Էն սարի հովին մէռնէմ,
Իմ յարիս բօյին մէռնէմ:

Ծառան փափին կար կանեն,
Կաքավներին քար կանեն:

Ջորաբ կանեն ճաղերով,
Քեզ կըկաբեն հաղերով:

Վօխճարը փռվիմ դուզը,
Ճօգ՛ել էմ դարագ՛օզը:

*

Ագնի գ՛օլըմը լըղացամ,
Մուղնօ շնուշեքը կօղացամ,
Օխպը փարվա հիվանդ իմ,
Յարիս փեսամ, լավացամ:

*

Էրգ՛են կօմը սալել էմ,
Քոնուն դայը լաննել էմ,
Օխպը փարի ման կըգամ,
Մըռդով սիրածիս կառնեն:

*

Կաղնել էս ախա-բախա,
Լնջնգիդ փուղը կախ ա,
Սել փրդա, սիպրնգ ախճիգ՝
Փըռնել էն ուրնր յախա:

*

Չո՛ւ, չո՛ւ, չըվննջի,
Իմ ախպեր քընա Գննջի,
Գննջն խանի փրռանը
Կանանջ կաբեն կրռանը:

*

Բախճա ունեն ծառներով,
Մեչին լիքը կառներով,

Կառնէրը մաղաղ կանեմ
Ազիզ յարիս ծեռներով:

*

Այ փրդա, ո՛ր ես, ո՛ր ես,
Յեւ ծարավ եմ, փու ճուր ես,
Տըված ճուրղդ վօր խըմեմ
Սըռոզով սիրածըդ կըլեմ:

*

Քնչալը քընաց փանծի,
Վախով կըլուխը խանծի,
Էզով մըղավ փեղերը,
Կաղուն կ'երավ բեղերը:

*

Յալլի քընանք վանքըմը,
Նառնների արանքըմը,
Սգները ծափ փան,
Նառնները պար կան:

*Բանասացներ՝ Սրբուհի Հովհաննիսյան (ծնվ. 1895թ.),
Արևհատ Ամիրջանյան (ծնվ. 1912թ.),
Եղգինե Զաքարյան (ծնվ. 1919թ.), Ազնաբերդ*

Հեքիաթներ, գրույցներ

Իրեք խորատ

Ըլում ա չըլում, մին թաքավօր ա ըլում: Ըդան եռետուն փարվա մին
հավաղարիմ նօքնարն ա ըլում:

Մին օր ես թաքավօրը եղ նօքնարին վեննըմ ա, քընըմ իրա
յերգըմը ման կալի: Ծաղ եմ ման կալի, թե քիչ՝ Ասրօձ գ'իդն, մին
բազարի պաղի փագի մին հանիվօր մառթ եմ փենըմ նստած՝
առաջին եղ իրեք պուրուզ ֆօղ: Ասըմ եմ.

– Այ հանիվօր, ես ի՞նչ պուրուզնի եմ ըստել փըրած:

Ասում ա.

– Օվորի ինձ ամմեն պուրուզի հըմար փասսը վօսկի փա՛կասէմ ինչ էն:

Թաքավորը շաղ ա ուզում գիդաննա, թէ ինչ բըղի ասի էս հանիվօրը, վօր փասսը վօսկօ առժանի ըլի: Հանում ա էռետուն վօսկի հըմբարում, փալի հանիվօրին: Հանիվօրն էլ թէ.

– Էս մին պուրուզ ֆօղը էն մառնի կըլխին ըլի, վօր մին մառնի առաջի շաղ կըպանի, էս մինն էլ ըլի էն մառնի կըլխին, վօր իրա ախպօրը բըրախ կըդա, ուրըշին կըփըռնի, էս դրադինն էլ էն մառնի կըլխին ըլի, վօր կընգանը սըռ կըդա:

Հանիվօրի ասաձներին շաղ պանի փեղ չէն փընըմ, յեղ էն փառնըմ, կալի: Նօքնարը ճամփըմը միփըկըն ա անըմ, ասըմ. «Յէս էս թաքավօրին էռետուն փարի ծառայել էմ, իմ ախպօրս հեղ քանի փարի ա խըռօվ էմ, ուրըշի հեղ էմ ախպերթուն անըմ, կընգանս էլ ըսկի փօռնցել չէմ մին թանքուն պան ասէմ: Մառնի հէնց էս հանիվօրի ասաձներին փօռնցի»:

Թաքավօրի փըղին մին նախշուն դօչ ա ըլըմ: Մին օր նօքնարը էղ դօջը դնսփու կօղանըմ ա, փանըմ, իրանց կօմի պուջախըմը կաբըմ: Յէդավ քընըմ ա չօբաններիցը մին հանման ըղէնց դօչ ա առնըմ, պերըմ, կընգանը շանց փալի, ասըմ.

– Կընի՛գ, էս թաքավօրի փըղի դօչն ա, մօռնըմ էմ ուղէնք, համա օջումի ասէս վօչ:

Ասում ա, դօջը մօռնըմ, իրա ախպերացվին էլ կանչըմ, միղէղ ուղըմ էն, խմըմ, քէֆ անըմ:

Էքսը օրը դնսփու մըհանա ա փըռնըմ, կընգանը թագըմ: Կնիզը լնչանթընը փընըմ ա, քընըմ հրէվաններին խաբար փալի, վօր իրա մառնի կօղի, դուղդուրի մինն ա՛ թաքավօրի փըղի դօջը պերել ա, մօռնի, կէրել: Խաբարը հասնըմ ա թաքավօրին, վօր դօջի կօղը, հալ-նաղը, հէնց իրա նօքնարն ա ըլել: Նէռնսօղըմ ա թաքավօրը, դադավօրներին կանչըմ ա, ասըմ.

– Դադէ՛ք էս անասփօծին, վօր իմ մինուճար ըրէխիս դօջը կօղացել ա, լնիլ:

Դադի վախար, էն ինչ նօքնարի հարազաղ ախպերն ա՛ ասըմ ա.

– Մին սըխալ պան ա արել ախպերս, մէխըն ա, խանթի արէք:

Էն ինչ ախպերացուն ա՛ ասըմ ա.

– Կախ արեք եղ բիյաբուռ-անաղըհացին, վոր իրա թաքավորի ազիզ ըրէխիցը կօղըթուն ա արել:

Դադավորնին ասըմ էն՝ հէնց դուզ էլ ասըմ ա, կախ անենք:

Կախ անիլիցն առաջ ջնլլաթը նօքնարին ասըմ ա.

– Դէ վեռ՝ չի խօսկըդ ասա:

Նօքնարը պըրանվըմ ա թաքավորին ասըմ.

– Թաքավորն աբրաձ կ'ենա, էն հնալիվորի խօսկ'երքը մըղիդ ա՛:

Ասըմ ա.

– Մըղիս ա:

Ասըմ ա.

– Այ էն իրեք պուբուզնին հըմի իմ կըլխիս ըլավ: Էն հնալիվորը վոր կար՝ իմասպուն մառնթ էր: Յէս էռեսուն քարի քեզ ծառայել էմ, պու ինձ մին դօջի մար ուզըմ էս սքանես. իմ ախպօրըս յես բըրախս քովիմ, ուրըշին ախպեր փըռնիմ, վոր ըսօրվան օրն իմ փիսըս ուզի. կընգանըս էլ մին հեղ սըռ քըվիմ, ախշարքօվը մին չավ արեց, ինձ էս օրը քըցեց:

Յէղավ ասըմ ա.

– Թաքավորն աբրաձ կ'ենա, դօջը սաղ-սալամաթ մեր կօմըմը կարաձ ա, յես միներաթ էն հնալիվորի ասաձնին իմ ուզըմ փօռնցեմ:

Քընըմ էն իսկագան դօջը կօմիցը հանըմ, պերըմ: Թաքավորը իրա արաձիցը փեշմանըմ ա, նօքնարին հազգար վօսկ'ի ա փեշք'նշ քալի, ճամփու քընըմ:

Ասսանէ իրեք խընձօր ընգավ՝ մինն ասօղին, մինը լըսօղին, մինն էլ խըրաղի դնաղիը գիդանցօղին:

Մին օր նըրի էրես պուս կըզա

Էրգու մառնթ միդել ֆօռնսի էն քընըմ: Մին խօր ծօրըմ, ախաքի կըլխին նստըմ էն, վոր դինջանան, ըդանցէն մինն էն մինին բիրդան ասըմ ա.

– Յէս քեզ բիղըմա սըքանէմ:

Էս հեղջն էլ ասըմ ա.

– Ի՞նչ էմ արել, ա՛յ մառնթ, վոր ուզըմ էս սըքանէս:

Ասըմ ա.

– Ոչ մին պան էլ արել չես, հէնց ընէնց ուզըմ էմ սըքանէմ, օ՛վ ա գիդալօ, վոր յես քեզ էս խօր ծօրըմը սըքանեցիմ:

Էս էլ Կենըմ ա ճար չըկա, ասըմ ա.

– Դէ լա՛վ, սըբանըմ էս՝ սըբանի, Կու էս գիղըմ՝ քօ խիղջըդ: Նամա լա՛վ գիղանցի, վօր էս սարէրը, էս ծօրէրը, էս քօլէրը մին օր մինին խաբար կըդան, կասէն ֆըլան վախալը ֆըլան մառնթը ըստէդ անմէդ Կէղը մառնթ ա սըբանէլ:

Էդ նամանդ մառնթը ծըճաղըմ ա ըդա ասաճի վըրէն, խանչալը քաշըմ հէնց ըդէլ էլ սըբանըմ, թօղըմ քընըմ:

Անց ա կ'էնըմ մին քսան Կարի: Մին օր էլ սըբանօղը էս անքամ մին ջանիլ Կըղի հէլ ա ֆօռնսի քընըմ: Ֆօռնսիցը յէդ Կառնալիս կալիս էն համան էն ծօրըմը, ախալըրի կըլխին նստըմ էն, դինջանըմ: Բիդդան էդ սըբանօղի միդն ա ընգըմ իրա արաճը, ասըմ ա.

– Մին քըսան Կարի առաչ էս ծօրըմը մին պան էմ արէլ՝ մինին սըբանէլ էմ, համա օջօլ գիղանցէլ չի: Ինքն էլ հալմ ասըմ էր՝ մին օր էս սարէրը, էս ծօրէրը մինին խաբար կըդան: Դէ թօղ խաբար Կան, ա՛յ շան Կդա, բա մընչէլ հըմի խը՝ չի մինին խաբար Կվին: Սարէրին նան ծօրէրին լուգո՛ւ ունէ՛ն, վօր խաբար Կան:

Նամա Կու մի ասիլ, էս հէնց էն սըբանվաճ մառնթի Կդէն ա ըլըմ: Ալըքհալը կըլխի ա ընգըմ, վօր էդ հէնց իրա հօր սըբանօղն ա, վօր կա:

Ասըմ ա.

– Էս սարէր՝նան ծօրէրը, նամանդ, հէնց քօ պէրանօվըդ խաբար Կըվին, ում վօր Կու սըբանէլ էս, յէս ընդա Կըղէն էմ:

Ասըմ ա հու համան Կէղը ըդան Կէղբատէլ անըմ սբանըմ:

Ըստէլ էն ասէլ՝ անխիղճ պան անօղի արարմունքը, վօնց էլ ըլի, մին օր ճըրի էրէս Կուս կըգա:

Բնչալի նաղըրը

Ըլըմ ա չըլըմ, մին մառնթըկընիզ ա ըլըմ: Մառնթը շաղ հէղջըկըր-րագ ա ըլըմ, քընըմ ա վարըցանք անըմ, պէրըմ Կունը լըցնըմ, համա կընիգը ամմէն Ասօ օր մին կըդօր սէվ բօքուն ա Կընըմ առաչին, դարգըմ առղը: Տու մի ասիլ էս կընգա աշկը Կուսն ա ըլըմ՝ սիբէգան ա պահըմ: Ալիը մաղիլիս լավը պահըմ ա, ճօգ սիբէգանի մըհար ա հաց թըխըմ, փիսօվն էլ՝ մառնթի մըհար:

Մին օր էլ մառնթն ասըմ ա.

– Այ կընիգ, բա յեւ ըստանաւ ախշադըմ եմ, քանի որ քաղաքը, լավ ալիք եմ աղըմ, պէտքըմ քունը, եւ խի՞ եւ ամնօր ինձ սէվ հացօվ ճամփու քունըմ:

Կնիգն էլ թէ.

– Այ քնուկեմ քօ շնչ կըլուխդ, հա՛, խի գիտըմ չէ՛ս, վօր սաղ քօ վօչաքօվ քըվօրդ արամունքն ա, վօր մէնք եւ օրին էնք. քամի ա հանըմ, կալիս ա մէր լավ ալիքը քանըմ, մընըմ ա քաղի քիսըմիսը: Ըդա հըմար էլ հացը ըստենց սէվ ա ըլըմ:

Նեղ մառնիքն էլ անքանի հաւադըմ ա: Էքսը օրը մին յեքն թօխաջ ա քունըմ ուսին, քունըմ ա, վօր քըվօրը թագի: Քիրն էլ հըրեվան կ'էղըմն ա աքիլիս ըլըմ: Ախալերը հասնըմ ա, քէնըմ ա քիրը պագըմն ա. քուր ա քաշըմ, վօր մինը քա: Քիրն ասըմ ա.

– Այ ախալեր, էդ ի՞նչ խաբար ա:

Ախալերը թէ.

– Բա քու ի՞նչ քիր եւ, վօր քամի եւ հանըմ, կալիս ա սաղ մէր լավ ալիքը քանըմ:

Քիրը անքանի կըլիսի ա ընգըմ, վօր ախալերանգան արած պաներն ա: Նամա գիտըմ չի ինչ ջուղաք քա իրա քաղըր ախալօրը, ասըմ ա.

– Այ ախալեր, այ ջանըմ, հեռու քէղան եւ էգէլ, հանա մին յեգ մէջիս, հացըմաց քունեմ, յեղավ ինչ կանէ՛ն կանէս:

Ախալօրը քանըմ ա մէջիս, նըստացնըմ, թօրէնը վառըմ ա, թավէն վէնըմ, քունըմ կըղդանը՝ հեռի կըլիսին նստըմ, վօր ծվածէլ անի:

Ախալերն ասըմ ա.

– Այ քիր, ըստիյան ըղէ վօ՛նց կարաս ծըվածէլ անէս:

Քիրն ասըմ ա.

– Բա վօր ըղանը կըլիսի եւ ընգըմ, էդ վօ՛նց չէս կըլիսի ընգըմ, վօր յեւ կ'էղէց կ'էլ կարալ չէմ քամի ըղըգէ՛ն կա ծէր լավ ալիքը ճօգի, քանի:

Ըդէլ ախալերը կըլիսի ա ընգըմ, վօր կընգան ասածը խէլքի մօղիգ պան չի: Քըվօր հէլ բանընըմ ա, էն էլ պէտքըմ ա ծըվածէլը թօրնի վըրէն անըմ, ախալօրն ուղացնըմ:

Քըվօրն էլ մին քնչալ, համա շաղ յաման քըղէն ա ըլըմ. մօր նան քէո ասածին սաղ անգաջ ա քըրած ըլըմ: Էս էլ ա կըլիսի ընգըմ, վօր էլ քըղըղաղը քէոնանգան արածն ա: Վօր հաց էն ուղըմ,

պրոծորնրմ, ք'եռին հենց ուզրմ ա ընգի ճամփա, Ք'նչալը կրբնրմ ա, թէ.

– Յեւ էլ էմ կալի: Քօ հեղող վարդցանք կանեմ, ք'եզ ք'ծմնագ կանեմ:

Ք'եռին էլ տենրմ ա, վօր շաղ ա ուզրմ, հեղը փանրմ ա:

Էքսը օրվա ըռավօղը Ք'նչալը փեղիցը վեր ա կ'ենրմ, ք'եռօն ասրմ.

– Տու քընա առողը, յեզները լրծի, յեւ հեսա քօ քամագիցող կալիս էմ:

Ք'եռօն ճամփու ա փրնրմ, ինքը մրղրմ ա կարասը, փափ կ'ենրմ: Մին կ'ես սրեաթ անշկրմ ա, փենրմ ա, հեսէ, փեռդերի փրդեն՝ ք'եռննգան սիրեգանը, էգալ:

Ք'եռնագիինն ասրմ ա.

– Ըսօր ք'եզ հրմար ճրղօվ փրլալ էմ պերիօ, դուրբանըղ ըլեմ, վօր հանղրմը ուղէս: Վօր դօլին էս վար անիօ:

Էն էլ թէ.

– Մեննագ մեր յեզն ա չալ, վօրդէ վօր չալ էզը փենաս՝ ընդէլ էլ պեր:

Ննլն ըղանց խօսկ'երնին պերաններին ա ըլրմ՝ Ք'նչալը էն սրեաթը վագգ ա փալի, հասնրմ ք'եռօն, թէ.

– Ք'եռի՛ ջան, ըշփեղան ըլրմ ա մին քանի առշին սիպարնագ կրդօր ճարի:

Ք'եռին ասրմ ա.

– Այ ջանրմ, կրդօրն ի՛նչ էս անրմ:

Ք'նչալը թէ.

– Քօ կօռծրղ չի, ք'եռի՛, ք'եզ ասրմ էմ ճարի:

Վեռ՛ջը ք'եռօ ճարը կրդրվրմ ա, քընրմ ա մըկ'ն կրղավի կրդօր ա ճարըմ, պերըմ հանղը: Ք'նչալը էղ կրդօրը վեննրմ ա փթաթըմ իրանց սեվ յեզանը՝ չալացնրմ: Յեղալ ասրմ ա.

– Ք'եռի՛, բա գիղրմ է՛ս, վօր ըսօր կ'եսօրին ճրղօվ փրլալ էնք ուղիօ:

Ք'եռին ասրմ ա.

– Դէ կօրի՛, Ք'նչալ՝ մեռաձ, ընենց ք'եռնագին չունէս, վօր մեզ հրմար փրլալ պերի, էն էլ հնլն՝ ճրղօվ:

Ք'նչալն ասրմ ա.

– Դէ լսվ, մընչեվ կ'եսօր աշկի՛:

Կ'եսօրին մին էլ էն փէնըմ, ըհը՛, ք'եռնագ'ինը խօնջէն ուսին էգալ: Ըղանք նստըմ էն փլալը մին լալ ուղըմ, համա ք'եռննգան սրռդիցը արին ա քընըմ, հա փեսըփէն ա մըղիգ անըմ, վեռ'ջը վննրնվոտոյ ա անըմ, վօր թըլի քամագ'ին մին ուրիշ չալ յեգնատըր էլ ա վար անըմ: Ասըմ ա.

– Էն օ՛վ ա էն ներք'ել վար անըմ:

Ք'նջնլը թէ.

– Տեռդերի փըղէն ա:

Ք'եռնագ'ինը վեր ա թըռնըմ.

– Ատք կա՛ մըկ'ն էլ ինքն ուղի, մէխկըն ա, սօվաճ կըլի:

Ք'նջնլը վեր ա կ'էնըմ, քընըմ՝ յանի կանջի, համա էնինջ հասնըմ ա փեռդերի փըղի առդին, ասըմ.

– Տեռդերի փըղա՛, հեսա ք'եռիս կալ'ղի ք'եգ թագ'ի, թէ ճար ունես՝ ճարըդ փես:

Յեղալ յեղ ա փառնըմ կալի՝ ք'եռօն ասըմ.

– Ընդէ մին քանի կըղաղաճ շըներ կ'ին, կարացիմ վօջ քընամ:

Ք'եռին վեր ա կ'էնըմ, մին մենճ փեղ վննըմ, քընըմ: Նէնց վօր փեռդերի փըղէն հեռվանց փէնըմ ա ք'եռին փեղը ծեռնին դըբա իրա դօլն ա կալի, սրռդաճաք ըլաճ փախնըմ ա: Նեղջ ք'եռին քամագ'իցը կանջըմ ա.

– Տեռդերի փղա, կաղնի՛, յէ քընանք փլա՛վ ուղէնք:

Նամա ըշփէ՛ փախնըմ ա, քընըմ:

Էքսը օրն էլ ք'եռնագ'ին՝նան սիրեգանը մասլըհաթ էն անըմ, վօր սիրեգանը վարատըղը քնալիս ճամփըմը մըհասուր շաղ փա, համա Ք'նջնլը էս անքամ էլ ա կարասիցը անգաջ փընըմ: Քընըմ ա մընջել վ'եռննգան կալը մըհասըրնին վաքըմ ա, լըցնըմ իրանց ճամփէն: Վեռ'ջը, էլը ք'եռննգան պէրաճ խօռնգնին իրանք՝ էն ուղըմ:

Ըղէնց մին քանի վախափց յեղը ք'եռնագ'ինը կըլխի ա ընգըմ, վօր Ք'նջնլի մաղը խառն ա էղ կօռձէրըմը, ըղա հըմար էլ իրանց պանը ծախ ա քընըմ: Մին օր էլ Ք'նջնլը կարասըմը լըսըմ ա, վօր ք'եռնագ'ինը սիրեգանի հեղ մասլըհաթ ա անըմ. ասըմ ա, վօր բիղի մին պան անէնք՝ Ք'նջնլի՛նան ք'եռօ կըլուխը խաշէնք, թէ չէ՝ ըղանք հնլն շաղ օյիննի կըհանէն մեր կըլուխը:

Էքսը ըռավօղը՝ ընքննշփան, Ք'նջնլը փըղօզանըմ ա, լէըմ ծառան կաղարին նստըմ: Ք'եռնագ'ինը փուս ա կալի պազը, փէնըմ ա ծառան վըրէն մինը փիփըփըղօզ նստաճ ա Ասըմ ա.

– Ադա՛, եղ օ՛վ ես:

Քանչևս թե՛.

– Պրլլօրավօր խաչն էն:

Քեռնագինը շաղ ա ուրխանըմ, մըդկըմն ասըմ ա՛ ես խաչը իրա վօղօվն է-գ՛ել ա մէր քունը, ասէմ բնլքի մէր կօռծին քօմմագ անի: Ասըմ ա.

– Այ Պրլլօրավօր խաչ, մեռնէմ քօ վօղիդ քազին, Քանչևսի նան իրա քեռօ դիվանը կանէ՛ս:

Ասըմ ա.

– Կանէ՛մ, կանէ՛մ: Տու էլ կարմիր յեզը մադաղ կանէ՛ս:

Քեռնագինն էլ ալքնլն ասըմ ա.

– Ճուխսր աշկիս վըրէն, կանէ՛մ, բա անիլ չէ՛մ:

Ըրոնգոնը մառթը հէնց կալիս ա քունը, քեռնագինը կըբնըմ ա յախիցը, թէ կարմիր յեզը մադաղ էմ ասէլ, շափաթօ օրը բիդի անէնք: Նեղջ մառթն ասըմ ա.

– Այ կընիգ, կօնյա մին ուրիշ պան իր մադաղ ասէլ, մեզ էլ քանի՛ յեզն ունէնք, վօր մինն էլ մադաղ անէնք:

Կընիգը անըսկամըթուն ա անըմ, էրգու վօղը քընըմ մին թայ քօշըմ՝ թե՛.

– Բիդի անէնք, վօր անէնք: Տու ի՞նչ աննամուս մառթ ես, վօր կընիգըղ ուզանա մադաղ անի՛ թօղաս վօջ:

Ըդէ Քանչևսը քեռօն կանչըմ ա դըրաղ, ասըմ.

– Քեռի՛, ինչ ասըմ էմ, լավ լըսի, համ էլ ասաճնիս արա, թէ ուզըմ չէս, վօր մէր էրգըսի վեռչն էլ կա: Ըռավօղը շափաթօ ա, կարմիր յեզը կըմօռթէնք, յեղավ քու կասէմ վա՛յ, մեռան հու թէք կընգէս, աշկէրըղ կըխըփէս, յես էլ ըդէնց կանէմ: Յեղավ էլ, յեփ վօր յես գնառթնէմ, քու էլ կըգնառթնէս:

Քեռին ասըմ ա՛ լավ:

Ըռավօղը պերըմ էն յեզը մօռթըմ: Մօռթըմ էն, թէ չէ, քեռին հարայը քըցըմ ա հու թէք ընգըմ՝ յանի մեռէլ ա: Քամագիցն էլ Քանչևսն ա մեզնլըմ: Քեռնագինը թեվ առաճ վազզ ա քալի քեռդէրէնց քունը, սիրեգանին կանչըմ.

– Բա ասիլ չէս Պրլլօրավօր խաչն իրա ասաճ դիվանն արեց, մեռնէմ ընդա գօրըթունին, սաղ մեռօղէլ էն, քունը մընացել ա ինձ նան քեզ, յէգ:

Կալիս էն երգեսօվ, ջան ասիլին, ջան լըսիլէն, ուղըմ, խմըմ, ք'էֆ անըմ: Յեղավ ք'եռնագիւնը սիրեգանին քընացնըմ ա, յեղը փընըմ կրագի վրէն դաղ ըլի, ինքը քընըմ ա ծու պերի, վօր ծըվածեղ անի: Ըդէ Ք'անջալը էմսալ վեր ա կ'ենըմ, թաւի դաղ ըլած յեղը փանըմ ա լըցնըմ փեռդերի փըղի պերանը, կալի էլը իրա փեղը թէք ընգըմ: Տեռդերի փըղէն փեղբափեղ ա ըլըմ, մեռնըմ: Ք'եռնագիւնը պանից բէխսքսնը կալիս ա իրա կօռնին: Մին էլ բիրդան Ք'անջալը վեր ա կ'ենըմ, նըսփըմ: Շաղ անց չըկացած՝ ք'եռին էլ ա «սաղանըմ»: Ք'եռնագիւնը մընըմ ա շիվար: Ք'եռին ասըմ ա.

– Այ կընիգ, բա էդ թէք ընգածն օ՛վ ա:

Կնիգը թէ.

– Օ՛վ կա, փեռդերի փղէն ա, ըղիյան անց էր կ'ենըմ, ասիմ յէ մին կըդօր մաղաղ կ'եր:

Անց ա կ'ենըմ մին սըհաթ, երգու սըհաթ, հինգ սըհաթ, փենըմ էն էդ մառթըր քընիցը գամթընըմ չի: Կըլիսի էն ընգըմ, վօր մեռել ա: Ըդէ Ք'անջալն ասըմ ա.

– Ք'եռնագիւն, գիղըմ էնք, վօր էս պանը քօ արածըդ կըլի, համա յեգ ընէնց անէնք, վօր օջօվ գիղան վօջ:

Ըրոնգիւնը մեռելը վէննըմ էն փանըմ, պընցացնըմ փեռդերէնց փան կըդուրը, հեռթի կըշփին պահըմ էն, դասսփու ասըմ վա՛յ, ընգա՛ն, ընգա՛ն հու քցըմ: Տընագանն էլ հէնց էն գիղըմ ընօր ընգավ-մեռալ, լանցըշիվաննին փընըմ էն:

Էքըր օրը Ք'անջալը ք'եռնագանն ասըմ ա.

– Վէկաց փու էլ քընա մեռնափուն, թէ չէ կըլիսի կընգէն, վօր փու էս սըբանէլ: Քամագըդ մին քանի պըջեղ սըխափօր ճըխսի, վօր մըռմըռացնի-լանցացնի, կաշվից էլ մին թումբան կարի, հաքի, վօր ծնգընէրիդ փալիս՝ լավ շըրըխկա:

Ք'եռնագիւնի սիռն էլ դէ լըցված ա ըլըմ. վեր ա կ'ենըմ, Ք'անջալի ասածնին փեղըփեղին անըմ, քընըմ մեռնափուն: Ք'անջալըս էլ մըկնն աշկըմ ա, կընգա շօրեր հաքընըմ, քամագիցըր քընըմ: Նէնց ընդէլ ա հասնըմ, վօր փեռդերի կընիգ՝նան մերը ճըղըռդալէն ասըմ էն.

– Վա՛յ, բա գիղանք վօ՛ջ էդ վօ՛նց ըլալ, էդ օ՛վ արեց...

Ք'անջալը փըռան կըշփիցը հաղօվ հասկացնըմ ա.

– Վերէ՛ք, վերէ՛ք, ա՛յ կընանիք,

Վերէ՛ք, փեսէ՛ք օ՛վ ա արել՝

Պարգաթումբան, սըխափօրվօռիգ

Կընի՛զն ա արել...

Կընանիքը լացերնին թողըմ էն, վեր կ'ենըմ, սաղի շօրըշիո՞թը պընցացըմ՝ ման կալի, մեղավօրին քըթըմ: Թափըմ էն կըլխին, ընդամ փալի, վօր փեղբափեղ ա ըլմ:

Ըդենցըթունօվ Ք'աճալը իրա ք'եռօն անըսկամ ք'եռանգանիցը ազադըմ ա: Ք'եռին էլ քընըմ ա մին նամուսօվ կընիգ առնըմ, պերըմ փընըմ փանը:

Ասսանէ իրէք խընծօր ընգավ՝ մինն ասօղին, մինը լըսօղներին, մինն էլ Ք'աճալի պէս թասիթօվ փըղէրթօնցը:

Բանասաց՝ Թադևոս Խաչիքաբյան (ծնվ. 1898թ.), Ազնաբերդ

Փրսփանբըլօջի նադըլը

Ըլըմ ա չըլըմ, մին սէվ, կ'էշ, թամբալ փըսփանբըլօջ ա ըլըմ: Մին օր էս փըսփանբըլօջը ըռավօղը վեր ա կ'ենըմ, գուքվըմ-գըռ՞թալըմ, աճաճ-բաճաճ ըլըմ, ընգըմ ճամփա:

Քընըմ ա, քընըմ, վարափեղըմը մին աժդահա յէզն ա թո՛ւշ ըլըմ: Էս յէզն ասըմ ա.

– Էդ ո՞ր էս քընըմ, փըսփանբըլօջ բաջի:

Ասըմ ա.

– Ո՞ր կա, քընըմ էմ մառ՞թի:

– Նա՛, դէ վօր ըդէնց ա, հէնց յէգ յէս առնէմ էլի, ինձանից լավի՞ն էս ճարիլօ:

Ասըմ ա.

– Վօր կամ ք'էգ՝ ինձ ինչ կանէ՞ս:

Ասըմ ա.

– Կըփընէմ պօզերիս կըլխին՝ ման կաճէմ: Նամա վօր ինձ լըսէս վօջ՝ հեռօղացնէս, կըջըրփէմ կ'եննօվը, կըսըբանէմ:

Վախսըթունիցը բըղօջի լուգոն պերանըմը չօրանըմ ա: Ասըմ ա.

– Վօր ըդէնց ա, յէս ք'էգ պէս վերունօն էգօղը չէմ, ուրիշ մառ՞թի կըքընամ:

Ասըմ ա հու իրա ճամփէն էը քընըմ:

Քընըմ ա, քընըմ, մին պըջիր մուգն ա թո՛ւշ ըլըմ: Էս մուգը թէ.

Էդ ո՞ր էս քընըմ, փըսփանբըլօջ բաջի:

Ասըմ ա.

– Ո՞ր բիդի քընամ քընըմ էմ մառ՞թի:

Ասում ա.

– Դե վոր քընըմ էս մառնի, հենց յեզ յես քեզ առնէմ, էլի:

Ասում ա.

– Ինձ վօնց կըպահէ՛ս, վոր կամ քեզ:

Ասում ա.

– Սաղ օրը թօղալ չեմ վօչ մին կօռձ անէս, կըտընէմ պօջիս վըրէն, ման կաձէմ:

Բըղօջը շաղ ա ուրիսանըմ, ասում ա՛ էս հենց իմ պանըս ա՛ սաղ օրը կուդէմ, կըխըմէմ, ման կըգամ: Ասում ա.

– Դե վոր ըդէնց ա՛ ըռագի էմ, յէ փըսագվէնք:

Ըդանք ըդէնց փսագվըմ էն, սաղ օրը մուգը կընգանը տընըմ ա պօջի վըրէն, ման աձըմ, մուփն ընգիլը բնշտանն տանըմ ա իրա պունը:

Ըռավօղը մուգը բըղօջին ասում ա.

– Կընի՛գ, ինձ ըսօր շաղ կօռձ ունէմ. թաքավօրի տըղի հըռն-սանիքն ա, քնալ՝դէմ հըռնսանքատուն, վօր ընդիյան լավ պանէր կօղանամ պէրէմ ուդէնք, քե՛ֆ անէնք: Նէնց մէր պընի կըշտին մին մէնձ փօս կա՛ դնվա՛մ ա անց կացէլ, իրա ըռնողն ա: Տանիցը տուս չըկաս, թէ չէ՛ կընգէ՛ս փօսը՝ տունըտըս բարբաղ կանէս:

Ասում ա՛ լավ:

Նամա հենց մուգը վօղը տանիցը քաշում ա, էս բըղօջի ջանը քօս ա ընգըմ, տուս ա կալի, վօր տէնա՛ էդ ի՛նչ փօս ա: Տուս ա կալի, թէ չէ՛ քնվի վըրէն ընգըմ ա մէշը: Դէ, էս դօննուշ լանցըշիվանը տընըմ ա, հարայը քըցըմ:

Էդ վախատը ըդիյան մին ծիյավօր ա անց կէնըմ: Բըղօջը լանց ըլիլէն ասում ա.

– Այ ծիյավօր ախալէր, դուրբանըդ ըլէմ, քընա թաքավօրի պալաղը, Մուգը աղին ասա՛ սըմբուլ մագավօր, վառնթ քօշավօր քօ դունյագ՛ծգանլըդ ընգէլ ա փօսը, հասի՛:

Էս ծիյավօրն էլ ըստէ ա մդիգ անըմ, ընդէ ա մդիգ անըմ, անշկին պան չի ըրէվըմ: Ասում ա՛ լավ, ինչ վօրի ա, վօր ասում ա՛ քընամ ասէմ:

Թաքավօրի պալաղըմը մուգը վօր խաբարը լըսըմ ա՛ ալընալը կըլիսի ա ընգըմ, վօր էդ իրա կընիգը կըլի: Վէր ա թըռնըմ, կօղացաձ պանէրը լըցնըմ տօբրագը հու վագգ տալի դըբա իրա պընի դօլը: Ասում ա.

– Բա խը՞ չի լըսիր ինձ, այ՛ վօչպարօվ, վօր էդ օրն ընգար: Դէ հըմի՛ յես պօջըս կախ եմ անըմ, Կու՛ փըռնի, Կուս՛ յեգ:

Էս բըղօջն էլ թէ.

– Քընա՛, քընա՛ յես ք՛էգ հեղ խըռօվ էմ:

Էս հեղջ մուգը ինչ անըմ ա, անըմ չի՛ ըստան կարըմ չի բարըշացնի, փօսիցը հանի:

Վեռ՞ջը Կենըմ ա մութն ընգըմ ա՛սարմ ա.

– Դէ վօր ըդէնց թունդ խըռօվէլ էս, ջըհաննանը խըռօվէս, հէնց ըդէնց էլ մընա:

Ասըմ ա հու ֆօղը, քարը, զըբիլը չանգըմ ա լըցըմ փօսը, փըստանբըլօջին ծասկըմ-ֆօրըմ:

Խըռօվգանի վեռ՞չն էլ ըդէնց կըլի:

*Բանասաց՝ Վարդուշ Խաչիքարյան (ծնվ. 1916թ.), Օծուհի-
Ազնաբէրդ*

Փոխադրություններ

Ավանէս Թումանյան

Մուրասանը

(Օծուհի-Հորսի խոսվածքով)

Կըլի, չըլի՛ մի թաքավօր: Էս թաքավօրը իրա յերգըմը խանքար ա անըմ. «Օվ ընէնց սուր ասի, վօր յես ասեմ՝ սուր ա, իմ թաքավօրըթունիս կ'էսը կըտամ ընդան»:

Մի չօբան ա կալի: Ասըմ ա.

– Թաքավօրն աբրած կ'էնա, իմ հօրըս մի դանգանակ ունէր, վօր ըստիյան մէգըմ էր, յերգընքըմը աստըղնին խառնըմ էր:

– Կըպատահի,– ջուղաբ ա Կալի թաքավօրը,– Իմ պապիս էլ մի դալան ունէր. մի յանը պէրանին էր Կընըմ, էն մի յանն էլ մէկնըմ էր, արէվիցը վառըմ:

Մուրասանը կըլօխը քօրիլէն Կուս ա կալի:

Մի դանգի ա կալի: Ասըմ ա.

- Թաքավոր ջան, յես շուր բրդի կ'իմ, յեղացամ: Էրեզի շար անձրեվ էկավ, կ'եծակնին փրվին, Էրզնիքը ճրդվեց, քընացել իմ կըրկափեմ:

- Նա, լավ էս արել,- ասըմ ա թաքավորը,- համա լավ չիր կըրկափել. էս ըռավօր մըքն անձրեվ թափեց:

Էս էլ ա քընըմ:

Մէջիսօլ ա մըննըմ մին ք'ասըք կ'եղացի, թո՛ւրեն դօլթըղափակ'ին:

- Տու ի՛նչ էս ուզըմ, ա՛յ մառ'թ,- հառ'ցընըմ ա թաքավորը:

- Ինձ մի թո՛ւրն վօսկ'ի էս պառ'ք, էկ'ել էմ փանէմ:

- Մի թո՛ւրն վօսկ'ի,- զարմանըմ ա թաքավորը:- Մուր էս ասըմ, յես ք'եզ վօսկ'ի չեմ պառ'ք:

- Թէ վօր սուր էմ ասըմ, թաքավորըթունիդ կ'էսը փուր:

- Չէ, չէ, դո՛ւզ էս ասըմ,- խօսկը փօխըմ ա թաքավորը:

- Դո՛ւզ էմ ասըմ մի թո՛ւրն վօսկ'ին փուր:

Շուն'նան Կադուն

(Ազնաբերդի խոսվածքով)

I

Մին վախար Կադուն լավ դանդի էր,

Շան կըլխին էլ քըթագ չըկար,

Նամա, գ'իդըմ չեմ ըշփեղան-ըշփել

Չանթել էր մին կառան մօռ'թի:

Մին օր եգավ, ծըմեովա դօլը,

Մօռ'թին պերեց Կադվի կուշփը:

- Պարաջօղում, ո՛ւսփա Փըշօ,

Կուլխըս մըռ'սեց, ի սեր Ասսօն,

Աճ էս մօռ'թին հու ինձ հըմար

Մին քըթագ կարի կըլխիս հարմար:

Նախիդ հըմար արխայի՛ն կաց,

Նամա-համա յեղացնէս վօջ:

- Աճկ'իս վրեն, Զըչօ ք'եռի,

Մին քըթագ ա, հօ մին քուրք չի,

Զօ էդ նազիզ խանթրիդ հըմար

Ուրփաթ օրը համեցի փար:

Փողի հրմար ավելո՞ւթ ա,
Մեր մէջին խօսալն էլ ամօթ ա.
Ի՞նչ մէնձ պան ա, այ՛ հեր օխնաձ,
Սահ-բիրադի՛ մին քըթագի հախ:

Ուրփաթ օրը Քըջօ ք'եռին՝
Ուսրիցն առաջ ք'նչնլ կուջին
Տըմբացնիլէն՝ ծանդր-ծանդր
Ուսրա Կադվի շէմքըմը կաղնէց.
– Ուսրէն ո՞ւր ա... քըթագս ո՞ւր ա...
– Մըկ'ն սաբրի – հեսա կըրեվա:

II

Ուսրէն էգալ քուրքը հաքին,
Շանը փեսալ բեղի փագին,
Իրան-իրան մին մըմ'մըմ'թաց
Նու մուշփաբօ վրէն կօռռաց.
– Յուռը փարա՛վ... այ՛ փընաշէն,
Մ'նջալ փուր մին նա՛ֆաւ քաշէմ.
Նէշփ էս գիդը՛մ, հալա՛ն էրեգ
Աշ էմ փըրեղ՝ էքուձ կարէմ:
– Դէ՛ հեր օխնաձ, ըդէ՛ց ասա,
Էլ հեմ'սօղիլըդ ինչացո՞ւ ա,
Փօղ էմ փըվել, վախարին կարի,
Յա՛ն չէ՛ ասա՛ էքուձ կըլի:
Նամ ասըմ էս, համ կարըմ չէս,
Նամ էլ հալա՛ն վըրէս կօռռըմ,
Նա՛մ, հա՛մ, հա՛մ, հա՛մ,
Ախալէր, քանի՞ հեղ քընամ-կամ...
Ասեց Քըջօն հու նեղացաձ
Թօղաց-քընաց՝ կըլուխը պաց:

III

Մին էլ էգալ, էը կար վօջ.
Էս մին անքամ դրբան իրա՛ր.
Էլ բիյարուտ, անփաշ խօսկ'երք,

Էլ թանգան-հին, էլ հերնումէր,
 Էլ կօղ Փըշօ՛, էլ քանչալ Շո՛ւն...
 Պանը հասաւ դիվանբաշօն:
 Շունը ընչուր քընաց, էգաւ,
 Ուստա Կադուն կօղուրն ընգաւ.
 Կըլուխն առաւ հու մին քըշէր
 Կօրաւ-քընաց. էն կօռնչիւն էր...

IV

Էն օրվանից ընչուր հըմի
 Շան մըղիցը էս թեկ չի.
 Տան մըղկըմը պահըմ ա,
 Վօրդէ Կադվին թուշ ա ըլըմ,
 Վէր ա թըմնըմ, վըրա կալի,
 Իրա մօռնիս յէդ ա ուզըմ.
 Սէվըմըթին Կադուն բիրդան
 Յէդ ա տառնըմ հու հեռսօդաձ
 Փըշտացնըմ ա. յանի՛ էրէգ
 Աշ էմ քըրէլ՝ էքուձ կարէմ:

Մին կաթ մէղրոր
(Ազնաբէրդի խոսվածքով)
(հատված)

Մին կ'էղացի իրանց կ'էղըմը
 Դուքան էր պացել, պան էր ծախըմ:
 Օրվա մին օր հըրէվան կ'էղէն,
 Թօխաջն ուսին, շունը յեննէն
 Սէջիսօլ ա մըննըմ մին զըռ չօբան.
 – Պար'աչօղում, այ դուքանչի,
     Մէղրը ջունէ՛ս,
     Մըկն տաս մէգ:
 – Ունէմ, ունէմ, չօբան ախալէր.
 Ամանըդ ու՛ր ա, ամանըդ պէր,
 Վօրդիյանը վօր տու ուզէս,
 Էս սըհաթը քաշէմ տամ քէգ:

Ըստենց խաթրով, ըստենց խօշով,
 Մեղրից անօշ լավ խօսկ'երթով
 Մեղըր են քաշում. մին էլ բիրդան
 Մին կաթ մեղըր ընգրմ ա փագը:
 – Դը՛գգ, – ընդօլեն մին ճանջ կալի,
 Ըդա վրդեն վեր ա կալի,
 Ճանջի վրդեն թանքուն-թանքուն
 Էս դո՛ւքանի փրդօնչ կադուն
     Թըռնըմ ա հու
     Թանթով փալի...
 Նամա կադվի թըռնիլի հեդ
 Չօբանի շունը ալբըհնալը
     Նափ ա անըմ,
     Վեր ա կ'ենըմ,
     Նեղջ փըշօյին
     Տընըմ փագ'ին,
     Ծեռաց հեխարմ
     Նու շըբըռողըմ:

– Նեխտե՛ց, հեխտե՛ց, վա՛յ, իմ կադուս,
 Այ սափկ'ես փու, շան վօռ'թօ շուն:
 Նեռ'սողըմ ա էս դո՛ւքանչին
 Նու ծեռն ընգած մօղիկ պանը
 Տուր՝ թե կըդաս շան ճագադին,
 Թեք ա քըցըմ կադվի կօխկ'ին:

– Վա՛յ, ծեգ դուրբա՛ն, ապլան շունըս,
 Իմ աբրուսկը՛ս, փեղը՛ս, փունը՛ս...
 Տունըդ քանդվի, ա՛յ դո՛ւքանչի,
 Ղամմագ, հեյվան, ֆըլան-բեհման,
 Վօ՛նց թե շանըս փու սափկացնե՛ս,
 Սափկացնիլը դե հըմի փես...
 Կօռկօռըմ ա մեր աժդահեն,
 Ծեռնի յեք'ն կօմբալ փեղը
 Յեդ ա փանըմ, վըրա պերըմ,
 Էս դո՛ւքանչօն շեմք'ին փըռըմ:

– Սըբանեցի՛ն... հարա՛յ, հասէ՛ք...
Մահիլից մահիւմ, քանիցը քուն
Ծէն էն քալի մինը մինին.
– Նարա՛յ, հասէ՛ք... Սըբանեցի՛ն...

Վերի մահիլից, ներքի մահիլից,
Ճամփի վրից, կօռձի քելից,
    Լաց-շիվանօվ,
    Նարայ քալօվ–
    Էլ հերնըմէր,
    Քիտ՛նան ախալէր,
    Կընիգ, ըրէխէք,
    Նընգ՛եր քըղէրք,
    Ջանքաչ, անէր,
    Քավօր, պէլի,
    Քէռի, փէսա...

Ինչ գիղաննա՛ւ օվըս օվ ա,
Կալիս էն հու հէնց հա կալի,
Օվ կալիս ա՛լ քուր թէ կըդաս.
– Ա՛յ չօլի առ՛չ, ա՛յ վերունի,
Ախր ըստէնց էլ պա՛ն կըլի.
Տու առըքուր էգար անէ՛ս,
Թ՛է շէքըմը մառ՞թ սըբանէս...

Մին ասըմ էն՝ քասսը քալի,
Ախժան անըմ, մէշտէլ քըցըմ,
Շան կըշքիցը էրգէնացնըմ:
– Դէ, ծէր մէռէլն էգէք քարէք:
Ըստիյանը խաբարը քընըմ,
Կօխկի կէղն ա կալի հասնըմ.
    – Նարա՛յ, հասէ՛ք,
    Նօ մէռա՛ճ չէք,
    Սըբանեցին մէր կ'էղացօն...

Վօնց վօր էշակրէղի պունը
    Քանդէս, բըրախ քաս,
    Կըրէղի պէս

Կ'եղօվը մին դօշուն կաբըմ,
 «Նու՛յ» են անըմ, փուս են կալի՝
 Ամմեն մինը մին պան փռռնաձ.
 Վօրի ծեռնին թուրըթվանգ,
 Վօրը յեղան, ք'անէշ, հուրաք,
 Վօրը մին պահ, վօրը շամփուր,
 Վօրը նաջախ, վօրը մին փեղ,
 Վօրը ծիյօվ, վօրը վօղօվ,
 Վօրն անքըթագ, վօրը պօրիգ-
 Դրբա դո՛ւշման կ'եղը մօղիգ:
 – Արա՛, ըստենց դամմագ կըլէ՛ն.
 Նա՛ խիղջ ունէն, նա՛ ահրափօղ,
 Մառ՞թ քընըմ ա առըփուրի,
 Ֆաքվըմ են հու քաշըմ թըրի,
 Թու՛ ծեր կ'եղին, մէջի մառ՞թին,
 Ծեր նամուսին, ծեր անյաթին...
     Քընա՛նք, ճառ՞թէ՛նք,
     Քանդէ՛նք, վառէ՛նք...
 – Նա՛յ, հու՛յ, առա՛ջ, դէ ծեգ փենա՛մ...

Էգան հասան իրա՛ր վրա,
 Նա ճառ՞թեցին հու ճառ՞թվեցին,
 Կըդօրեցին, կըրագէցին,
 Ըշփամ ավել կըդօրեցին,
 Ընդամ ավել կըդադեցին,
 ճառ՞թեցին իրա՛ր,
 Ճընջեցին իրա՛ր,
 Կօրան, քընացին
 Կէննին հավասար:

Այլ նմուշներ

Աղավաճորի խոսվածք

Բաբենց Թանգուհին փրդին դարգըմ ա հրդեվանի մենձ թավեն պերի: Էս փրդեն քընըմ ա փենըմ ըղանք թօրնան վրդեն էդ թավի մեչին ծըվածեղ են անըմ: Վօր ծըվածեղը փենըմ ա, շըշկըլըմ ա, ուզըմ ա ասի՝ ծեր թավեն փըվեք, ասըմ ա.

– Մամըկօ՛ն ք՛եռի, մերըս ասըմ ա՝ մին ծեր ծըվածեղը փըվեք:

Բանասաց՝ Գրիգոր Շահբազյան (ծնվ. 1910թ.)

Ռինդի խոսվածք

Մին շաղ այարբազ դասափու կար մեր կ՛եղըմը: Տնսերին էլ էր կ՛եղավարի խօսըմ: Մին հեղ փնսի վախարը էրգու աշագ՛ետդ յեղացած մեչխօլ են մըննըմ: Էս դասափուն կօռռալեն վրոա ա փալի.

– Վէր ընգ՛եք փեղերնիդ:

Սըվօրօղների հրոհըռօցը պընցանըմ ա: Էս դասափուն պըրանվի ի՛նչ փենա՝ էդ էրգու աշագ՛ետդն էլ փըռան փագ՛ին մեգընվել են՝ «վեր են ընգ՛ել»:

– Շո՛ն-շան վօռ՛թիք, էդ ի՛նչ էք անըմ,– լափ հեռ՛սօղըմ ա ըղանց վրդեն: Տըղերքը փեղերներիցը վեր են կ՛ենըմ, ասըմ բա փու ասի՛ր վօշ վեր ընգ՛եք:

Ասըմ են ու փախնըմ:

Բանասաց՝ Նանո Մդեփանյան (ծնվ. 1916թ.)

Արենիի խոսվածք

Քօսօղենց Սըք՛եյին հինգ կընգա հեղ դարգըմ են ճամփի վրդի քարերը թամըզեն: Սաղ փարին էդ կօռձըն են անըմ:

Մին օր իրա թայդաշներիցը մինը՝ Մուքնասպենց Մուրենը, ըղիյան անց ա կ՛ենըմ: Ասըմ ա.

– Նը՛, Սըք՛է, կօռձըդ փենըմ եմ լավ ա. մին փըղամառ՛թ, հինգ կընիգ՝ ք՛եֆիդ ք՛եֆ չի հասնի: Ըսկի խօսկըմօսկ քըցել է՛ս:

–Արա՛, չէ: Մինը ֆափմըն չի: Կէդինը մըննէն ըղանք: Յէս մէնազ, իրանք հինգը, թօղ մինը խօսկը քըցի, էլի:

Բանասաց՝ Խաչիկ Խաչատրյան (ծնվ. 1936թ.)

Գնդեվազի խոսվածք

Մին բազըրգ՛մնի մին դաթըրն ա ըլըմ, համա ընդամ դանջալ ա ըլըմ, վօր կարըմ չի նալլիլ րա:

Էդ դաթրին վէնըմ ա, քընըմ Նախճըվան՝ առըրուր անի: Տէնըմ ա դաթրի վօդէրը ընդամ ա մաշվէլ, վօր կարըմ չի քընա: Մին կ'էղըմ մին նալքանդ ա ճարըմ, րանըմ ա կուշրը: Էս դաթըրը համա էլը րտըմը կաղըմ չի: Նալքանդը վօր րտըմ ա ըղէնց ա, դաթրին կարըմ ա ծառանիցը, քընըմ ա կօմիցը էշին հանըմ, պերըմ կըշրին կաղնացնըմ, ասըմ.

– Զո հերըդ Առաթըր չի, է՛, վօր ըղէնց քացի էս րալի, քօ հերըդ, վօր ուզըմ էս գիղանաս, էս էշն ա վօր կա. քէգ կարքին պահի:

Աթըրը էս վօր լըսըմ ա, սուսըփուս կաղըմ ա, նալքանդը նալլըմ ա:

Բանասաց՝ Վանո Մարգարյան (ծնվ. 1916թ.)

Գնիշիկի խոսվածք

Մին ըղնածօրցի դանվէն լէյաճ՝ փօխինճ ուղիլին քընըմ ա Ուզգիւր: Ճամփըմը մին ըռընդէցօ ա պաղահըմ: Ըռընդէցին ասըմ ա.

–Արա՛, էդ ի՛նչ էս ուղըմ:

Ըղնածօրցին թէ.

–Վօր քամին հա ըսրտէնցին րա՛ վօջ մի պան:

Բանասաց՝ Բագրատ Հայրապետյան (ծնվ. 1935թ.)

Կէշուրի խոսվածք

Մին ըրիգի՛ն Վաղօն խըմաճ-հարփաճ, լիւլ, թօլ-թօլ ըլիլէն քընըմ ա րուսը: Մին վախար ճամփըմը ընգըմ ա քիւջի մեշրտըլը, ըղէնց էլ մընըմ:

Մին մատթ անց կ'ենալիս մուրըր րեղը կըրնըմ ա ըղան: Ասըմ ա.
– Վայ, յես էլ հենց գ'իղացիմ քար էս, է':
– Նենց գ'իղացիր քար էմ րար քաշի մօրըղ վըրեն,– հեռօղամ
ջուղաբ ա րալի հարփամ Վաղօն:

Բակասաց՝ Վարդգես Գևորգյան (ծնվ. 1932թ.)

Հորսի խոսվածք

Տասնութ թըվին թուրքը Բաղմուն վեր էր կալել:

Մի քըշերվա մէջին թուրք'երը քառսուն ջնհիլ րըղա ին վըհաբ'ել, լըցրել մին մարաբ: Մի մենձ հօր ին քանդիլ րըվել ըղանց, ննֆրն ու պնմբնգը լըցրել մէջը վառել, էղ ջնհիլներին էլ իւրնր յեննն քըցել մէջը: Մինթնք Յեղօն էր ազաղվել. քըշերօվ փախել էր, խըռըշուկ'ից «ջօր» սարք'ել, կապել վըրեն, ցերեկը րափ էր կացել, քըշերը քընացել, մընչել հասել էր Մարտիրօս կ'երը քըվօր րունը:

Բակասաց՝ Զաբել Անդրույան (ծնվ. 1934թ.)

Խաչիկի խոսվածք

Մին օր, ըրըգնապահին, րասներգու րարեգան Բայթունը չափի րնռղննգ սալագը շըլնգամ քընըմ ա Ղըռը՝ կօլխօգի րնրմննիցը իրանց կօվի մար րնրմնն պերի:

Ֆերմայի պահեսրապէղ Աղասին մին քանի կօմվօրի հեղ ճամփի վըրեն՝ կօմի րըռանն ա ըլըմ, Ֆերմայի շներն էլ ըղանց կըշրին թագնամ:

Էս Աղասին վօր Բայթունին րենըմ ա, գ'իւվն թէ հնննք ա անըմ, կանչըմ ա.

– Բայթուն, վօնց է՛ս Զանգ'իյին քըշքըշ րամ վըրել:

Զանգ'ին քըշքըշի անըմ ա լըսըմ, թէ չէ, րեղիցը թըռնըմ ա, վագ րալի դըբա ըրելեն:

Բայթունը րնրմննը պերըմ ա, հըրօխաօրը պաղմըմ, թէ բա ըսենց՝ Զանգ'ին էգալ իրա վըրեն, ինքը սալագը փըռնըվերեց շան վըրեն, ընղնր պահեց, ընջօր Աղասին էգալ, շանը սալագ'ի րագ'իցը հանեց, րարալ:

Մին քանի որ յեր Ադասին պաղահըմ ա Բայթունի հըրօխ-պօրը.

– Ա՛, բաջանադ, բա ասիլ չես, ընօրը Զանգին ըրէխին քըրքըրիօ էր, լավ ա խէլքը կըղրէց, մըղավ սալագի փագը, սալագը փըռսըվէրէց կըլխին:

*Բանաստեղծ Բագրատ-Նեստոր
Մարգարյան (ծնվ. 1923թ.)*

Ազնաբէրդի խոսվածք

Քընացել ինք Թ-նգն կ'էղը՝ պանիր անիլ:

Սաղ քըշէրը մայիսի շըղըրդու անձվէր էր կալի: Արագիս փեսամ մէր Ըոհման էգավ, փուռը շըրըխկալէն պացավ, դաֆուլ մըղավ մէջիօլ: Վէր թըռամ, փեսամ լիսանըմ ա: Ասիմ էն հառսը ըրէխէն կըպէրի, է՛. վէր կ'էնամ էս հնալիօրին մըկն չնայըմնայ փամ, մին քընամ կ'էղը, փէնամ ի՛նչ կա: Նէնց ընօր իմ չնայը փըրէլ առաջին, մին էլ փէնամ, մէղայ՝ Ասսօ, արագիս պէս հնամն Ըոհման էգավ, ասէց. «Անա՛, վէր, մէգ փըղա ա ըլէլ»:

Վէ՛կացամ, կօքըս լիքը թնգն պանիր նան լօռ ածիմ, պըժանիլէն էգամ թո՛ւշ կ'էղը:

Ըրո՛ւգ'ոնը սաղ ֆաքվին-էգան անկալիսէք: Նէրըդ շադ էր ուրիսացել: Բիքէքըդ ասըմ ին. «Ա՛յ անա, անշկ'երը կաքիդ ա, վօնցօրի Դավօն ըլի՛ մօր դօլն ա քաշէլ»: Ասիմ՝ դէ ծէնէրնիդ կըղրէք, ընդա անշկ'երը կաքիդ չի, հէնց իմ ախպօրըս ա ուշխար փալի, մին էլ, մըղի՛գ արէք՝ իրա հօր պէս էլ ունքի վըրէն խալ կա:

Բանաստեղծ Թէքուր Վարդանյան (ծնվ. 1899թ.)

ՆԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ազլ.-Ազուլիսի բարբառ
Ազն.-Ազնաբերդի խոսվածք
Աղվ.-Աղավնաձորի խոսվածք
Արն.-Արենիի խոսվածք
Արպ.-Արարապյան բարբառ
Արց.-Արցախի բարբառ
Արփ.-Արփիի խոսվածք
Գնդ.-Գնդեվազի խոսվածք
Գնշ.-Գնիշիկի խոսվածք
Խաչ.-Խաչիկի խոսվածք
Խոյ.-Խոյի բարբառ
Կեչ.-Կեչուրի խոսվածք
Նրս.-Նորսի խոսվածք
Չիվ.-Չիվայի խոսվածք
Ջուղ.-Ջուղայի բարբառ
Ռնդ.-Ռինդի խոսվածք
Վ. Ազն.-Վերին Ազնաբերդի խոսվածք
Վ. ձ.-Վայոց ձորի խոսվածք
Օծփ.-Օծոփի խոսվածք

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- Աբրահամյան Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976:
- Աբրահամյան Ա., Նայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953:
- Աբրահամյան Ս., Ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981:
- Ալիշան Ղ., Միսական, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1893:
- Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պարմության, Խ. Ա-Բ, Երևան, 1973-1975:
- Աղայան Է., Բարբառային հնագույն տարբերություններ հայերենում, «ՆԽՄՏ ԳԱ հասարակական գիտությունների տեղեկագիր», 1958, թիվ 5:
- Աղայան Է., Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, 1984:
- Աճառեան Հր., Նայ բարբառագիտություն, Էմինեան ազգագրական ժողովածու, Խ. Ը, Մոսկուա-Նոր Նախիջևան, 1911:
- Աճառեան Հր., Քննություն Ղարաբաղի բարբառի, Վաղարշապատ, 1901:
- Աճառյան Հր., Նայերեն արմատական բառարան, Խ. Ա-Դ, Երևան, 1971-1973:
- Աճառյան Հր., Նայոց լեզվի պարմություն, Խ. Ա-Բ, Երևան, 1941-1951:
- Աճառյան Հր., Քննություն Ագուլիսի բարբառի, Երևան, 1935:
- Աճառյան Հր., Քննություն Մարաղայի բարբառի, Երևան, 1926:
- Աճառյան Հր., Քննություն Նոր Զուղայի բարբառի, Երևան, 1940:
- Աճառյան Հր., Քննություն պոլսահայ բարբառի, Երևան, 1941:
- Աճառյան Հր., Քննություն Վանի բարբառի, Երևան, 1926:
- Այվազյան Ա., Նախիջևանի պարմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1978:
- Ասատրյան Մ., Լոռու խոսվածքը, Երևան, 1968:
- Ասատրյան Մ., Ուրմիայի (Խոյի) բարբառը, Երևան, 1962:
- Ալգերեան Մ., Առձեռն բառարան հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1865:
- Գանձակեցի Կ., Պարմություն Նայոց, Թիֆլիս, 1909:
- Գրիգորյան Ա., Նայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, 1975:
- Դավթյան Կ., Լեռնային Ղարաբաղի բարբառային քարտեզը, Երևան, 1966:
- Եղիշե, Վարդանանց պարմությունը, Երևան, 1947:
- Խոբեմացի Մ., Նայոց պարմություն, Երևան, 1940:
- Կոնդակյան Ժ., Մեկից յոթ տարեկան երեխաների բառապաշարը, Երևան, 1981:
- Կոստանդյան Դ., Երզնկայի բարբառը, Երևան, 1979:
- Նակոբյան Թ., Սյունիքի թագավորությունը, Երևան, 1966:

- Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ս., Բարսեղյան Հ., Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. Ա-Ե, Երևան, 1986-2001:
- Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. Ա-Ը, Երևան 1967-84:
- Հայերեն բացատրական բառարան, կազմեց Սյր. Մալխասեանց, հ. Ա-Դ, Երևան, 1944-1945:
- Հայերենի բարբառագիտական աղյուս, հ. 1-2, Երևան, 1982-1985:
- Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր, Երևան, 1979:
- Հանեյան Ա., Տիգրանակերտի բարբառը, Երևան, 1978:
- Հովհաննիսյան Լ., Հայերենի իրանական փոխառությունները, Երևան, 1990:
- Ղարիբյան Ա., Հայերեն բարբառների մի նոր ճյուղ, Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխատություններ», հ. ԺԱ, Երևան, 1939:
- Ղարիբյան Ա., Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1947:
- Ճեմճեմեան Ս., Նախիջևանի հայոց վարժարանը և հոռնը, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 2000:
- Մեծունց Բ., Շամշադին-Իջևանի քովածքը, Երևան, 1989:
- Մարգարյան Ա., Գորիսի բարբառը, Երևան, 1975:
- Մարկոսյան Ռ., Արարադյան բարբառ, Երևան, 1989:
- Մուրադյան Հ., Հայոց լեզվի պատմական քերականություն, հ. Ա, Երևան, 1982:
- Մուրադյան Մ., Շաքախի բարբառը, Երևան, 1962:
- Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. Ա-Բ, Երևան, 1979-1981:
- Պահլավերեն-պարսկերեն-հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բառարան, կազմեց պրոֆ. Ռ. Աբրահամյանը, Երևան, 1965:
- Պետրոսյան Հ., Գալստյան Ս., Կարազուլյան Թ., Լեզվաբանական բառարան, Երևան, 1975:
- Ջահուկյան Գ., Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972:
- Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987:
- Սարգսեանց Ս., Ազուլեցոց բարբառը (զօկերի լեզուն), Մոսկուա, 1883:
- Վարդանեան Ա., Նախիջևանի բարբառային քարտեզը, Հանդես ամսօրեայ, Վիեննա, 2000, թիվ 1-12:
- Վարդանյան Ա., Ազնաբերդի (Վայոց ձորի) խոսվածքի հնչյունահնչության և առանձնահատկությունները (դրություն), Երիտասարդ լեզվաբանների հանրապետական երկրորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1981:
- Վարդանյան Ա., Ազնաբերդ. նախիջևանահայության վերջին ամրոցը, Երևան, 2000:

- Վարդանյան Ա., «Գիլգամեշի» խումբաբան և հայերեն բարբառային խմբաբա բուսանունը, Իրան-Նամե, հ. 37, 2001:
- Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի հնչյունաբանությունը, Բանբեր Երևանի համալսարանի, թիվ 1, 1983:
- Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի ձևաբանական առանձնահատկությունները (դրույթներ), Երիտասարդ լեզվաբանների հանրապետական հինգերորդ գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 1986:
- Վարդանյան Ա., Վայոց ձորի խոսվածքի մանկական բառապաշարը, Պարմա-բանասիրական հանդես, 2003, թիվ 2:
- Օրբելյան Սր., Սյունիքի պարմություն, Երևան, 1986:
- Баранов Х., Арабско-русский словарь, Москва, 1977.
- Баскаков А. и др., Турецко-русский словарь, Москва, 1977.
- Даль В., Толковый словарь живого великорусского языка, Москва, 1955.
- Капанцян Гр., Историко-лингвистическое значение топонимики Древней Армении, Երևանի պետական համալսարանի «Գիտական աշխարհություններ», 1940, հ. ԺԴ:
- Лисициан С., Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т.1, Ереван, 1958.
- Ожегов С., Словарь русского языка, Москва, 1990.
- Радлов В., Опыт словаря тюркских наречий, Москва, 1963.
- Vardanian A., The Assyro-Babylonian Khumbaba and the Armenian plant name khmbaba, Iran & the Caucasus, V, 2001, Tehran.
- Samuelian V., Le dialecte des Arméniens de Bolou (Turquie): Etat des recherches en cours, Հայ բարբառագիտության միջազգային համագումարի նյութեր, Սյունիանակերտ, 2001:
- م. معین، فرهنگ فارسی، تهران، جلد ۱-۶، ۱۹۹۶ (۱۳۷۵).

Р Е З Ю М Е

ВАЙОЦЗОРСКИЙ МЕЖДИАЛЕКТ

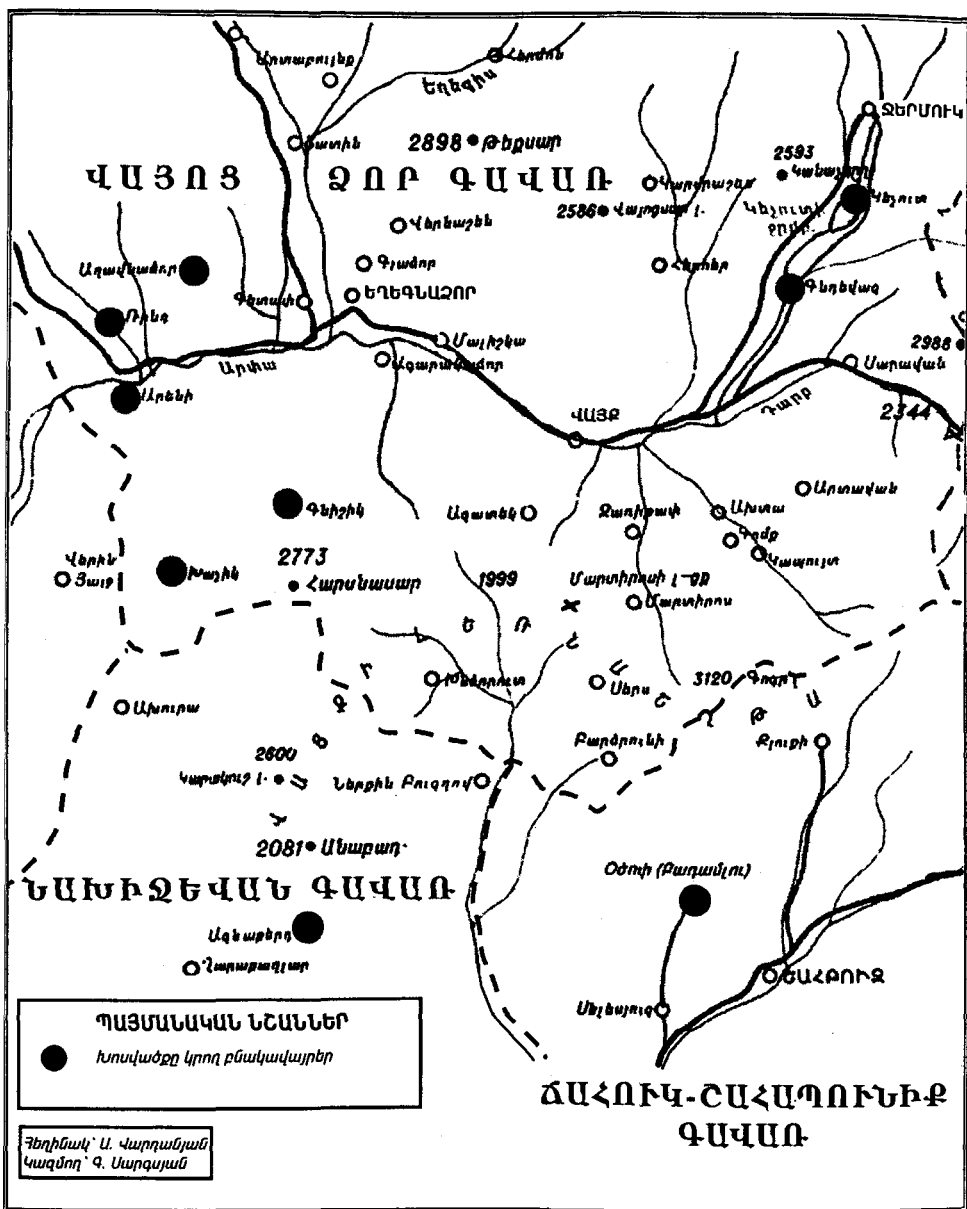
Работа посвящена исследованию одного из центральных наречий Армении – Вайоцзорскому говору, который включает в себя традиционные говоры сел Арени, Ахавнадзор, Арпи, Гидеваз, Гнишик, Хачик, Кечут, Горс, Чива, Ринд, Верин Азнаберд Вайоцзорской области Республики Армения, а до 1988 года включал также говоры приграничных сел Азнаберд и Оцоп Нахичеванской Автономной Республики.

В классических диалектологических исследованиях Вайоцзорский говор считался одним из говоров Араратского диалекта. Тем не менее Грачья Ачарян не включал этот говор в ареал распространения ни Араратского, ни Арцахского (Карабахского), ни какого-либо другого диалекта. Следовательно, лишь в отдельной работе могло быть выявлено существующее диалектное своеобразие говора и уточнено его положение среди ближайших диалектов.

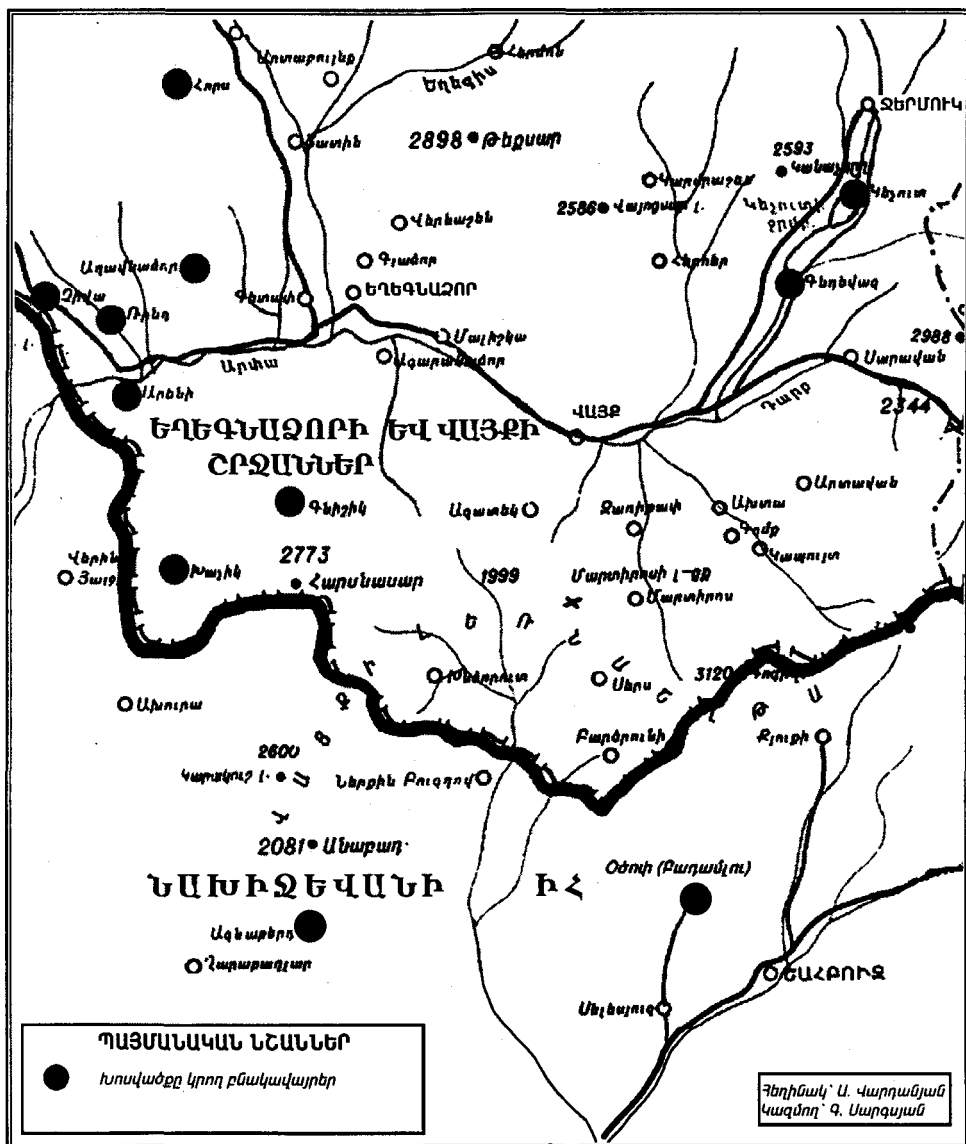
Исследование материала производилось как традиционным методом исследования армянских диалектов, так и методами статистической многопризнаковой классификации и лингвистической географии.

В результате исследования выяснилось, что Вайоцзорский говор занимает промежуточное положение между Араратским и Джугинским диалектами Араратской или Северо-восточной диалектной группы Восточной группировки диалектов армянского языка и немного удален от Арцахского диалекта. Предлагается в дальнейшем в диалектологической литературе этот говор называть Вайоцзорским междиалектом.

Summary 1

Þurprting 2

ՎԱՅՈՑ ՁՈՐԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻ
ՏԱՐԱԾՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ
1988թ.

Զարկեց 3

ՆԱԽԻԶԵՒԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԸ 1918Թ.

ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ ՆՈՒՆՆԵՐ

- Ազուխի բարքառ
- ⊙ Զուլալի բարքառ
- ⊗ Արցախի բարքառ
- ◐ Մեղրու բարքառ
- ◑ Խոյի բարքառ
- ▨ Աստրապատի խօսուածք
- ⊗ Վայոց ձորի խօսուածք
- ⊗ Միջխօսուածքներ

Հեղինակ եւ կազմող՝
Ա. Վարդանեան

ՆԱԽԻԶԵՒԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՔԱՐՏԵԶԸ 1924Թ.

ՆԱԽԻԶԵԲԱՆԻ
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՔԱՐՏԷԶԸ
1988Թ.

Þunnting 7

ԱՎՅԻ ՍԱՏՄԱՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ ԱՊԱՌՆԻԻ ԵՎ ԱՆՅՅԱԼ ԱՊԱՌՆԻԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ	5

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ ՀՆՉՅՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՆՉՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ	17
ՇԵՇՏԸ	19
ՀՆՉՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ	20
Ձայնավորների հնչյունափոխությունը	20
Երկբարբառների հնչյունափոխությունը	22
Բաղաձայնների հնչյունափոխությունը	23
Ձայնեղ պայթականներ և կիսաշփականներ	23
Խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ	24
Շնչեղ խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ	26
Ձայնեղ շփականներ	26
Խուլ շփականներ	27
Ձայնորդներ	27
Փոխազդեցական և դիրքային հնչյունափոխություն	29
Բաղաձայնական կապակցություններ	29
Հնչյունական շղթա	30
Ետնալեզվայինները ձայնավորներից առաջ	31
Հնչյունափոխական այլ երևույթներ	32
Հավելում	32
Անկում	33
Դրափոխություն	33
Կրկնություն	34
Բաղաձայնների առնմանություն	34
Բաղաձայնների փարմանություն	34
Ձայնավորների ներդաշնակություն	35
Ամփոփում	35
Պարզեցում և բարդացում	35
Ժողովրդական ստուգաբանություն	36
Բաղարկություն	36

**ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ
ՁԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ	37
ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ	44
ԹՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ	45
ԴԵՐԱՆՈՒՆ	46
ԲԱՅ	49
ՄԱԿԱԲԱՅ	54
ԿԱՊ	55
ՇԱՂԿԱՊ	55
ՎԵՐԱԲԵՐԱԿԱՆ	56
ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ	56

**ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ
ԲԱՌԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ**

ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԸ	70
Բառապաշարի շերտերը	70
Մանկական բառապաշարը	81
Բառիմասարի փոփոխություն	83
Բառիմասարի մասնավորում	84
Դարձվածքներ	86
ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ	87
Բառաբարդում	87
Ածանցում	89

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՇԱՐԱՀՅՈՒՄԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	92

**ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՄԱՍ
ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

ԽՈՍՎԱԾՔԻ ՆԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԻ ՆԵՐՔԻՆ	
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	95
ԽՈՍՎԱԾՔԻ ԴԻՐՔԸ ՄԵՐՁԱԿԱ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ	96
ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ	98

**ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՄԱՍ
ԲԱՌԱՑԱՆԿԵՐ**

ԳՐԱԲԱՐ-ԽՈՍՎԱԾՔ ԲԱՌԱՑԱՆԿ.....	116
ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐԻ ՑԱՆԿ	133
ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	148
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	153

**ՅՈԹԵՐՈՐԴ ՄԱՍ
ՆՄՈՒՇՆԵՐ**

Առածներ, ասացվածքներ.....	154
Օրինանքներ	155
Երդումներ	156
Անեծքներ.....	156
Հանելուկներ	187
Երգեր, խաղիկներ	163
Հեքիաթներ, գրույցներ.....	166
Փոխադրություններ.....	177
Այլ նմուշներ.....	184
ՆԱՍԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	188
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	189

ԱՐՏԱԿ ՎԱՐՂԱՆԻ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ
ՎԱՅՈՑ ԶՈՐԻ ՄԻՋԲԱՐԲԱՌԸ

АРТАК ВАРТАНОВИЧ ВАРТАНЯН
ВАЙОЦДЗОРСКИЙ МЕЖДИАЛЕКТ

Հրատարակության է երաշխավորել
ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան
լեզվաբանության ինստիտուտի
գիտական խորհուրդը

Շապիկի լուսանկարները՝	Զավեն Խաչիկյանի
Շապիկի ձևավորումը՝	Հասմիկ Մովսիսյանի
Տառատեսակը՝	Ռութեն Թարումյանի
Համակարգչային ձևավորումը՝	Գարեգին Սարգսյանի
Սրբագրիչ՝	Վարդուհի Խաչիբաբյան

Տպագրությունը՝	օֆսեթ
Չափսը՝	60x84 1/16
Թուղթը՝	օֆսեթ
Ծավալը՝	13 տպ. մամուլ
Տպաքանակը՝	200 օրինակ

Պատվեր № 795

«ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾ» հրատարակչություն
Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ տպարանում